ՊԱԿԻՆ

Pakine

ԾԱ. տարի, թիւ 2

Գրականութիւն - արուեստ - խմբագրական աշխարհ

Ապրիլ / Մայիս / Յունիս 2013

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 1

ՓՈԽԱՆ ԽՍՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ, ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԸՆՉՈՒԹԻՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ

Մարդու հոգիին եւ միտքին առընչուող ստեղծագործութիւններուն միջեւ տարբերութիւններ կան, բայց արուեստական պատնէշներ չկան: Չկան նաեւ գիտական համարուած պարզացումներ: Այսպէս, երբեմն պէտք է յիշել Փասքալի խօսքը, որ «ոչինչ պարզ է ինչ որ կը տրուի հոգիին, եւ հոգին երբեք պարզօրէն չի տրուիր ոչ մէկ հարցի»:

Եզնիկ Կողբացի (380-450)

Այսպէս է գրական երկը: Ան կրնայ պատկերացնել պատմական, ընկերային եւ հոգեբանական կացութիւններ, արծարծել գաղափարներ, առանց ճշգրիտ գիտութիւն ըլլալու: Ան կրնայ իմաստասիրական ենթահողի վրայ կեանքի տեսիլքներ, ապրումներ եւ բաբախումներ բերել, առանց տեսաբանական կառուցումներու կամ վիճակագրական տուեալներու: Նեղ իմաստով իրականութեան գերանցում կատարելով: Լուսանկարչութեան եւ գեղանկարիչի կտաւին տարբերութեան մասին մտածել, երկուքն ալ պատկեր ըլլալով հանդերձ նոյն բաները չեն: Բանաստեղծութեան մէջ միսթիքը կրնայ ճառագայթել, բայց ան սուրբերու աստուածաբանական զարգացումներուն բեմը չէ: Պատմութիւնը միշտ առատ նիւթ հայթայթած է գրականութեան, այդ նիւթը հաւատարմութեամբ գրական մշակման առարկայ ըլլալով հանդերձ, կը սաւառնի պատմութեան վրայ: Ո՞ւր

Դաւիթ Անյաղթ (470-450)
թուականները ճշգրիտ չեն

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 2

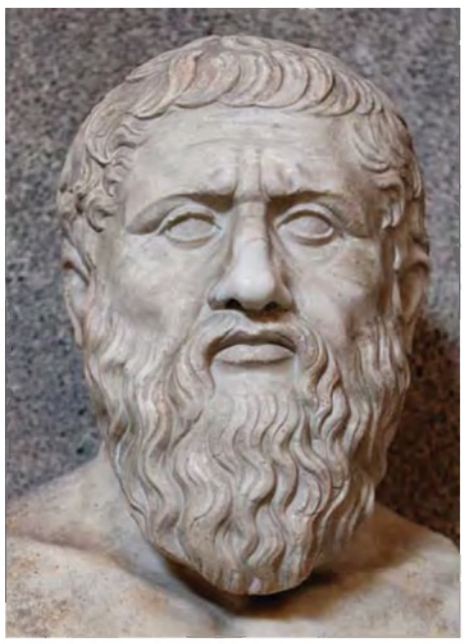

Պղատոն Ն. Ք. 428(7) - 348(7)

այդքան էջեր գրուած են Վարդանանց կամ Պապ թագաւորի մասին, զորս մեզի կը հրամցնեն Դերենիկ Դեմիրջեան եւ Ռաֆֆի: Պատմագրութիւնը փոխանցած է տեղեկութիւնը, գրական երկը վերստեղծած է ըսուած եւ չըսուած կեանքը: Վիպագիրը ժամանակը եւ տարածքը կը բնակեցնէ տիպարներով եւ կեանքով, առանց բանտարկուելու չոր տուեալներու մէջ: Այդ ձեւով կը ծնի գրական երկը, որ տեղեկատուութենէ (եւ քարոզչութենէ) տարբեր մակարդակ եւ որակ կ'ենթադրէ, եւ երբ այդ ծուղակը կ'իյնայ, գրականութիւնը կը դառնայ այլ բան:

Ծանօթ է «յանձնառու» գրականութիւնը: Հրապարակագրութիւնը էապէս արտայայտութիւնն է յանձնառութիւններու, անոնց դրսեւորման, ժողովրդականացման եւ պարզաբանման: Երբ ան գիտնայ անմիջականի կապանքներէն ձերբազատուիլ, սաւառնիլ, տուեալներէն անդին սեւեռել կեանքը, մարդը՝ իր բարդութիւններով, ունենալ ոճային նուաճում, ոստում կը կատարէ գրականութեան մէջ: Օրինակ, Արփիար Արփիարեանի «Կարմիր Ժամուց»ը, առանց ինքնահիացման փառասիրութեան եւ տպաւորելու ճիգի, հրապարակախօսական ըլլալով հանդերձ, յանձնառու գրականութեան ինքնատիպ օրինակ մըն է, այժմէականութեամբ դրոշմուած եւ հզօր, բայց երեւակայութեան հրամցուող տիպարներով եւ բաբախող կեանքով: Նոյնը կրնանք ըսել յուշագրութիւններու համար, որոնց ստուար մասը կը մնայ ընթացիկ ինքնապատումի մակարդակին, անձին մէջ բանտարկուած, իսկ լաւագոյններու պարագային կը հանդիպինք գրական նուաճումներու (Ռուբէն Տէր Մինասեան, Վազգէն Շուշանեան): Մեծ գրողներու օրագիրները գրականութիւն են, ինչպէս Անտրէ Ժիտի: Բայց միայն պատմական դրուագներու թուումով յատկանշուող օրագրութիւնը գրականութիւն չէ, նոյնիսկ երբ օրագիր պահողը գրող է, ինչպէս որ է պարագան Աւետիս Ահարոնեանի այլապէս հետաքրքրական եւ կարեւոր օրագիրին, Սեւրի դաշնագրին բանակցութիւններու մասին: Հանրի Թրուայա իր պատմական կոթողական վէպերով կը կենդանացնէ ցարի դէմ դաւադրութիւն կազմակերպածներու աք-

Մարկոս Աւրելիոս
(Իմաստասէր եւ կայսր)
Ն. Ք. 121-180

սորը, ծանօթ «Տեսամպրիսղներ» անունով, բայց ստեղծելով կացութիւններ, տիպարներ, վերլուծելով հոգեբանական եւ ենթակայական կացութիւններ, մոռցնելով որ մեկնակէտը պատմական դրուագ է: Պատմական բովանդակութեամբ գիրք մը, նոյնիսկ երբ հաճելի կը թուի, ամբոխավարական տրամադրութիւն ստեղծելով, գրական երկ չ'ըլլար անպայման:

Ժան-Փոլ Սարթր 1905-1980

Նոյնն է պարագան իմաստասիրութեան: Ան ըլլալով պատմութիւնը, ընկերութիւնը, արժէքները, մեծ հարցականներու պատասխան փնտռող իմացական փորձ, բնականօրէն կ'առընչուի գրականութեան, բայց ան տարբեր ընթացք է: Իմաստասէրներ կան որոնք գրող են միաժամանակ: Բայց անոնց իմաստասիրական երկերը կ'անջատուին գրական երկերէն: Յատկանշական է Ժան-Փոլ Սարթրի պարագան: Անոր իմաստասիրական երկերը, օրինակ, «Գոյը եւ Ոչինչը» (L'être et le néant) կամ «Երեւակայութիւնը» (L'imagination), իմաստասիրական երկեր են: Բայց իր տեսակէտները գրականացնող երկերը, ինչպէս «Կեղտոտ ձեռքերը» (Les mains sales) եւ ընդհանարպէս իր թատերական երկերը, գրականութիւն են: Այլ խօսքով, պատմութեան, իմաստասիրութեան, ընկերային գիտութիւններու եւ գրականութեան միջեւ կամուրջներ կան, բայց իւրաքանչիւրը ունի իր հունը: Երբ իւրաքանչիւրը իր հունէն դուրս կու գայ եւ կ'ուզէ նաեւ միւսը ըլլալ, կը դադրի եւ մէկը եւ միւսը ըլլալէ, կը դառնայ շփոթ:

Այս շփոթներուն դիմաց կը գտնուինք ամէն անգամ երբ գրական-ստեղծագործական աւիշը կ'աղքատանայ եւ կը փորձէ ճոխանալ իմաստասիրական ուսումէ քաղուած գաղափարներով, կամ իմաստասիրական փորձը գաղափարներու աղքատութեան պատճառով կը դառնայ դէպի գրականութիւն՝ տպաւորելու եւ յուզելու համար:

Սակայն այս սահմանագծումները արգելք չեն յանձնառու իրաւ գրականութեան կամ քաղաքականութիւնը հարստացնող մեծ գաղափարներու ծնունդին:

Գրական քննադատը,- ոչ գրախօսողը եւ ոչ գրադատը,- դժուար առաքելութիւն ունի ջոկելու եւ ջոկուածը հրապարակելու, որպէսզի եւ՛ գրականութիւնը եւ՛ իմաստասիրութիւնը ընթանան եւ հարստանան իւրաքանչիւրը իր ինքնուրոյնութեամբ, այլապէս երկուքի պարագային ալ կը յանգինք ճապաղութեան:

Լուսաբանուած ընթերցողը, որ վերջին հաշուով դատաւոր է, ինք պիտի գիտնայ նախասիրութիւններով եւ թիւր ըմբռնումներով չառաջնորդուիլ: Իսկ ընթերցողը երբ կը դառնայ հազուագիւտ, լուսաբանուած ընթերցող փնտռել կը դառնայ պերճանք:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ, 13 Ապրիլ 2013, Նուազի-լը-Կրան

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 4

ԻՇԽԱՆ ՉԻՖԹՃԵԱՆ

ԱՐՏԱՇԻՆ ԼԵԶՈՒՆ

- Արտա՛շ, ուշադի՛ր. Արտա՛շ, կամա՛ց...

Կ'երեւի Արտաշին գերմանացի ուսուցչուհին է, Համպուրկի կայարան դիմող մեր գնացքին մէջ, որ բերանացի կ'ուղղէ անոր շարժուձեւերը, զգուշութեան կը հրաւիրէ, որպէսզի չըլլայ թէ յեղակարծ սխալ բան պատահի, տղեկը սայթաքելով ինքզինք վիրաւորէ կամ նոյնիսկ սխալմամբ անծանօթ ճամբորդի մը հպի, ոտքին վրայ կոխէ, խանգարիչ դառնայ:

Ուսուցչուհին եւ երեք փոքրիկները մէջտեղ ոտքի կեցած են: Արտաշը կրճատուած Արտաշէս մըն է յայտնապէս: Ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընեմ, անունը, այո, անգամ մը եւս, ճի՞շդ կը լսեմ արդեօք: Մեր ականջները շատ հայկականաց(ու)ած են, յոկուած հայութիւն կը յորդին: Եւ կը մեկնին նոյնիսկ ի տարաժամու դէպի հայա... Տաս տարեկանի չափ ըլլալու է. ճիշդ չենք կրնար գուշակել՝ ո՞ր մէկն է երեքէն: Մասնագէտ ալ չկայ, որ ըսէ, հա, սա՛ մէկն է՝ աչքերո՞ւն նայէ: Կաթկթող հայութեան վազող ջուրերը թերեւս ուրիշ տեղեր կը հոսին: Հունիս չեն հասած: Ամէն պարագայի, Արտաշը, ահա, մեր առջեւ, հայու զաւակ, ըսենք, կանգնած է ճիշդ մեր Դորպատի ճամբուն վրայ: Հրապարակի մը դարձուածքին: Հիմնարկ մը ինքնին: Հաւանաբար ինքն ալ անուան մէջ նստած հայութիւն մը միայն կը պտտցնէ: Իրեն ալ ըսած է ներքին իմաստութիւն մը՝ «Տաս լեզու սորվէ՛, բայց մայրենիիդ կրցածիդ չափ զօրաւոր հարուած մը տո՛ւր, հոգ չէ՝ կրաւորական»: Աբովեանի Գերմանիոյ մէջ հաստատած դասարանին բովը այս աւարտին հասած է արդարեւ: Աբովեանէն շրջանաւարտ է Արտաշը: Ա՜խ, այդ լեզուն, լեզուն որ չըլլի, լսեր է ու ըսեր՝ Արտաշը, կ'ուզէիր գիտնա՞լ, թէ մարդ ընչի՞ նման կ'ըլլի, հէյ ջան Աբովեա՛ն: Մենք գտած ենք հարցնող հանելուկիդ մեր պատասխանը: Ահաւասիկ՝ Տիարպաքըրի ծոցէն ծնած ճերմակ վարդի նման շատախօսուն ճարտարութիւն կ'ըլլի, հայերէնէն զատ ամէն լեզուով կատարելի: Լեզուին այսքան հայաբոյր բացակայութիւնը, սիրելի Աբովեան, հրամմէ՛ եւ վայելէ՛. դեռ հրամայէ՛: Դուն քանաքեռցի ես, Արեւմտեան Հայաստանը չես ճանչնար: Սովետականէն ալ առաջ ծնար: Այս վերջինը կրնայ լեզուագէտներ տրամադրել, ոչ միայն Գերմանիոյ, որոնք ախր ընտիր հայագէտ են, հայագիտութիւն եւ հայերէն կոչուած օտար մայրենին կը դասաւանդեն... միայն համալսարանը, ոչ տունը: Տաս լեզու ալ իրարու խաչենք, չենք հասնիր մայրենիին ծոցուորութեան: Զայն գործածութեան կը տրամադրենք: Թող գերմանացիները դառնան անոր վայելքին կողմը: Ի վերջոյ պաւարիացիներ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 5

Ա. Աւետեան, Մտքի ծնունդ, 2006, իւղաներկ

խորովածահայկական ծագում ունին եղեր՝ հազար ձեւով փաստուած կայ մեր ուղեղին արխիւներուն մէջ: Օգնենք, որ խեղճերը վերադառնան իրենց արմատներուն: Մինչեւ Նոյ ու անկէ անդին: Արմատներու փնտռտուքը խորովածի չափ կենսական է մեզի համար: Քարինային ականջը խօսի: Գիտցած հայերէն միակ նախադասութիւնը՝«Ես հայ եմ»: Սկսուած հայութիւն մը իբրեւ մնայուն սկիզբ: Զերոյին վրայ կանգ առած: Ժամացոյցներ կ'ըլլան, կանգնեցուած, յատուկ պատգամ հաղորդող ժամու մը վրայ պլաքուած: Տասներկուքէն հինգ պակաս: Տասներկուքը, ըսենք, քսաներկու անց: Ձեռքերը լուացած ու սրբած է Քարինան սուրբ: Մայրն ալ մեկնումի պահուն, քիչ մը անվստահ ու դժուար յիշելէն՝ «Ցէսութիւն, ցէսութիւն» կ'ըսէ ինծի դառնալով. կը հասկնամ՝«Ցտեսութիւն»ի կը թարգմանեմ ծէսը: Ինքն ալ Աբովեանի դպրոցէն անցած է. գերմաներէնով ֆրանսերէն եւ անգլերէն կը դասաւանդէ դպրոցի մը մէջ: Արտաշին ուսուցչուհիին պէս ուսուցչուհի մը ըլլալու է: Պաքու ծնած ըլլալով անշուշտ մայրենիի մը պէս ռուսերէն ալ գիտէ: Ահա քեզի՝ չորս լեզու: Ամուսինը Պուլկարիա ծնած գերմանացի ըլլալուն, թերեւս զբօսաշրջիկային մակարդակի պուլկարերէն մը ն ալ գիտնայ: Թերեւս էշը ցեխէն կարենայ հանել ատրպէյճանէրէնով, նոյնիսկ մոնկոլերէնի քանի մը բառերուն տիրապետէ, թէեւ այս վերջինին վստահ չեմ, բայց Աբովեանի իմաստութեան չէ հասած: Անհա՛ս Աբովեան: Կորուստիդ առեղծուածին պէս: Թերեւս չէիր գիտեր որ լեզուն ալ քեզի պէս պիտի կլլուի առանց թաղուելու: Անթաղ այս ճակատագիրը: Միշտ յուղարկաւոր: Մինչեւ Արարատի գագաթ բարձրանալը աւելի դիւրին գտար, քան այդ մէկ իմաստութեանդ բանաձեւումին հանգրուանելը: ... Բայց միշտ կ'ապրես մեր սրտերում... կարեւորը այդ է արդէն: Կարելին այդ է միայն: Դուն բարձրացար, գոնէ մեզ ալ դէպի լեզու բարձրացուր: Իմաստութեանդ գաղտնիքին լեզուին: Տասին դիմաց կեցած, միս-մինակ, բուք ու բորանին, այդ մէկուն: «Հայի բախտ» կոչուածը կ'երեւի այս է: Գէթ մեր խելքը հասունայ, ի հեճուկս մեր տտիպ բախտին, ցուրտին արթննալով կակուղնայ, բայց ո՞ր ցուրտին, ո՞ր տեսակին զօրութեան, ոմբռնել կարենալու համար, որ լեզու մը, ինչ ծանօթ ցամաքամասի վրայ ալ խօսուի ու գործածուի, սովորելի է՝ սո-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 3

վորական: Արձակելէ ետք անկէ սրբադասման քարոզներու խուրձերը մէկիկ-մէկիկ: Մեր լեզուն տարբեր է: Այս է պատճառը արդէն, որ կը պահպանենք զայն միայն: Կը պաշտենք ու կը պաշտպանենք: Յանկարծ եթէ կապուտիկ սուր քաշող ըլլայ վրան, աջէն կամ ձախէն, ի՞նչ գիտնանք, շատ թուրքեր կան այս երկրին մէջ, կը պաշտպանենք զայն վերջնականօրէն, գերեզմանաքարի մը շուքին, ամէնէն ապահովն է, երբեմն ալ՝ գերեզմանաքարը մեր գլուխը քաշած: Եթէ բան մը պիտի պատահի անոր, զոնէ մեր ձեռքով թող պատահի: Եթէ մենք ենք ոճրագործը, վնասը դաղար կ'առնէ, կը դառնայ հրաշք: Հայու ձեռքը կամ խորոված կը սարքէ կամ ալ պարզապէս՝ հրաշք: Մենք ենք մեր քաջերը: Մենք «մերոնցով» ենք. ինչ ալ պատահի՝ հարց չէ: Հարցը միշտ դուրսն է: Դո՞ւրսը: Ահաւասիկ սրի-լանքացի սպասուհին, որ լիբանանահայու մը տան մէջ ծառայելով սորված է հոն խօսուած երեք լեզուները, հայերէնին կողքին արաբերէն ու թրքերէն: Անշուշտ խօսակցական մակարդակ մը կը փնտռենք հոն միայն: Կամ Ղատան՝ մաս-մաքուր արաբ լիբանանցի, գրեթէ մաս-մաքուր հայերէնով, նշանածը հայ ըլլալուն: Ասոնք բացառութիւններ են միայն: Օրէնք չեն սահմաներ: Հազարէն՝ մէկ: Ճիգ թափած ու սորված են, անձնական միջոցներով:

Թէեւ ներսն ալ շատ տաք է: Նայած թէ ո՞ւր կը փնտռենք, ուրկէ՞ կը մեկնինք եւ ո՞ւր յանգիլ կ'ուզենք: Ներսն ալ խնդիր չի պակսիր: «Հրանդը պիզ էօլտիւրտիւք»: Մենք ենք յանցաւորը այդ ոճիրին, ինչպէս կ'ըսէր այդ թրքախօս կնքահայրը, ցայտուն խոշոր աչքերը ներս դարձուցած, միայն կէս ճամբան գացած ինքնաքննադատութեամբ մը, խորհուրդին բանալիներուն ձգուած միւս կիսով, Պոլսէն Գերմանիա հասած, խաչը հարս ու փեսային գլուխներուն միացման վրայ բռնելու համար: Ներքին, հայկական սխալի մը վրայ է որ մատը կը դնէ լայնաբաց աչքերով, բացարձակ ճշմարտութեան մը գաւիթը կեցած պատգամախօսի հովերուն վրայ, խելացի Դաւիթ, թրքական սխալի մը հաւանականութեան քողերը ծածկելո՞ւ նպատակով, թէ՞ ուշադրութիւնդ ուրիշ տեղ հրաւիրելու թրքաբիծ ճկունութեամբ: Ինք ներսն ու դուրսն է իբր թէ ու կը խօսի ներսը սայթաքած հայկականութենէ: Երանի հաւասարակշռուած ըլլար, զոնէ դուրսին համն ալ ունենար իր հայեացքը: Ներսէն դուրս ու դուրսէն ներս հայեացք մը:

... Ի հարկէ կը պաշտպանենք մեր լեզուն: Ներս կամ դուրս: Չտեսա՞ք ինչպէս այդ նախագահը մէկ օրուան մէջ ամբողջ աշխարհին շրջանը ըրաւ, ամէն տեղ ծաղկեպսակ մը գտաւ զետեղելու, բերի՜ն ու ձեռքը տուին, ոչ թէ իր գլխուն իբրեւ դափնեպսակ, այլ յուշարձաններուն գլխուն խաղցուած խաղի պէս թափանցիկ, պարտքը վճարեց ու վաճառեց, պաշտպանեց իր լեզուն: Ահա այդքանն էր կրցած լեզուն: Ի՞նչ կը սպասէք աւելի: Տա՞ս լեզու պէտք էր գործածեր, որ աշխարհացրիւ բեկորները, իր, հա, իր ժողովուրդին, հասկնայիին իր ըրածը կամ ըսել ուզածը: Տաս կտոր պէտք էր ըլլար կամ տաս մատները մոմ ընէր: Խնդիրը հոն է, որ բան մը պէտք էր ըներ: Պակսողը բան մըն էր

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 7

միայն: Չինացի ուսանողը բերանը Մայաթ-Նովա առած կ'երգէ: Աչք ու ականջով կրնաս վկայել. Քանի վուր ջան իմ, եար քի ղուրպան իմ...քա՜՜՜նի վուր ջան իմ... տողին կրկնութիւնն իսկ չի մոռնար, չի մեռնիր. դեռ ջան իմ, ջան, դեռջան: «Հայերէն գիտե՞ս»՝ ի՛նչ անքաղաքավարի հարցում: «Քիչ մը կը հասկնամ»՝ քաղաքավարի անպատասխան: Քսան տարուան մէջ քիչը քիչ մը շատի ալ չէ կրցած վերածուիլ: Լեզուն միայն լիզելու համար է: Չէ՛, չէ՛. մեղադրելու չէ երբեք: Արդար պէտք է ըլլալ: Գոնէ՝ ձեւանալ: Հարկ է հասկրնալ: Եղեռն տեսած ժողովուրդ ենք ի վերջոյ: Կը դառնանք ու կը դառնանք այդ ծակուծուղակին շուրջ: Հասկնալ ի՞նչ: Որ աւագներուն սերունդէ սերունդ դասաւանդուող ծրագրաւոր ծուլութիւնը սրբազան ու անբռնաբարելի է: Պաշտելի ու յաւերժական: Անհպելի ապականութիւն: Մենք բոլորս պիտի երթանք, սառի պէս պիտի հալինք կամ հող դառնանք. ան պիտի մնայ: Այս անզօրութիւնը այնքան կայուն ներշրնչում կ'առթէ: Քարի պէս առանձին կը մնայ: Պարզապէս որովհետեւ՝ վերջէն ետք սկի՞զբ մը կու գայ: Կ'անակնկալուի:

Արտաշը՝ ուղեկից ու նոյնիսկ առաջնորդ: Ներքին տեսակէն: Իրմէ պէտք է անցնինք: Դորպատի անցագիրը քովն է: Վկայ մը անգիտակից ու բեղուն, ինչպէս բոլորը անոնց: Պէտք է սակայն, սովորութեան մը համաձայն՝ հարցնել, հայերէն խօսիլ, քանի մը հայաբառ լսելի դարձնել, սանկ փոքրիկ լեզուական քննութիւն մը բանալ, «Բարեւ, ինչպէ՞ս ես»ի պէս բան մը, քիչ մը խորոված բուրել, խաչքար ծամել եւ ծնողքին բարեւ ղրկել: Մթնոլորտին մէջ որոշ ջերմութիւն կը փնտռեմ յիշեալ պէտքին հասնելու համար: Աճապարանքը միշտ օգտակար չէ: Արտաշին ալ համար. եթէ անհանդարտ ըլլայ կամ աճապարէ, կրնայ սայթաքիլ կամ անծանօթի մը քսուելով անոր հանգիստը խանգարել. պէտք է զգուշ ըլլայ, զգուշութեան կը հրաւիրուի արդէն ինք քանիցս իր ուսուցչուհիին կողմէ: Եթէ յանկարծ իր փոխարէն հայութիւնը իր անունէն սայթաքի ու դառնայ, ի՞նչ գիտնամ, Աթանաս, բայց ի՞նչ Աթանաս, Ալեքս կամ Ալէն, անունէն ալ վերնայ ազգային իբր թէ գոյն կամ ջերմութիւն, աւելի ուշ նաեւ եթէ զինք զգուշացնող ալ չըլլայ, «սանկ մի ըներ, նանկ մի ըներ» ըսող չըլլայ. եթէները ժամանակավրէպ են: Քանիերորդ եթէին ետեւէն խմած ենք քանի մը գաւաթ: ...Չար բախտէս, սակայն, Արտաշ եւ իր առաջնորդուհին, ինչպէս նաեւ դասընկերները, անուններն ալ յստակ լսուեցան հոն, ուրեմն երեւակայութեան (մանաւանդ այսպիսի պարագաներուն՝ զրրի հայաթռիչ, գերիրապաշտ տրամաբանութեան մը շուրջառին տակ իբր թէ թաքնուած, իրականութեան մէջ՝ բաց պատարագ երեւակայութեան մը, որ անուններ (պ)արտադրելով իրարու կը բերէ, կը մօտեցնէ, սանկ կառոյցի մը կ'ազուցէ նոյնիսկ, պայքարի կը սրէ, հակադրութեան մը այնքան բնական ներդաշնակութիւնը կը կազմակերպէ, այսպէս, որովհետեւ զիրար հասկնալը մեծ պատրաստութիւն կ'ենթադրէ) հարկ չկայ՝ այդ անզսպելի երեւակայութիւն կոչուածին: Անունները իրենք զիրենք

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 8

գտած ու գրած են, քով-քովի յայտնը-ւած, անակնկալ բնականութեամբ: Գիւտերու ժամանակը անցած է: Անցած ըլլայ՝ անգամ մը եւս: Շարադրութիւն գրելու պահն ալ շատոնց՝ աւարտած, սիրելի փոքրիկներ, քանի հայերէնի ուսուցիչը դասապահուն աւարտը աւետող զանգէն ետք քիչ մը խստացած է, ըսելով. «Ալ ի՞նչ պէտք ունիք անուն-մանուն փնտռելու. ձեր աչքերուն առջեւ նայեցէք»: Անունները արդէն գրուած են փնտռտուքի առիթներէն առաջ: Նման առիթներու մի՛ սպասէք: Դասապահի զանգը շատոնց հնչած է, բայց դեռ խուլ ձեւացողներ կան, որովհետեւ թերեւս ձայնը իսկապէս չի հասնիր իրենց ականջին: Արտաշը դասապահէն դուրս կանգնած է, արտաղասարանային ձեռնարկ մըն է, սա հազիւ տասնամեակ մը բոլորած տղան, շարադրութիւնը գրած-լմնցուցած, մաքուրի անցուցած, հոս, մեր առջեւ, եւ մեզի դէպի Դորպատ ճամբան ցոյց կու տայ, իր եւ ընկերներուն անուններուն մէջ կազմագիր.-

- Արտաշ, Մեհմէթ, Իսմայէլ:

Համատեղ ու իրարու կից իրականութիւն: Ի՞նչ Դորպատ: Անուններու ափ մը կրօնակցութիւն: Կ'ուզես հետդ շալկել դէպի Դորպատ: Զօրով: Մենք պէտք է օդանաւակայան երթանք: Միայն թռիչքը կարելի կը դարձնէ Դորպատը: Իրենք սակայն կը շարունակեն ճամբան անուանաշար, որովհետեւ զօրով մեկնումներու եւ առաքումներու ժամանակը անցած է: Եւ Դորպատի ճամբան ցոյց տուող Արտաշը արդէն ուղին փոխած է հիմա: Ցոյց տալ եւ երթալ նոյն բաները չեն՝ կը բացատրէ ան: Պէտք է իջնենք: Իջանք արդէն: Ուղղութիւնները փոխուեցան: Գոնէ իջած ատեն սանկ բարեւ մը ձեւի բերել, ժպտալ կամ հայրենի ժպիտի մօտեցող գիծեր պտտցնել դէմքին վրայ: Ատ ալ չեղաւ: Կ'երեւի կարեւո՞ր էր զիրենք թողուլ այդպէս առանձին, լքուն, առանց արտաքին միջամտութեան: Խմբուածքը միասին պիտի աճի. իրենց նոր պատմութիւնը միասնաբար պիտի գրեն անոնք ու յետոյ երբ մեծնան, հաւաքական ու ժողովող պատմութեան մը ծանօթանան, պիտի գիտնան որ կախուած են անհատականէն անդին նաեւ հաւաքական տուեալի մը պոչէն, երկար ու բարդ ոլորուն պոչէ մը, որ բոլորը իրարու միացուցած է շատոնց: Յետոյ պիտի գայ կարգը գծագրութեան դասապահուն, երբ հաւաքական ու անհատական սահմանները պիտի որոշուին, անձնական ու անանձնական փորձառութիւններ բեմին վրայ տեղ առնելով պիտի զարգանան: Թերեւս ընդմիջուելով ու խորանալով: Հոս է որ երեւակայութիւնը կրնայ արարել, թափ կ'առնէ՝ կ'ըսեն, չէ՞, անուններու ագուցումը արդէն ետին նետած: Ի՞նչ կերպարանք տալ հիմակուընէ այդ ապագային: Զայն քարանցեալի վերածող միասեռ հերոսութիւնը կը պպղայ դեռ, ամէն անկիւնէ սպասուող: Արտաշին գայթումն է անագան ապագան:

- Արտա՛շ ուշադի՛ր: Արտաշ կաղաց:

Գերմանիա, 2013

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakln 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 9

ԱՐՄԻՆԷ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՔԵՌԻ ՄԱՍԻՍԸ ԿԱՄ ՉՍՏԱՑԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

- Նարի՛ն, վաղը մեր գերմանացի բարեկամները գալու են մեր տուն:
- Լո՞ւրջ, Դա՛ւ: Հաստա՞տ ես իմացել: Ո՞վ ասաց:
- Պապան ասաց:

Նարինէի սիրտը զոհունակ ճմլուեց, ժպիտը ճառագեց դէմքին: Ամէն անգամ, երբ դասարանցիները պատմում էին ամրանը Ռուսաստանից կամ Ամերիկայից իրենց հիւր եկած հարազատների մասին, ինքը տխրում էր, որ իր կեանքում նման թարմ հոսանքներ չկան: Նարինէն բնոյթով հետաքրքրասէր, օդից գիտելիքներ կլանող աղջիկ էր, ամէն մի նորը, որ կապուած էր արտասահմանեան երկրների, ժողովրդի, նոր յարաբերութիւնների հետ, նրան գրաւում էր:

Եւ ահա վերջապէս ինքն էլ բախտ կ'ունենայ որոշ ժամանակ շփուելու այլ մշակոյթն իրենց հետ բերած բարեկամների հետ, որոնց հինգ տարեկան հասակում էր տեսել ու շատ աղօտ էր յիշում:

Մի ժամ յետոյ հարեւանի տանն էր:

- Անուշի՛կ, վաղը ես երեւի չկարողանամ խաղալու դուրս գալ, վաղը մեր գերմանացի բարեկամները մեր տուն են գալու:
- Գերմանացի՞ բարեկամ,- զարմացաւ Անուշիկի տատիկը,- բայց դուք ի՞նչ գերմանացի բարեկամ ունէք:
- Պապայի քեռու տղան է՝ իր ընտանիքով: Իրենք ինը տարի է՝ Գերմանիայում են ապրում:
- Ա՜, պարզ է, Մասիսենց նկատի ունես: Բայց դա չեղաւ գերմանացի բարեկամ: Իրենք էլի հայ են, ուղղակի Գերմանիայում են ապրում,- ժպտալով աւելացրեց Անուշիկի տատիկը:

Նարինէն մեղաւոր ժպտում էր, բայց ներսում ջղայնացած էր հարեւանուհու վրայ. մի՞թէ տեղին էր իր առաջին պարծենկոտ լուրը այդպէս ընդունելը:

* * *

Առաւօտեան վաղ արթնացան, նախաճաշեցին, կարգի բերեցին սենեակները ու սպասում էին հիւրերի ժամանելուն. նրանք ամէն րոպէ էլ կարող էին գալ:

Մասիսենք արդէն շատ հրաւէրներ ունէին ու խոստացել էին օրուայ ընթացքում մի քանիսին այցելել:

Նարինէն ու Դաւիթը առաւօտից խօսում էին բարեկամների, նրանց երեխաների (որ իրենց տարեկիցն էին) ու նուէրների մասին, որ իրենց կը բերէին:

- Դա՛ւ, ինձ թւում է՝ իրենք զոռոզ կը լինեն, գուցէ չուզեն շատ շփուել: Չգիտե՞ս հարուստներին:

- Բայց իրենք շա՞տ հարուստ են:

- Բա ո՞նց, ախր Գերմանիայում են ապրում, չէ՞: Դու չե՞ս լսել, որ մամայենք պատմում էին՝ ամէն ամիս քեռի Մասիսը ահագին փող է ուղարկում քոյրերին ու եղբայրներին:

- Հա՜, յիշում եմ: Ախր, այդ խեղճ քոյրերն ու եղբայրներն էլ այնքան տարբեր հիւանդութիւններ ու գումարային խնդիրներ ունեն, որ ինչքան ուղարկում է, էլի պրծում չկայ:

- Հա՜, բա,- ծանրակշիռ շեշտով աւելացրեց Նարինէն:

Նրանք դեռ երկար խօսում էին, բայց սկզբնական ոգեւորութիւնը մարում էր, որովհետեւ հիւրերը չէին շտապում ժամանել:

* * *

Կէսօրն անցել էր, քեռի Մասիսենք դեռ չէին եկել: Նարինէն այլեւս անկարող էր տանը մնալ: Անուշիկենց տուն չէր գնայ, բայց տան յետեւի հարեւանուհու՝ Օլգայի հետ մի քիչ կարելի էր զրուցել նրա համալսարանական կեանքից, մի քանի նոր բան կ'իմանար այդ համալսարան կոչուածի մասին, մինչեւ չորս տարուց ինքն էլ դառնար դիմորդ:

Երկար զրոյցից յետոյ Նարինէն նոր մտածմունքներով տուն մտաւ. դեռ չէր կողմնորոշւում մասնագիտութեան ընտրութեան հարցում: Մի քանի բաժիններ կային, որ հաւասարապէս ձգում էին:

Դուռը ծածկեց: Ուզում էր հիւրասենեակ մտնել, երբ տեսաւ, որ միջանցքում տարօրինակ տեսքի երկու զոյգ կօշիկներ կան. սանդալների նման, անշուք ոտնամաններ էին:

«Հնարաւոր չէ՝ սրանք քեռի Մասիսենցը լինեն»,- միանգամից անցաւ Նարինէի մտքով:

Ըստ Նարինէի՝ նրանք բարձրորակ կաշուց ինչ-որ նորաձեւ, հետաքրքրիր դիզայնով կօշիկներ պիտի կրէին, իսկ տեսածը բոլորովին չէր համապատասխանում նրա՝ քեռի Մասիսենց մասին պատկերացումներին: Բացի այդ էլ երկու զոյգ էին, իսկ Մասիսենք հինգ հոգի էին:

Հիւրասենեակի դուռը բացուեց: Այնտեղից դուրս եկան մի տղամարդ ու մի կին՝ անշուք շորերով, գունատ դէմքով եւ նիհար կազմուածքով: Հետեւից դուրս եկան Նարինէի ծնողները:

- Սա էլ մեր Նարինէն,- ժպտալով ասաց մայրիկը՝ ծանօթացնելով արդէն հեռացող հիւրերի հետ,- Նա՛ր ջան, քեռի Մասիսենք են:

Նարինէն հազիւ կարողացաւ թաքցնել տհաճ զարմանքն ու մի կերպ ժպտալով բարեւեց:

- Ինչո՞ւ Արթուրենցը չէք բերել,- հարցրեց Նարինէն:

- Վայ, սիրո՛ւնս, իրենք գնացել էին հարեւանի երեխաների հետ խաղալու, հաւէս չարեցին այցելութիւնների դուրս գալ, մենք էլ չպնդեցինք,- ասաց քեռակին Ժանետան:

- Դուք եկէք մեզ այցելութեան, կը հանդիպէք, կը ծանօթանաք,- աւելացրեց քեռին:

Նարինէն գլխով էր անում:

Փոխադարձ ժպիտներից ու մի քանի բառ փոխանակելուց յետոյ հիւրերը գնացին:

- Մա՛մ, իսկ հետները ի՞նչ էին բերել,- քաշուելով հարցրեց Նարինէն:

- Մի տուփ շոկոլադ, աղջի՛կս:

- Գերմանակա՞ն:

- Չէ՛, հայկական, «գրանդ Քէնդի է»:

Դրսում քամի էր սկսուել: Նարինէն պատուհանի կողքին կանգնել ու նայում էր բակով մէկ քշուող տոպրակներին, թղթերին, հատուկենտ տերեւներին ու փոշուն: Իր անմիտ սպասումները միացել էին ընդհանուր զանգուածին ու սուրում էին փողոցներով:

* * *

Նարինէն առաջին կուրսի ուսանող էր: Ամրանը պարապ չմնալու համար օտար լեզուներ էր սովորում: Միանգամից չորս լեզու էր սկսել՝ գերմաներէն, իսպաներէն, ֆրանսերէն եւ չինարէն:

Սկզբում բաւական հետաքրքիր էր սովորելու ընթացքը, բայց քանի խորանում էր, այնքան աւելի բարդ ու ժամանակատար էր դառնում:

Օրերը ձանձրալի էին անցնում. Նարինէն նայում էր հանգստի գնացող ծանօթներին, ընկերներին ու տխրում, որ իրենք այս անգամ էլ ծովափ կամ որեւէ այլ հետաքրքիր վայր չեն գնալու:

Այդ օրերին էր, որ իմացաւ՝ քեռի Մասիսենք կրկին Հայաստանում էին: Նրանք մեքենաներով էին եկել Գերմանիայից ու մինչ Հայաստան հասնելը մի քանի սահմաններ էին անցել, «Նոր երկրներ տեսել, նոր մարդկանց հետ շփուել»:

Բարեկամներն ասացին, որ իրենց հետ բերել են նաեւ մեծ տղայի՝ Արթուրի ընկերուհուն, ով ճանապարհին յաճախ էր փոխարինել յոգնող վարորդներին:

«Մեքենայ վարել գիտի, երանի իրեն»,- մտածում էր Նարինէն՝ պտտուելով սենեակում: Իսկ ինքը ամէն օր այդ չորս պատերի մէջ է, հազուադէպ՝ բարեկամների տներում:

«Ինձ համար աշխարհը վերջանում է՝ չսկսուած»,- տխրում էր աղջիկը:

Այս անգամ ինքն էլ որոշեց գնալ քեռի Մասիսենց տուն՝ բարի գալուստ մաղթելու:

Հագել էր իր նորառոճ զգեստներից մէկը, մազերը յատուկ յարդարել, խնամքով շպարուել, որ լաւագոյնս ներկայանայ Եւրոպայից եկած բարեկամներին:

Հանդիպումը բաւական ջերմ էր: Թէ՛ տղաները եւ գերմանուհի ընկերուհին, թէ՛ աղջիկը շատ սիրալիր ու անբռնազբոս էին: Անպաճոյճ թէ՛ խօսքում, թէ՛ հագուկա-

պում եւրոպացի դարձած հայերը զարմացնում էին Նարինէին, ով դեռ շարունակում էր նրանց մէջ եթէ ոչ հարստութիւն, ապա նուրբ ոճաւորումներ փնտռել, սովորելու ինչ-որ բաներ:

Երիտասարդները քիչ էին խօսում իրենց առօրեայից, աւելի շատ սիրում էին ընդհանուր զուարճանքներ գտնել ու դրանցով զբաղուել:

Քեռակին Ժանետան հասակակից կանանց հետ խօսում էր իր աշխատանքի, տնային գործերի, տարբեր խնդիրների մասին:

Միայն քեռի Մասիսն էր, որ սեղանի շուրջ նստել ու հաւաքուածներին պատմում էր եւրոպաներում տեսած նորի ու հետաքրքիրի մասին:

Նարինէն աննկատ լքեց տարեկիցներին ու միացաւ սեղանի շուրջ հաւաքուածներին:

- Այնտեղ շատ ուրիշ են կարգերը,- պատմում էր քեռին, - ես որ այդքան տարի այնտեղ եմ ապրում, չեմ կարողանում հաշտուել շատ բաների հետ: Ուսուցչուհին աշակերտներին սովորեցնում է, որ եթէ ծնողները նրանց վիրաւորեն կամ արգելքներ դնեն, կարող են դիմել ոստիկանութեան: Հա՜, հա՛, եղել է, որ աղջիկս ինձ սպառնացել է ոստիկանութեամբ, երբ ուզել եմ արգելել երեկոյեան խնջոյքի գնալ: Քա՜, դուք ինչերի՞ց էք տեղեակ:

Լսողները գլուխներն էին օրօրում ու քննադատում եւրոպական այլասերող կարգերը, որ Հայաստան են թափանցում մեծ արագութեամբ:

- Մի անգամ էլ աւագ ուսուցիչն ասել էր, որ եթէ ձեր ծնողները անհրաժեշտ գումար ունեն, բայց ձեզ համակարգիչ չեն գնում, ապա դուք կարող էք բողոք ներկայացնել անպատասխանատու ծնողի դէմ: Հազիւ երեք ամիս գումար էի հաւաքել՝ ուղարկէի Վարդի վիրահատութեան համար, աղջիկս կանգնել է, թէ ես գիտեմ՝ դու համակարգչի գումար ունես, ինձ անձնական համակարգիչ գնիր: Ոնց համոզում եմ, չի լինում, սպառնում է: Ստիպուած իր խօսքն արեցի: Դրանից յետոյ էլի հաւաքեցի մի քանի ամիս, մինչեւ կարողացայ ուղարկել: Վարդա՛ն ջան, կը նեղուես, թէ տղայիդ բանակ տարան, փող չուղարկեցի՝ ազատէի, բայց ինչ անեմ, մեր վիճակն էլ վիճակ չէ:

Քեռի Մասիսը պատմում էր ու պատմում. Նարինէն յօնքերը կեռացրած լսում էր: Անսովոր բաներ էր ասում քեռին, աղջիկը չէր էլ կարող պատկերացնել, որ նոյնը հնարաւոր էր իր հետ լինէր, բայց գիտէր՝ ինքն էլ կ'ուզէր, որ այդպէս ապրէր:

- Ժողովո՛ւրդ, էնց ես ու Ժանետան ասում ենք՝ քաղաքից դուրս ենք գնալու, չենք գիշերի տանը, տղերքս ընկերուհիներին տուն են բերում. քանի անգամ վաղ ենք տուն եկել ու...

Տղամարդիկ սկսեցին ծիծաղել, ամէն մէկը իր յաւելումներն ունէր, իր ջահէլութիւնն էր յիշում: Նարինէն արագ հեռացաւ տղամարդկանց մօտից: Սենեակից դուրս գալիս հանդիպեց Մասիսի եղբօր կնոջը՝ Սոնային:

Մի քանի խօսք փոխանակելուց յետոյ Սոնան ասաց.

- Ես արդէն գնում եմ, որ սենեակները օդափոխեմ: Այսօր մեր տանն են գիշերելու:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 13

Դէ, գիտես՝ մեր տունը անտառին մօտ է: Առաւօտ շուտ որսի են գնալու տղաներով:

- Վայ, ինչ հետաքրքրիր է: Ափսոս, որ աղջիկներին էլ չեն տանելու:

- Ա՜հ, մենք հաւէս ունենք, որ գնանք: Որսը տղամարդու գործ է: Նարինէ՛, գիտես, չէ՞, այդ Ֆրիդերիկան Արթուրի ընկերուհին է:

- Հա՛, գիտեմ, բայց ես Արթուրին հարցրի, թէ երբ են նշանուելու, ասաց՝ միտք չունի նշանուելու, ուղղակի ընկերութիւն են անում:

- Ուղղակի ընկերութիւն, հա՞: Է՜, ինչի՞ց ես տեղեակ: Ասել են, որ իրենց անկողինները մէկ են. մի մահճակալ տրամադրեմ երկուսին:

Նարինէն շփոթուեց մի պահ, բայց մի պոչաւոր հետաքրքրութեան մասնիկ շուռումուռ էր տալիս մտքերը, խուտուտ անում երեւակայութեան ծալքերը. իր հասակակիցները, Եւրոպա, ազատութիւն, այլ բարքեր՝ գրաւի՞չ, պարզ չէ, հետաքրքիր, նոր...

Գիշերը չէր կարողանում քնել, համեմատում էր, վերլուծում: Չհասկացաւ՝ ինչպէս երեւակայած տեսարանները երազում աւելի գունաւոր ու խառը շարունակութիւններ ստացան:

Մի քանի շաբաթից քեռի Մասիսենք յետ դարձան Գերմանիա:

* * *

Նարինէն արդէն աւարտական կուրսում էր, երբ լուր եկաւ, որ քեռի Մասիսենց ընտանիքում նոր համալրում է եղել՝ տղայ է ծնուել: Անունն էլ դրել են Արարատ: Այդքան տարի անց նորից երեխայ ունենալու գաղափարը զարմացրեց շատերին, բայց ասում էին, որ պետութիւնը մեծ գումարներ է յատկացնում իրենց քաղաքացիներին, չափահաս դառնալուց յետոյ լայն հնարաւորութիւններ ստեղծում առաջ գնալու, որն էլ երեւի եղել էր նոր բալիկի ծննդեան պատճառներից մէկը: Սկսուեց շնորհաւորանքների հեղեղը, բայց եւ այդ օրերին էլ իմացան, որ միջնեկ տղան՝ Շառլը, բանտում է յայտնուել:

Ասում էին, թէ կանգնել է փողոցում, հայկական դրօշը թափահարելով՝ գոռացել. «Կեցցէ՛ Արմէնիան, կորչեն շովինիստ գերմանները»: Անցորդներից արձագանգողներ են եղել, ծեծկռտուք է սկսուել. արդիւնքում՝ մէկ տարի ազատազրկում:

Բոլորը խօսում էին Շառլի հայրենասիրութիւնից, բայց Նարինէն այլ կարծիքի էր:

«Շառլը ինքնամփոփ տղայ էր, երեւի իր ըմբոստութիւնն է փորձել այդ կերպով արտայայտել: Մօտը եսի դրսեւորումների շրջան է եղել»,- մտածում էր նա: Սակայն ինչքան էլ լաւը պատկերացնէր գերմանական բանտը, ցաւում էր տղայի համար:

Յիշեց՝ ինչպէս էր Շառլը հաւաքների ժամանակ իրեն մեծահասակներից հեռու պահում, բայց երբ Նարինէի մայրն իրեն վատ զգալով՝ հեռացաւ սեղանի մօտից, հէնց Շառլը ձմերուկի մի մեծ կտոր խնամքով կտրատելուց յետոյ անձայն մօտեցրեց նրան, դրեց դիմացն ու գլուխը կախ՝ հեռացաւ:

«Չէ՛, ես այդպէս էլ Շառլին չկարողացայ բացայայտել: Չնայած՝ միւսներին էլ քիչ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 14

ճանաչեցի. արտաքին շերտը թաքցնում էր ներսում եղածը»,- մտածում էր Նարինէն:

Քեռի Մասիսը՝ հօր քեռու տղան, միջահասակ էր, նիհար, դուրս ցցուած այտոսկրերով, հայկական քթով, գունատ դէմքով, մանկական ժպիտ ունէր: Նարինէն յիշում ու ժպտում էր: Երբ վերջին անգամ Հայաստանում էին, այդ օրերին Նարինէի մայրը հիւանդացել էր: Քանի օր էր՝ ցաւերը չէին դադարում, պառկած էր անկողնում: Մի երեկոյեան դուռը թակեցին: Դաւիթը բացեց. եկողը քեռի Մասիսն էր՝ ձեռքին հողոտ տոպրակ: Պարզուեց, որ լսել էր Մանուշի հիւանդութեան մասին, հարեւանի հողամասից քաղել ինչ-որ բոյսի արմատ, որից պատրաստած հեղուկը բուժում էր որովայնային ցաւերը:

Մի ժամ շարունակ իր ձեռքով արմատներն աղաց, ջուր եւ սպիրտ աւելացրեց, յետոյ էլ պատուիրեց, որ օրը երեք անգամ Մանուշը քսի ցաւող մասերին: Մի բաժակ սուրճ խմեց ու գնաց:

Հետագայում էլ, երբ արդէն Գերմանիայում էր, յաճախ էր հրաւէրներ անում, ասում, որ ինքը պատրաստ է վիզա ուղարկել, եթէ Նարինէենք տոմսեր կարողանան գնել, իսկ երբ հասնեն Միւնխեն, նրանց իրենց մօտ կը հիւրընկալեն:

Տոմսերի փողն այդպէս էլ չէր կուտակւում, բայց Նարինէին այդ միտքը միշտ հաճելիօրէն շոյում էր:

* * *

Քեռի Մասիսը՝ իր հարազատների բարերարը, սկսել էր աւելի ու աւելի քիչ գումարներ ուղարկել: Ասում էին՝ ուզում է հայկական ռեստորան բացել, փող է հաւաքում:

«Էհ, քանի՜ տարի պահանջուեց, մինչեւ քաղաքացիութիւն ստացայ, յետոյ աշխատանք փնտռող գործազուրկների համար պետութիւնից գոյութիւն պաշտպանելու համար գումար էի ստանում, դրանից էլ մի մասը պահում էի, որ Հայաստան ուղարկեմ: Այս վերջին երեք տարին է, որ հազիւ նորմալ աշխատանք գտայ: Հա՛, համալսարանն աւարտել, եկել եմ այստեղ վարորդ եմ աշխատում, բայց գոնէ այնքան գումար եմ ստանում, որ կարող եմ ապահով ապրել: Տեսնեմ, մի որոշ ժամանակ էլ աշխատեմ, իմ գործը բացեմ»,- վերջին հեռախօսազրոյցներից մէկի ժամանակ Նարինէի հօրն ասում էր քեռի Մասիսը:

Վերջին ամիսներին անգամ եղբօրը չէր կարողացել գումարով օգնել: Նախկին լաւ եղբայրը բոլորի աչքին դարձել էր անհոգի եւրոպացի:

«Հա՛, բայց պիտի մի օր էլ սկսէր մտածել իր ընտանիքի ֆինանսական վիճակը աւելի բարելաւելու մասին,- մտածում էր Նարինէն,- ինքն ո՞ւմն է պարտական, որ այնտեղ քրտինք թափի, այստեղ բարեկամները ոտքը դնեն ոտքին՝ գումարներ պահանջեն: Քեռակին Ժանետան էլ յաճախ էր դժգոհում քեռի Մասիսի աւելորդ բարեսրտութիւնից,- յետոյ ժպտալով աւելացրեց,- որը մեզ համար այդպէս էլ գումարի տեսք չստացաւ»:

* * *

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 15

Եւ ահա մի օր...

Մարտն էր, մի քանի օր իրար յետեւից ուժեղ անձրեւներ էին տեղում Միւնխենում: Բեռնատար մեքենաները անցնում էին մայրուղով: Գետինը սահուն էր դարձել: Մեքենաներն ընթացքը դանդաղեցրել էին, որ ապահով առաջ ընթանան:

Վարորդներից մէկը ականջակալները միացրել էր հեռախօսին ու զրոյցով տարուած՝ բարձր ծիծաղում էր:

- Գործերս շատ լաւ են գնում, Կա՛ռլ, էհ, մի շաբաթից յաջողութիւն կ'ասեմ վարորդութեանը ու կը լծուեմ ռեստորան բացելու գործին: ...հա՛, հա՛, ճիշդ ես ասում...հա՛, ես էլ արդէն որոշ բաներ կարգաւորել եմ... երեկոյեան կը հանդիպենք... լսի՛ր...

Սեւը... հսկայ գորշ զանգուածը... ահաւոր սլացքով իր վրայ էր գալիս... բախում...ցնցում...մի քանի անկապ նախադասութիւն...

* * *

Նարինէն լոգարանում էր, տան հեռախօսը զնգում էր ու զնգում, իսկ տնեցիները դրսում էին: Մինչ Նարինէն հագնուեց, դուրս եկաւ, զանգն անջատուեց, բայց մի վայրկեան յետոյ նորից սկսուեց:

«Այս ինչ անհամբերներ են: Աշխարհի վերջի մասի՞ն են յայտնում»,- ինքնիրեն փնթփնթում էր զանգի պատճառած անհանգստութիւնից զայրացած Նարինէն:

Միացրեց խօսափողը:

- Այո, լսում եմ:

- Նարինէ ջան, դո՞ւ ես:

Քեռակին Սոնան էր: Ձայնը տխուր էր:

- Հա՛, ի՞նչ է եղել:

- Մասիսը,- ձայնը դողում էր,- աւտովթարից զոհուել է տեղում:

- Ի՜նչ:

- Ինչ լսեցիր, աղջի՛կս:

Նարինէն մի քանի վայրկեան սառած կանգնել էր: Ուղեղը չէր ընդունում լսածը: Յետոյ փուլ եկաւ բազմոցին:

«Լաւ, բայց ինչի՞ համար: Երեխաները, նպատակները...ոչ մի օրինաչափութեան չի ենթարկւում մարդկային կեանքը: Օտար հողում...տեսնես ինչ են եղել վերջին բառերը, ո՞ւմն է կանչել, իսկ գուցէ չի էլ հասցրել զգալ...»

Գուցէներն ու ինչուները դեռ երկար տանջում էին երիտասարդ աղջկայ միտքն ու հոգին, սակայն մի բան պարզ էր՝ իրենց "գերմանացի" բարեկամն այլեւս չկար:

Նրա կորստի հետ միաժամանակ կտրուեցին Եւրոպայի հետ կապող ուղիները:

Դրսում քամի էր սկսուել: Նարինէն պատուհանի կողքին կանգնել, նայում էր բակով մէկ քշուող տոպրակներին, թղթերին, հատուկենտ տերեւներին, փոշուն ու... չստացած պատասխաններին:

Երեւան, 2013

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 16

ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԿԻՆՇՄ

ԱՆՄԵՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾ

Քեռին շաքար ունէր, մաղձաճարպ (cholesterol): Անօթներն էլ վայ անօթ ասողին. սրտից ելնողները կային, մտնողները՝ քայքայուա՛ծ: Բերած արիւնն էլ ծա՜նր՝ մա՛ղձ: Հրաշք՝ հրաշքով էր ապրում քեռին: Խմել, ծխել, ձկնորսութիւն ու բադ խփել, սար ու ձոր չափչփել, սիրուհիներ... Է՜, ապրելուց երբուանի՜ց էր հրաժարուել (թարգել) քեռին: Չորս կողմը փրփուր հա՜ց, փախլաւա՜, կերուխո՜ւմ... հիմա միայն վարսակի հաց էր ծամում խաշ ու խորոված կերած քեռին: Կեանք, ինչ ասեմ յօրինողիդ՝ սարի պէս տղամարդուց մնացել էր մի բարձրացող շաքար ու մի չիջնող մաղձաճարպ (խոլեստերին): Հլա ասա՝ ութսուն տարի, հլա ասա՝ հինգ երեխայ ու երկու կին, գաղթական մէր, թուրք ու Հիտլեր, եւրոպաներ... համրիչը (թզբեհ) քաշում՝ ախ էր անում, ծակող կուրծքը տրորում՝ վախ էր անում... Էհ-էհ՝ վաղուց արդէն հոգոցներով էր կեանքի հետ խօսում քեռին. ցաւ ու խոց էր՝ վէրքոտ էր սիրտն ու հոգին: Ի՜նչ պիտի լինէր, որ քեռին էդ տարիքում ու բացակայ անօթներով ելնէր տեղից: «Բայց,- մտածում էր՝ չեղած բեղերն ոլորելով,- շաքարի դէմ դարման (ինսուլին) են սրսկում, մաղձաճարպն էլ քայքայում է կծու պղպեղից: Արատեան դաշտում պղպեղներ են աճում՝ խոյի կօտոշներից սուր ու կեռ: Թո՛յն: Լեզու տուիր՝ աչքերիցդ կայծ է թռչում, ուղեղդ հալւում է տաքութիւնից, մաղձաճարպի՞ց էլ մարդ վախենայ: Ճամբէքն էլ ասֆալտած՝ շաքարն ի՞նչ կ'անի էդ ճամբէքին: Եւ շաքարից փչացած տեսողութեամբ քեռին՝ «Այ մարդ,- համոզում էր ինքն իրեն,- շաքարն ի՞նչ է, որ քեզ խեղճացնի»,- ու մտմտում ասելիքը. «Ժողովուրդ,- ասում էր մտքում,- իմ քուր ու քրոջ մարդ, իմ հարազատներ, հող լցրէք ձեր գլխին՝ զաւակ ենք կորցրել: Սի՛րտ,- հրամայում էր քեռին,- տեղդ նստի, դու որ խառնուեցիր մտքիս, համր հանելու ես: Տեղդ նստի, տեսնեմ ի՞նչ ենք անում»,- ու միտքն ու հոգին փորփրելով ճշդում էր մարդու պատճառահետեւանքային կապը սեփական հոգու հետ: «Ուրեմն,- ասում էր քեռին,- իմ սիրելի քուր ու քրոջ մարդ, յարգելի հարազատներ, մեր քրոջ տղան Ռուսաստանում մարդ է սպանել: Սրիկա՞յ է: Սրիկա՛յ է: Տակա՞նք է: Տակա՛նք: Թքե՞նք երեսին: Թքելը քի՛չ է... Բայց չմոռանանք, որ դա մե՛ր տականքն է, Ռուսաստանից փախել-եկել, քարանձաւներում թաքնուած է: Ամո՛թ, ամօթ մեզ: Իմ սիրելի քուր, երկու տարի առաջ որ հրդեհ եղաւ ու քո

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 17

աջ աչքը այրուեց, ներսուդրսով-կողուկշտով սեւացաւ, ուրեմն այրուեց ու մոխրացաւ քո հոգու աջ հայելին, ափսո՛ս: Ձախն էլ պիտի այրուէր, քո հոգին անհայելի պիտի մնար, որ դու էս օրը չտեսնէիր, դու պիտի դրան չծնէիր: Բայց հիմա, որ քո կոյր աչքը յանկարծ կենդանացել ու արցունք է չռռում, ուրեմն պիտի մտածես, որ դա քո երեխան է ու քարանձաւում թաքնուած, օգնութեան է սպասում: Իմ սիրելի քրոջ ամուսին, ես գիտեմ՝ դու թուրք պիտի լինես, որ սպանողին օգնես, դու՝ մշեցի Վարդանի միակ որդի, որի պապի տասը երեխային մորթել են թուրքերը... դու շուն պիտի լինես, որ էդքանից յետոյ ձեռք մեկնես մարդասպանին: Մեր քարանձաւները որ թասիբ (արժանապատուութիւն) ունենան, դրան կուլ կը տան, իրենց մութ ու ցրտով, կարիճ օձերով դրա կեանքը դժոխք կը դարձնեն, բայց...- չեղած բեղերի տակից թոնթորում էր քեռին,- անմեղութեան կանխավարկա՛ծ»:

Քեռին մտքում ձեռքը խփեց սեղանին ու շարադրեց անմեղութեան կանխավարկածը. «Էդ տղէն ձեր ընտանիքի զաւակն է՝ տասնութերորդ հայը: Օրեր ու տարիներ դուք արու զաւակ երազեցիք եւ ձեր երազանքին հակառակ՝ ծնեցիք ութ աղջիկ երեխայ: Պէտք չէր, քուրս, պէտք չէր Աստծուց կռուով արու զաւակ պոկել: Եթէ Աստուած մի բանը չի տալիս, ուրեմն բարին էդ է: «Հազար երեխայ կը բերեմ... էնքան, մինչեւ տղայ ծնուի:- Հերթական աղջկայ ծնունդից խեղճացած՝- Աստուած,- Աստծոյ առաջ պայման էիր դնում,- ինձ արու զաւակ տուր, թէ չէ սրանից յետոյ քո անունը իմ սրտի միջից կը հանեմ»: Հիմա, քուրս, որոշիր՝ Երկնաւո՞րն էր խելօք, որ չէր տալիս, թէ՞ դու՝ որ կախուել էիր նրա երեսից: Ինչ որ է՝ եղածը եղած է: Մեր տղան մարդ է սպանել: Մենք սրանից յետոյ աշխարհի երեսին ապրելու իրաւունք չունենք: Ո՞վ մեզ բարեւ կը տայ, ո՞վ մեր տնից աղջիկ կը տանի, ո՞վ մեր տուն աղջիկ կը տայ, ո՞վ կ'ուզի, որ իր ընտանիքին քաւոր կանգնենք: Մեր առաջ հաց դնող չի լինի, մեր տանը պատառ կիսող չի լինի... Այ էսենց խայտառակեց ձեր տղէն: Հիմա էլ փախել էկել, քարանձաւներում թաքնուել... Որ ոստիկանութիւնն իմացաւ՝ ինչ է, որ աշխարհն իմացաւ՝ ինչ է... Էլ մեզ ո՞վ բարեւ կը տայ: Տասը օրից աւել գիտենք էդ բանը ու քայլ չենք ձեռնարկել: Ասում էք՝ էդ սրիկային օգնող չկայ, ասում էք՝ թող օձերը դրան ուտեն... Ինչ ասես՝ ասում էք, բայց աշխարհում անմեղութեան կանխավարկած կայ... Մենք մարդասպանին օգնող չենք: Դա թուրք է ու մի բան էլ աւել՝ համաձայն եմ,- էլի չեղած բեղերը ոլորեց քեռին,- բայց մենք իրեն չենք օգնում, այլ մե՛զ: Դա ո՞ւմ տղէն է՝ մե՛ր: Ո՞ւմ արիւնն է՝ մե՛ր: Ուզենք թէ չուզենք՝ էդ մարդասպանը նստած է մեր արեան մէջ: Որովհետեւ չկայ ծնող, որի կենսագրութիւնը չտարածուի իր երեխայի ճակատագրի վրայ, եւ չկայ երեխայ, որի ճակատագիրը իր ծնողի կենսագրութեան շարունակութիւնը չլինի: Եթէ մենք նրան չօգնենք, յանձնենք ոստիկանի ձեռը՝ ուրեմն հաստատում ենք նրա մեղքը: Եթէ օգնենք՝ ուրեմն չենք ընդունում: Հիմա կ'ասէք՝ մեր ազգում բժիշկներ, թարգմանիչ ու մանկավարժ,

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 18

խուժան չպիտի լինի՛ մեր մէջ: Բայց կեանքում պատահում է, որ խուժանն աւելի է պէտք գալիս, քան բժիշկն ու մանկավարժը: Խուժանին էլ պահել ու պահպանել է պէտք... Իսկ ո՞վ ասեց, որ ոստիկանութիւնը ճիշդ է, ո՞վ ասեց, որ նա յանցանք է գործել: Քո աչքով տեսե՞լ ես՝ չէ՛: Իսկ ոստիկանները սրիկայ են, զօրաւորի մեղքը բարդում են անզօրի ուսերին. անտէր երեխայ են տեսել, եսիմ ո՞ւմ մեղքն են բարդել վրան: Ինքն էլ ջահել, լեզու չգիտի, թիկունքին ծնող ու հարազատ չունի, գրպանում փող չունի, ոչ էլ՝ գլխում խելք: Կը բարդեն՝ բա ի՞նչ: Իսկ մեզ պէ՞տք է դատ ու դատարան, պէ՞տք է առերեսում ճշմարտութեան հետ, պէ՞տք է իրականութեան հետ ճակատ-ճակատի տալ: Մենք երկրին նորմալ ժառանգ ենք տուել՝ դպրոց գնացած, ընտանիք տեսած, բանակում ծառայած. թո՛ղ չդարձնէին յանցագործ: Քանի ինքը չկայ՝ հաստատող կամ հերքող չկայ: Մէկը սրան կը հաւատայ, մէկը՝ նրան... ինչքան մարդասպան կը լինի, էնքան էլ անմեղ... Կասկա՛ծը: Մարդն ինքը Աստծոյ կասկածն է: Միշտ եւ ցանկացած հարցում կասկածի տեղ պիտի թողնես: Պարզութիւնը համր հանում է: Բերէք մեր զաւակի համար ապահովենք կասկածը: Նրա համար անմեղ մնալու տեղ թողնենք: Իմացէք՝ էդ քայլով մենք մե՛զ համար ենք թողնում անմեղութեան կանխավարկածը, թէ չէ՝ մեզ էլ ո՞վ բարեւ կը տայ: Պիտի ազատուենք էդ տողից: Կեանքում ամէն ինչի համար պէտք է վճարել: Մենք պիտի վճարենք մեր տղայի համար, մեր արեան համար, նրա արած-չարածի համար... կանխի՛կ զումարով: Էս է կեանքը՝ ուրիշ տարբերակ չունենք: Ապօրինի գործ է, սահման անցնելը հեշտ չէ՝ փող է: Փող է, բայց հնարաւոր... մեռնեմ Մեղրու կարմիր սարերին՝ սարերով կ'անցկացնենք, թող գնայ Պարսկաստան: Դրանից յետոյ Պարսկաստանի բնակիչ է: Պարսկաստանը գիտի՝ իր քաղաքացին ու իր պրոբլեմները (հարցերը): Կարեւորը անմեղութեան կանխավարկածն է, որ մենք մեզ համար ապահովում ենք, կասկածի տեղն է, որ թողնում ենք: Կասկա՛ծը՝ զօրաւո՛ր, կասկածը որ չլինի, կեանք չի լինի... սուսուփուս փողերը բերէք, մեր բաժին կասկածն ապահովենք: Ով կը հարցնի՝ ո՞ւր է, ասէք՝ Ռուսաստան միալարդատէր էր, փողի համար սպանել են: Խոզ, շովինիստ (ազգայնամոլ) ռուսները թոյլ կը տա՞ն, որ մէկն ու մէկը ապրի»:

Բայց քեռին՝ իմաստուն, քեռին կեանքի լաւուվատը տեսած, քեռին՝ Աստծոյ տեղն իմացող... քեռին գիտի, որ գնացողից յետոյ մնացողին ապրելու տեղ պիտի թողնել: «Անմեղութեան կանխավարկա՛ծ,- չեղած բեղերը ոլորեց քեռին, էն ո՛նց ոլորեց. բա որ իրօք բեղ ունենար:- Իմ սիրելի քուր, իմ սիրելի քրոջ մարդ, սիրելի հարազատներ...- մտքում նոյն բանը ա՛յլ տեղից սկսեց քեռին:- Քուրս, որ երկու տարի առաջ մեծ հրդեհ եղաւ ու այրուեց քո հոգու աջ հայելին, արդար չէր: Պիտի ձախն էլ այրուէր, պիտի քո հոգին հայելի չունենար ու չտեսնէր կեանքի դէմքը, իմ տանջուած քուր: Եղեռնից մազապուրծ իմ ազգի շառաւիղ, իմ հալալ (արդար) աշխատաւոր փեսայ, երջանկութիւնն էն է, որ մեռնես ու էսպիսի բաներ չտես-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 19

նես, բայց մենք չենք ծնում երջանկութեան համար,- էսպէ՛ս սկսեց քեռին,- մենք ծնում ենք մեր հոգին կոփելու համար, որ՝ ով գիտի, էլ ի՞նչ կայ Աստծոյ մտքում...- տեղ-տեղ լալով, տեղ-տեղ բեղերն ոլորելով ու մտածելով, որ բեղ պահելն էլ ուրիշ տեսակ տանջանք է, քեռին խօսեց ու խօսեց...- Մեր տղէն... մեր միակ արու զաւակը, մեր ու ձեր ընտանիքի տասնութերորդ հայը...- քխկաց քեռին,- ա՛յ մարդ, էսպիսի բան կը լինի...- սկզբում քխկաց քեռին, յետոյ քխկոցը դարձաւ հազ, հազը՝ հազի նոպայ,- կեանքը դարձել է հարամարիւն... ջահել ենք կորցրել, ժողովուրդ,- բռան մէջ հազաց քեռին, էն ո՞նց հազաց՝ սիրտ ու թոք բերանը եկան. արի՛ւն թքեց քեռին:- Մեր տղէն Ռուսաստանում սպանուել է: Տունուտեղ է ստեղծել մեր տղէն, ֆիրմա ու ժառանգութիւն... բայց հայն ո՞վ- է, որ էդպէս ապրի ռսի քթի տակ: Ժողովուրդ, սպանել են մեր տղին: Սպանուել է մեր ընտանքի տասնութերորդ հայը: Ռուսական հողը չարժէ նրա դիակին, չարժէ՛: Պիտի տեղափոխենք: Մեր ջահել, մեր եղնիկ, թագ ու պսակի արժանի զաւակը... ինքնաթիռը սեւ պիտի լինի մեր քարանձաւների հոգու պէս, դագաղը ճոխ պիտի լինի, ծաղկեպսակներ... ծաղիկները դրախտից պիտի բերուած լինեն: Հոգեհա՛ց: Արար-աշխարհը պիտի մասնակցի էդ հոգեհացին, արար-աշխարհը պիտի մեզ մխիթարի... իսկ էդ բոլորը փող է, ժողովուրդ: Փող է, որ պիտի հաւաքենք: Ես էս տարիքիս ու էս առողջութեամբ՝ է՛լ շաքար, է՛լ խոլեստերին (ճարպամաղձ), անօթներ որ՝ առհասարակ չունեմ, սիրտս մնացել է անսնունդ ու անճանապարհ... դուք պատկերացրէք՝ ինչ ցաւ է իմ սրտին, դուք էդ ցաւը պիտի՛ զգաք. մեր ջահել եղնիկին իր մեռած մուրազներով հո չե՞նք թողնի Ռուսաստանի սեւ հողին: Ձեր յարգանքը ձեր արեան հանդէպ հէնց հիմա՛ պիտի ապացուցէք»:

Էլի ի՞նչ մտածեց քեռին, ի՞նչ տուեց ու առաւ, գնա՞ց, մնա՞ց, ինչքա՞ն հազաց քեռին, հազալուց յետոյ ի՞նչ խօսք ասաց, ո՞նց մխիթարեց, ի՞նքը մխիթարեց, թէ իրեն մխիթարեցին, ո՞րն էր ճշմարտութիւնը, ճշմարտութիւնն ումի՞ց իմացաւ քեռին եւ ո՞ւմ պահ տուեց՝ Աստծոյ մտքի նման անյայտ մնաց: Բայց երկու օր յետոյ Մեղրու սարերով, մէկ այլ անձնագիր գրպանում, հէնց սահմանապահների միջոցով էլ քեռին նրան անցկացրեց Պարսկաստան: Անցկացրեց ու շաքարը բարձր, պառկած մտածում էր՝ պէտք է դիմել դատարան: Դիմելու օրից վեց ամիս անց դատական կնիքը կ'իջնի նրա անուան վրայ՝ անյայտ բացակայող: Պիտի էդ կնիքը լինի, որ ազգի կենսագրութիւնը մաքուր լինի: Քեռին պառկած լքլքում էր շաքարից, անօթների բացակայութիւնից ու մտածում, որ կարեւորը վեց ամիս դիմանալն է: Մտովի քայլում էր դէպի դատարան, եւ մաղձաճարպի հե՛րն էլ անիծած, նրա ողջ յոյսը խոյի եղջիւրներց էլ կեռ կանաչ, կծու պղպեղն (բիբար) էր:

Երեւան, 2013

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 20

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ՕՐՀՆԵՐՊԵԼՈՎ ՀԱՍԿԵՐԸ ԿՐԱԿԻՆ՝ ԿԸ ԾԻՒՍ ԱՆՏՐՊԵՏԸ ՏԱԼՈՒՆ

Անոնց՝ որ իրենց նահատակութեամբ
Արցախի անկախութեան հիմնասիւները կռանեցին:

Ծածանելով լոյսը Գանձասարի՝
կը հիւսեմ դրօշը ժայռին ու հողին,
ճգնաւոր օրերը գունդ առ գունդ կ՚առնեն թռիչք
սարին համբերատար տեսիլքներէն եւ կրակը շուրթերուս
կը փառաբանէ արշալոյսը նորաբաց՝
գալիքի շողերուն սրինգներով:

Շուշին կ՚արթննայ իր աւերներէն՝
իբրեւ առկայծ երազներու իշխանուհի,
կը սանտրէ ակօսները դեռ միացող արտերուն,
մոխիրները որբ երդերուն, արծաթ վարսերն աղբիւրներուն
եւ Ստեփանակերտը, փողոց առ փողոց, իր վիրաւոր շէնքերուն
ջախջախուած երկինքը կը դարմանէ:

Հորիզոնէն հրահաւեր կ՚անցնին յանկարծ,
կաքաւները յիշողութեան կը կրկնեն տենդն իմ արեան,
մոխրադաշտերը դիւահար կ՚առնեն լեզու եւ հարց կու տան.
– Ինչո՞ւ դաժան է անջրպետը լեզուին եւ ինչու անդ՝
մայր դարպասը այբուբենին:

Սի՛ սիսալիք,
գուր տեղ դուք ֆեգ մի՛ չարչարէք,
բանաստեղծութիւնը միայն գիտէ գաղտնիքները կրակին,
արտն ու ամպը կը կարդայ հերոսներուն բիբերուն մէջ,
կակաչներն ու աքլորները կը պսակէ բարեշնորհ ասպղերուն
հետ,

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 21

հայեացքները արեւուն կը հրդեհէ հողին բուրեան սաղմոսներով
եւ ժայռերը, երկինք-երկինք սաւառնող իբրեւ արծիւ,
աւանդապահ զահաժառանգ կը հռչակէ:

Սուգն ու աղէտը կը սառին
ճապաղիքին մէջ դալկադէմ մահիկին,
մինչ ես՝ անկեղծ գինուորն ու բանաստեղծը ցեղիս,
հողին անմինչ լուս արգանդը օրհներգելով՝
կ՚այլափոխուիմ օ՜ հեթանոս աշտանակի:

Արիւնը ճժոյգներ կը դոփէ երակներուս մէջ,
դէմքիս՝ նահատակներուն կանթեղները կը թագաւորեն,
սոխակներն ու շուշանները կը բուրեն մանկութիւնը լոյսին,
իսկ նորածիլ եղէգները կը տաղերգեն կուղպ անջրպետը
լեգուին.
– Ով բոցերը նոր օրերու եւ կմախքը մահախուճապ անցեալի,
զարմերքս դեռ կենդանի են՝ լոյսին օրօրոցներուն մէջ
եւ բանաստեղծն ու ասպուածները տօն կը պսակեն
գունդերը մատեան եւ զուարթունները դժոխքի՝
յաղթանակի նարօտներով:

Ծածանելով հասկերը լոյսին արտերուն՝
տուն կը կանչեմ հացաբոյր բանաստեղծը Վարուժան,
որ Արցախի ցորեաններն ալ՝ յուշի՜կ-յուշի՜կ արթնան,
երակներէն գառնուկներուն «հոսի դող մը անսահման»
«գեղադալար կողերն ի վար»՝ ծովերն ի վար բլուրին
եւ Տէր Զօրի աւագներուն դժոխքէն բարձրանան վեր
երկնասլաց հասակները եւ ճիչերը հարսերուն՝
Թաղուած խաւար ջուրերուն մէջ Եփրատի...

Չեմ ընկրկիր,
կ՚ամբողջանամ տոհմ առ տոհմ,
կը լեռնանամ նոր հայդուկներ նուիրեալ,
կը լիանամ անվախճան խորհուրդներովը հողին
եւ աղէտին ու խուճապին վերջին, վերջի՛ն շարժերուն դէմ
լուսաժպիտ մրգաստաններ, ոսկի արտեր եւ ջրվէժներ
փոթորկելով՝
ձեզի համար հարց կու տամ.
– Լոյսը որո՞ւ,

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 22

արդեօք ինչպէ՞ս իր դասերը կ՝աւանդէ,
երբ Շուշիի միևարէի քիւին թառած,
մահ ու աւերյամեցող ագերի բուն
իր կերկերուն լկտի ձայնով
դեռ նախանձիրներ կը զուժէ։

Չեն այլայլիր,
չեն՝ յանձնուիր,
կը լեռնանան կրակ ու բոց մարտիկներ,
կ՝ըլլան արեւ ու ոգի, սաւառնաթեւ զոյամարտ
եւ՝ յաղթական կ՝անցնին մահուան վերջին գիծէն ալ անդին։

Չեմ այլայլիր,
չեմ՝ յանձնուիր,
կը լեռնանամ իմ կարգիս համբերութիւնը ժայռին,
կ՝ըլլամ երդում ու ոգի, նորահրաշ՝ յաղթամարտ
եւ զարուններ աւետող հրաշափառ վերադարձ,
չէ՞ որ ես ձեր կարօտներուն կռունկն եմ՝
իմ հին բոյնը արեգակին
նոր շողերով, աղօթքներով
եւ՝ յարութեան սաղմոսներով վերահիւսող։
Ասպղերը մեր անդունդներուն մէջ սայթաքող դիակներ չեն,
զանգակներ կան՝ յար ղօղանջող մեր պողպատեայ քայլերուն մէջ
եւ արծիւներ, նժոյգներ, մահակիրներ ու ասպետներ նորանուն,
որոնք լոյսին թռիչքն անվերջ տառերուս մէջ կը ծուլեն
եւ իմ խօսքը կ՝ընեն կանաչ, կանա՜չ անտառ,
նոր օրերու վկայութիւն, կենաց կրակ
եւ պատարագ մշտաբարբառ...

Իմ նոր բոյնը
միջնաբե՛ռն է ժամանակին
եւ մայր տաճարը՝ յաւերժին,
որ պարգելով ատոք հասկերը վաղուան՝
կ՝ըլլայ հեքիաթ, տօնահանդէս, հարսանիք
եւ ցնծութեան ու լոյսի սօսեաց անտառ...

Ցնծա՛ Արցախ,
ցնծա հպա՛ռտ ու երջանիկ,
խաչքարերուդ ասեղնագործ կարկաջին պէս՝
դար ու դարեր ապրէ՛ խաղաղ, ցնծա՛ գուարթ,

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 23

որովհետեւ արփիդ հիմա եւ դպիր է, եւ ասպետ,
գիշերը դ խօլ, ապստամբ՝ յաւերժութեան սպարապետ,
իսկ սպիտակ լոյս մաղթանքներ անջրեւոդ
Գանձասարի հաւատարիմ թթենին՝
արքուն պահակ ու բերդապահ:

Օրհնեա՞լ է լոյսը հողին
եւ օրհնեա՞լ առ՝յաւէտ ականները ջեր խօքին:

Օրհներգելով ոսկի հասկերն աշտանակիս կրակին՝
տօն կը ծնիմ ես անջրպետը տաղին
եւ այբուբենն արեւին:

Ողջո՞յն արեւիդ,
ողջո՞յն բարեւիդ,
ողջոյն արտերուդ ոսկեշող բերքին,
ողջոյն լեռնէ-լեռ մարտեր մռնչող առիւծ զարմերուդ
վերածնունդէն,
ողջոյն երկինքիդ փառքը անջրեւոդ աքաղաղներուդ առնական
կանչին,
ողջոյն կիսափուլ երդէն բարձրացող նորածիներուդ առաջին
ճիչին,
եւ ասպղերն ի վեր զարուններ կամնող կայտառ գեղջուկին,
արեգակ հոգի ծոցուոր հարսերուն,
ժայռին բողոքին, շանթին թմբուկին,
ջուրին ծիծաղին, հասկին նազպարին,
դասաւանդ շողիդ,
մեղրաբոյր մոմիդ,
Գանձասար վանքիդ,
Շուշուայ բերդ փառքիդ,
նորանկախ հողիդ խրոխտ ցնծերգին,
սահման չճանչցող դիւցազուններուդ կանաչ տողանցքին,
առասպելներուդ անշեղ խոյանքին ու պատարագին
եւ՝յաւերժախօս օրհնեալ կրակին
քիւր, հազա՞ր ողջոյն
եւ հազա՛ր օրհնանք:

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Ստեփանակերտ, 17 Հոկտեմբեր 2012,
Պէյրութ, 7 Նոյեմբեր 2012:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 24

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՍՓԻՒՌՔ(ՆԵՐ)Ի ԱՐՁԱԿ(ՆԵՐ)Ի ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

(Զեկուցում՝ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆի 5-6 Ապրիլ 2013-ին,
Երեւանի մէջ կազմակերպած
գիտաժողովին, նուիրուած Հայ Գրական Արձակին)

Ա.

Լաւ է զբաղիլ անցեալի ժառանգութեամբ, արժեւորել, ծանօթանալ եւ ծանօթացնել: Նաեւ՝ աճեցնելու եւ կտակելու հարցով: Անցեալը ճանչնալ, բայց զայն ֆէթիշ չդարձնել: Մեր հայեացքը ուղղել դէպի ներկան եւ գալիքը:

Սփիւռք(ներ)ի (Սփիւռքը այլեւս բազմերես է ծագումով, լեզուներով եւ կազմութեան պատճառներով), գրականութիւնը կը յատկանշուի ցրուածութեան, ընկերային, աշխարհագրական եւ մշակութային ազդեցութիւններու այլազանութեամբ: Կրկնութեամբ անշահ շարունակութիւն, տեղական հեռու-մօտ շրջապատի մէջ ոստում-կապկում, այս՝ քանի կը նուազի սեփականի իւրացումը: Հասարակ յայտարար փնտռել միտքի մարզանք է, զգացական հայրենասիրութիւն:

Մեր հայրենահանումէն ետք, կազմաւորուած գրողները շարունակեցին ստեղծագործել: Նոր միջավայրէն շատ բան առին ոմանք: Իրենց հետ բերած էին իւրացուած հարազատ աշխարհաբարը: Լեզուին կը տիրապետէին, Փարիզ կամ Միջին Արեւելք, մանաւանդ անոնք, որոնք կազմուած էին Արեւմտահայաստանի Զարթօնքի սերունդի եւ անոնց անմիջական յաջորդներու շունչով: Ուրիշներ շարունակեցին գրել Երուխանի, Զարդարեանի գիծին վրայ: Յայտնուեցան ինքնատիպ դէմքեր, ինչպէս Շաւարշ Նարդունին, որ ունէր հայերէնի եւ Արեւմտահայերէնի պաշտամունքը, իր «ոսկեղնիկ»ը: Յակոբ Օշական շարունակեց իր ճամբան, ստեղծագործեց, ուսուցանեց, գրականութեան սպասարկուներ պատրաստեց, մնաց քննադատ, ինչպէս ֆրանսացի Սէնթ՚Պէօվը, որուն հիացողն էր: Քննադատութիւն՝ որ գրականագիտութիւն եւ կամ գրախօսական չէ, եւ անոր կարիքը կայ:

Ցաւի եւ հայրենասիրական յուշագրութիւնը, տաղանդաւորներու պարագային, եղաւ գրականութիւն, ինչպէս Համաստեղի:

Երբ հայրենամերձ գաղութները չէին ապակայունացած, գրականութիւն ստեղծելու ատակ արեւմտահայերէնը կարելի եղաւ փոխանցել նորերուն, մանաւանդ դպրոցներու միջոցաւ: Այս՝

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 25

մինչեւ 1960-ականները, երբ սկսան ապազաղութարարութիւնը եւ «յեղափոխութիւն»ները: Խիտ եւ ամուր գաղութները ապակայունացան, ներ-սփիւռքեան գաղթերը թափ առին, դէպի աւելի ապահով եւ բարօրութիւն խոստացող աշխարհներ, ընթացք՝ որ կանգ չէ առած, որուն վրայ գումարուած է Հայաստանէն տեղի ունեցած եւ շարունակուող աղէտ-արտագաղթը: Խուճապը նախորդող ժամանակաշրջանի գրականութիւն ստեղծելու ատակ լեզուին տիրապետողները, կը շարունակեն: Կան բացառութիւն նորեր: Նոյն հունով ընթացողներ կը նուազին: Հետեւաբար գրականութիւնը կը զրկուի զարգացման նախապայմաններէն:

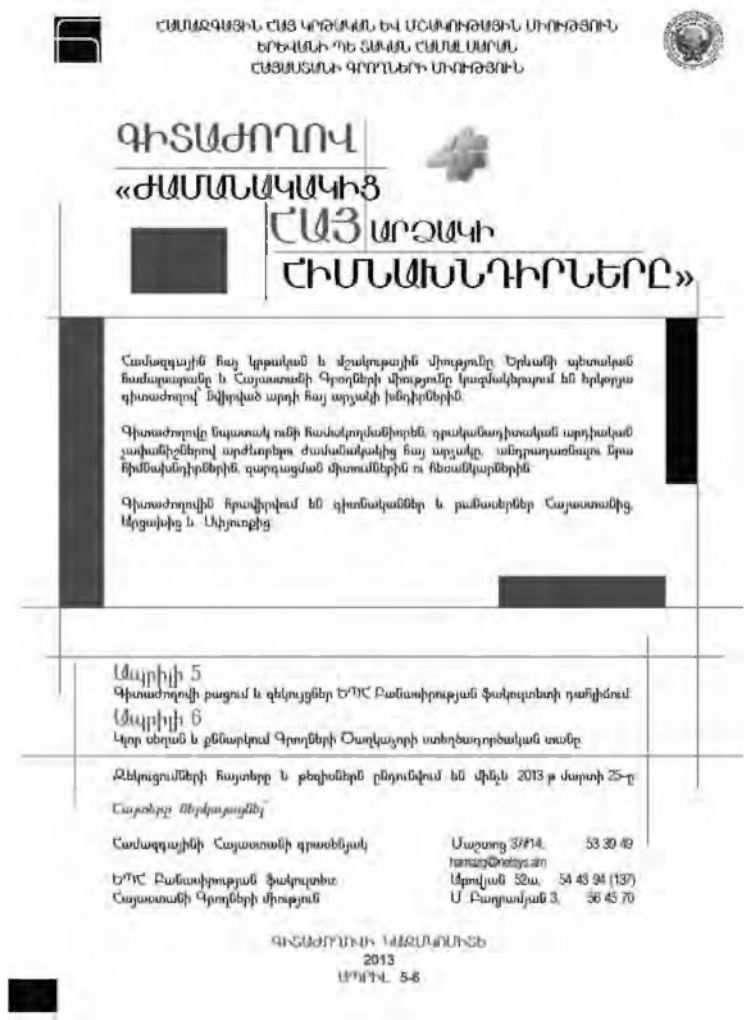

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍՆԱՃՅՈՒՂԱՅԻՆ ՄԱՍ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ
«ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅ ԱՐՁԱԿԻ ՇԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ»

Համազգային հայ կրթական և մշակութային միությունը Երևանի պետական համալսարանը և Հայաստանի Գրողների միությունը կազմակերպում են հրթոյա գիտաժողով՝ նվիրված արդի հայ արձակի խնդիրներին:

Գիտաժողովը նպատակ ունի հանձնաժողովներն, գրականագիտական արդիական չափանիշներով արժևորելու ժամանակակից հայ արձակը, անդրադառնալու նրա հիմնախնդիրներին, զարգացման միտումներին ու հեռանկարներին:

Գիտաժողովին հրավիրվում են գիտնականներ և բանասերներ Հայաստանից, Արցախից և Սփյուռքից:

Ապրիլի 5
Գիտաժողովի բացում և զեկույցներ ԵՊՀ Բանասիրության ֆակուլտետի դահլիճում
Ապրիլի 6
Կլոր սեղան և քննարկում Գրողների Օաղկայորի ստեղծագործական տանը

Զեկուցումների հայտերը և թեզիսներն ընդունվում են մինչև 2013 թ մարտի 25-ը

Հարցերը՝ հետևյալներ՝

Համազգային Հայաստանի գրասենյակ — Մաշտոց 37/14, 53 39 49, hamazg@netsys.am
ԵՊՀ Բանասիրության ֆակուլտետ — Աբովյան 52ա, 54 43 94 (137)
Հայաստանի Գրողների միություն — Ս. Բաղրամյան 3, 56 45 70

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ
2013
ԱՊՐԻԼ 5-6

Սփիւռքի գրական արձակը առաւելաբար արեւմտահայերէնով էր: Հին սերունդէն արեւելահայերէն գրողներ կային, որոնց վրայ կը գումարուէին Իրանահայ գրողները: Ուղղագրական տարբերութիւն չկար մինչեւ վերանկախացման յաջորդող ժամանակաշրջանը, օտար բառերու եւ օտարաբանութիւններու խճողում չկար: Վերանկախացումէն ետք, Հայաստանի Հանրապետութենէն տեղի ունեցած արտագաղթի հետեւանքով, արդի համարուած ուղղագրութեան եւ խորհրդային շրջանին ձեւաւորուած աշխարհաբարով, բառամթերքով, շարահիւսութեամբ եւ ուղղագրութեամբ գրականութիւն կը մշակուի նաեւ սփիւռքի մէջ: Կարծէք գրողները կը շարունակեն ապրիլ Երեւան, կը բնակին այլուր, Փարիզ, Լոս Անճելըս: Երեւոյթը չէ քննուած, իւրաքանչիւր խմբաւորում կ'ապրի իր հասկցած ձեւով, եւ կարելի չէ խօսիլ Սփիւռքի գրական արձակի մասին, որպէս արտայայտութիւն եւ բովանդակութիւն, այլ արձակներու, ինչպէս որ պէտք է խօսիլ սփիւռք(ներ)ու մասին, լեզուական, մշակութային, քաղաքակրթական, շրջապատի, հոլովոյթի եւ տնտեսու-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 26

թեան: Ինքզինք փնտռող խառնակութիւն: Ո՞ւր կը հասնինք, անորոշ է: Նախատեսութիւնները լաւատեսական կամ յոռետեսական խօսք են: Լեզու, գրող եւ ընթերցող միաժամանակ կը նահանջեն:

Բ.

Սփիւռքը շարունակութիւնն էր հայրենահանուածներու եւ Արեւմտեան Հայաստանի, իր մշակոյթով, աշխարհաբարով, ապրած ողբերգութեամբ, հոգեբարոյական հետեւանքներով եւ հոգեխառնութեամբ: Արեւմտահայերէնը կրողն էր Սփիւռքի արձակին, անկախ բովանդակութեան հարցերէն: Յակոբ Կարապենցի արեւելահայերէնը խրամատի տարբերութիւն չունէր, սահուն էր, վճիտ: Այսօր Արեւմտահայերէնը ենթակայ է ճնշումներու, որոնք կը խաթարեն իր ինքնուրոյնութիւնը, սկսելով խօսակցական լեզուէն, մինչեւ մամուլ, եւ գրականութիւն, որ շարունակութիւն չըլլալու վտանգին դէմ կանգնած է: Մեծամասնութեան համար, լեզուն որակական նահանջի մէջ է, որոշ շրջաններու մէջ՝ խուճապ: Լեզուն պէտք է գրողին, ընթերցողին ալ պէտք է ան, որպէսզի ընկալէ: Ընթերցող զանգուածը կը նօսրանայ ընկերամշակութային եւ տնտեսական պատճառներով, լեզուի նահանջով, որ կը խոչընդոտէ հայերէնով ստեղծագործութիւնը եւ ընկալումը: Գրող եւ ընթերցող կը դառնան դէպի օտար լեզուներ: Տպաքանակ եւ վաճառուած-չվաճառուող գիրք ցուցանիշ են հայերէնով գրականութեան ներկան բնորոշելու եւ ապագայ նախատեսելու համար:

Սփիւռք(ներ)ը հայերէնը իր գրական շնորհով պահելու դժուարութիւն ունի, ենթակայ՝ ուղղակի-անուղղակի-օտարամէտ ճնշումներու: Օտարագիրները կը բազմանան, նաեւ ազգային խորքի թուլացման պատճառով, օտար միջավայրի մէջ տեղ գտնելու եւ ընթերցող լայն շրջանակ նուաճելու միտումով, որուն մէջ կը ներառնուին հայերէնով գրականութիւն ընկալելու անկարող դարձած հայերը:

Թումբ կանգնելու ղեկավարումը կը բացակայի: Այս ծիրէն ներս, առարկայական քննութեան պէտք է ենթարկել թարգմանական գրականութեան իւրայատուկ պարագան, որ ցուցանիշ է: Նախապէս հայ գրականութիւն կը թարգմանուէր օտար լեզուներու, օտարին ծանօթացնելու համար, (այդպէս էր Չօպանեանի La Roseraie d'Arménie-ն), այժմ այդ կ՚ըլլայ ներքին շուկայի համար, հայերէնով գրականութիւն ընկալելու անկարողներուն համար: Սեփականով հետաքրքրուողը կը պակսի արագօրէն: Օտար շրջանակ թափանցելու համար կան թարգմանութեան որակի, տպաքանակի, ցրումի եւ ներկայացման հարցեր:

Ժամանակակից «սփիւռքներ»ու աշխարհաբարներով արձակի եւ անոր հետեւանքներուն մասին պէտք է խօսիլ: Անոնք սոսկ լեզուական չեն: Հարցերը պէտք է քննել արմատներու վերականգնումի, անմիջական կացութիւնը ըմբռնելու եւ վաղուան յաջողութիւններու տեսանկիւնէ: Աշխարհաբարով գրականութիւնը որոշակի կերպով որակի հարց ունի սփիւռքի մէջ, հայե-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 27

րէն գիտնալու հարց, որուն ուսուցումը քանակական եւ որակական նահանջի մէջ է: Կայ ոճի հարց, որ արժանաւորներու պարագային որակ ունի, բայց որ կը յառաջացնէ միայն փակ շրջանակէ մը հասկնալիութեան խնդիր, զանգուածին չի հասնիր, չ'ընկալուիր անոր կողմէ, եւ տեղի կ'ունենան հեռացումները եւ օտար լեզուով գրականութիւն մշակելու միտումները, ընթերցողին կամ գրողին աւելի մատչելիութեան համար: Ըսենք, բացուելով փառասիրութիւն գոհացնելու: Երեւոյթը ունի մշակութային եւ քաղաքական հետեւանք: «Ընտիր ոճով գրականութիւն»ը մասնաւորներու եւ ընտրանիի համար չէ միայն: Անոր մէջ ժողովուրդը ինքզինք պէտք է տեսնէ: Հայերէնի չտիրապետելու պատճառով ան անհաղորդ կը մնայ այդ գրականութեան: Բարձրորակի ձգտումով եղած ստեղծագործութիւնը կը մնայ փակ շրջանակի մէջ: Այսօր ստեղծագործող-ընթերցող «osmos»ը, հաղորդակցումը, իրերախառնում-փոխթափանցումը չկայ, սփիւռքի ներկայացուցած բազմերես պատճառներով: Յստակացումներ, զտում եւ մաղեր անհրաժեշտ են, որպէսզի արժեւորումները ճիշդ ըլլան:

Գ.

Սփիւռքի արձակը զանազան արտայայտութիւններ ունեցած է եւ ունի. բարքերու պատում, ինչպէս այդ պիտի ընէին կարգ մը գրողներ եթէ Սամաթիա կամ Գում Գաբու մնացած ըլլային: Արմատախիլ ժողովուրդի պոռթկումի գրականութիւն կը մշակեն Շահան Շահնուր, Վազգէն Շուշանեան, ընդվզումի բովանդակութիւն, որ նաեւ կառչելիք տեղ կը փնտռէ, ժամանակ մը յատկանշող՝ ինքզինք հասկնալու ճիգով եւ ինքնահաստատում: Համապարփակ խորացումով ու պատկերացումով, Հրաչ Զարդարեան, գրեթէ անծանօթ մեր օրերուն, իր «Որբացող մարդիկ» վէպով կը ներկայացնէ ժամանակաշրջան մը, ընկերային եւ հոգեբանական տեսակէտէ: Տարբեր է Նիկողոս Սարաֆեանի ինքամփոփման եւ խորացման արձակը, որ կը նուաճէ մարդկայնական իսկական խորք, որ նախապայման է իսկական վերապրումի: Նոր ստեղծուող սփիւռքն էր: Պէտք պիտի ըլլայ սպասել Գրիգոր Պըլտեանի «Սեմեր»ը, ցեղասպանութեան եւ հայրենահանման հետեւանքները ապրողներուն մէջ դաջուած տեսնելու, այսինքն՝ սփիւռք կացութեան ըմբռնման եւ զերանցման հասնելու: Յաւէն անոր գեղագիտական պատումով հասնելու համար նոր հանգրուանի մը: Բովանդակութեան ստեղնաշարը փոխելու ուստում: Յատկանշական է Մկրտիչ Մարկոսեանի վէպը, «Մեր այն կողմերը», անցեալի եւ ներկայի ինքնատիպ միաձուլումով, լեզուով եւ ոճով, որուն համար կրնանք ըսել տարբեր ձեւով սփիւռք կամ մնացորդացի «սակա», յուշերով, տեղւոյն վրայ մնացող եւ վերապրողներով :

Կան գրողներ, որոնք այլապէս կրնային եւ կրնան մեր ժողովուրդի ներկան փոխանցող արձակով հրապարակ գալ, բայց պարտադրաբար կը մնան գրեթէ սիրողական: Անոնք իրենց գրիչով չեն կրնար ապրիլ: Այս կէտը

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 28

յաճախ կը շրջանցենք: Ուսուցիչ են, մամուլի աշխատաւոր, կը հետեւին ազատ ասպարէզի: Դեռ կայ տպուելու խնդիրը: Հայաստան, կ՚ըսեն, «պետական պատուէր»ով հրատարակութիւն, սփիւռքի մէջ կան քանի մը հիմնադրամներ: Գրողը ապրելու համար ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԵԱՆ պէտք ունի, որ կ՚ընդունի իր պատրաստած գիրքը,- կ՚ըսէինք ձեռագիրը,- յատուկ «ընթերցող»ներ կ՚որոշեն հրատարակել կամ ոչ: Որակի առաջին մաղէն կ՚անցնի գիրքը: Եթէ ընդունուի, համաձայնագիր կը կնքուի, պատուագին կը վճարուի, եւ հրատարակչատունը կը զբաղի տպագրութեամբ, ներկայացումով, ցրուումով, ի հարկին թարգմանութեամբ: Մեր պարագային գիրքը լոյս կը տեսնէ չնչին տպաքանակով եւ նուէր կը տրուի: Յաճախ՝ մեկենասի մը օժանդակութեամբ: Ցրուումը՝ հեղինակի ճամպրուկով: Հազիւ թէ գրախօսական կը գրուի: Գրական քննադատութիւն չկայ, գիրքը իրապէս արժեւորելու համար: Բարեկամական գինեձօն կը կազմակերպուի: Այս պայմաններուն մէջ ինչպէ՞ս կրնայ աճիլ գրականութիւնը:

Գրականութիւնը եւ հայերէնը նուազուրդի կ՚ենթարկուին մամուլով, յաճախ կ՚աղաւաղուի եւ կ՚աղճատուի լեզուն, Հայաստան եւ սփիւռք(ներ): Անտիրութիւն է:

Սփիւռքի արձակը լուրջ հարցականներու առջեւ է: Հայերէնի տիրապետողներ կը նուազին: Հայկական վարժարաններու մէջ անոր ուսուցումը, տեղքայլ կ՚ընէ որպէս երկրորդական լեզու, հետաքրքրութիւնները փոխադրուած ըլլալով գործնականութեան մակարդակ, ընկերութեան պահանջներու ճնշումով եւ մշակութային իրաւ՝ քաղաքականութեան մը բացակայութեան:

Հայերէն չգիտցողներ յանկարծ թուղթ մրոտելու տենդով կը բռնկին, կը գտնեն մէկը որ կը խմբագրէ, վերստին կը գրէ: Ուրիշներ տաղանդ չունին եւ էջ կը թխեն: Քանի որ հրատարակչատան եւ գրական քննադատութեան մաղը չկայ, գիրքեր լոյս կը տեսնեն... Տաղանդաւորներու գործերը կամ չեն տպուիր կամ անծանօթ կը մնան: Կը զումարուի նորատեսակ չտեսութիւնը. օտար լեզուով գրուած գիրք եւ անոր հեղինակը, տաղանդաւոր կամ անտաղանդ, քաղաքէ քաղաք կը պտտցնենք, հայերէն գրող հայ բանաստեղծը կամ արձակագիրը մառանը կը մնան: Մշակութային քաղաքականութիւն մը եթէ չորդեգրուի, հայածնունդ օտարագիրները, անոնց քայլերուն հետեւելով օտար լեզուներով ընթերցող հայածնունդները պիտի բազմանան, ի հեճուկս հարազատի: Պիտի հասկնա՞նք, որ օտարագիր գրականութիւնը որդեգրուած լեզուի գրականութեան կը պատկանի, նոյնիսկ եթէ սնափառական-քաղքենիական բաւարարութիւն պարգեւէ, կամ

Պիտի հասկնա՞նք, որ օտարագիր գրականութիւնը որդեգրուած լեզուի գրականութեան կը պատկանի, նոյնիսկ եթէ սնափառական-քաղքենիական բաւարարութիւն պարգեւէ, կամ գրականութեան հետ առնչութիւն չունեցող կալուածատիրոջ քարոզչութեան կը ապաստէ:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 29

գրականութեան հետ առընչութիւն չունեցող կալուածներու քարոզչութեան կը նպաստէ:

Սփիւռքի արձակի եւ գրականութեան մասին պէտք է մտածել ապագայի տեսանկիւնէ: Այս ազգային քաղաքականութիւն է, ինքնութեան հարազատութիւն պահելու համար: Հայաստան կարեւոր դեր կրնայ ունենալ, նպաստել արեւմտահայերէնի անաղարտ պահպանման եւ զարգացման, եւ անով ստեղծուող գրականութեան, որպէսզի արեւմտահայերէնով գրականութեան ընթացքը փակուղի չմտնէ: Այս առաջադրանքով ալ, ուղղագրութեան վերականգնումը մեծապէս օգտակար կ՚ըլլայ: Առանձին նիւթ է, որուն մասին օր մը կ՚արժէ խօսիլ ազգային ապագայի տեսանկիւնէ, շարունակութիւն չեղող պատմաքաղաքական սխալը սրբագրելու համար:

Եթէ բնական ցանկութիւն է միջազգային գրական աշխարհ մուտքը հայ գրողին, ան պիտի ստեղծագործէ իր լեզուով: Եթէ քննադատութիւնը գտնէ բարձր որակ, այն ատեն պէտք է թարգմանել եւ տարածել, անկախաբար կողմնապաշտութիւններէ:

Միշտ ի մտի պէտք է ունենալ ընթերցողը եւ ընթերցող զանգուածը, որ գրողին alter ego-ն է, արձագանգի սրահը: Ո՞ւր է ան: Ինչպէ՞ս զարգացաւ անոր անտարբերութիւնը: Պատճառ-պատրուակներ միշտ կարելի է թուել: Բայց կը խօսի՞նք ինչ ընելու մասին:

Խանդավառուելու կողքին, կարկրտան չեղող միջոցներ կը ստեղծե՞նք իրաւ զարթօնքի մը համար: Կը լսե՞նք Օշականի խօսքը. *Մագաղաթը աւելի երկար կ՚ապրի եւ կը դիմանայ քան մարմարը,* եւ այդ կը վերածե՞նք ազգային քաղաքականութեան... Աւելցնե՞նք՝ բիզնեսը եւ քարոզուող տուրիզմը, որ կարծէք այլեւս տեղ չի ձգեր գրականութեան: Ո՞ւր են Հայաստանի եւ սփիւռք(ներ)ի անհետացած գրատուները... Երբ գիրք կը տպուի, ի՞նչ կ՚ըլլայ անոր ճակատագիրը, երբ գրատուն չկայ:

Հայերէն սիրողը, զայն պաշտպանողը, եւ հայ գրողը բիզնեսմէն չեն, կը նմանին առասպելի Սիզիֆին, գիտնալով, որ բարձունք տարուած ժայռը կրկին պիտի գլորի, անոնք կը շարունակեն զայն կրկին վեր հանել... Այդպէս են նաեւ սփիւռքի գրողները:

Եթէ Սիզիֆներ չմնան...

5-6 Ապրիլ 2013, Երեւան

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 30

ԼԵՒՈՆ ՄՈՒԹԱՖԵԱՆ*

Թատերագէտ եւ արուեստի գործիչէն
զոյգ մը վերլուծական գրութիւններ

ՆՈՐԱՅՐ ԱԴԱԼԵԱՆԻ ԱՐՁԱԿԸ**

(Զեկուցում Համազգայինի կազմակերպած գրական արձակի նուիրուած գիտաժողովին, Երեւան-Ծաղկաձոր)

Լեւոն Մութաֆեան

Նորայր Ադալեանը գրական-գեղարուեստական այն սերնդի ներկայացուցիչն է, որին կոչում ենք «վաթսունականների»: Անշուշտ, շատ վաղուց ուղղումներ են պէտք հասկացութեան մէջ, քանզի սերունդն իր ակունքներն աղերսեց յիսունականներին, իւրատեսակօրէն վերադարձաւ 20-րդ դարասկզբի գեղարուեստական-գեղագիտական այն հաստատումներին ու որոնումներին, որոնք գոյաւորեցին նոր արտայայտչական համակարգեր, մասնաւորաբար գրականութիւն բերեցին նոր փիլիսոփայական հոսքեր ու հայեցակարգեր, փոխեցին «մարդու համալսարանի» ամրակայուած պատկերացումներն ու ընկալումները եւ բոլորովին ինքնայատուկ, երբեմն նաեւ տարընթերցուող ու արտառոց թուացող տեսաղրոյթների կիրառմամբ ստեղծեցին գեղարուեստական իրականութեան նոր չափումներն ու սկզբունքնե-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 31

ը, վերափոխեցին գրականութեան հետազօտման նիւթի՝ մարդու ու նրա ժամանակի փոխառընչութիւնների ուսումնասիրման-պատկերման մեթոդաբանութիւնը:

Սերունդը ելաւ գոյաբանական եւ գեղագիտական բազմաթիւ ընկալումների դէմ, առաջին հերթին՝ սկզբում փոքրինչ վեհերոտ, ապա արդէն տեսական-տեսաբանական հիմնաւորումներով եւ գեղարուեստական ճշմարտութիւնների հաստատման ուժով հարուածեց կապանքող-պարտադրող «սոցիալիստական իրապաշտութեան» մեթոդաբանութեանը՝ այսպիսով ճանապարհ բացելով մասնաւորաբար եւրոպական գրականութեան մէջ շատ վաղուց իրենց համար յուսալի հանգրուաններ ձեւաւորած մեթոդների եւ ուղղութիւնների առջեւ: Սերնդի ներկայացուցիչները գրականութիւն եկան՝ իրենց ներաշխարհի իւրատիպ-ինքնայատուկ արտացոլումները հաստատելու, հնի ու հնացածի դէմ կռուելու եւ նորարարութեան շունչը հաստատելու՝ երբեք չհեռանալով դասական-աւանդականի հզօր ներազդեցութիւններից, որոնք բացատրում-բացայայտում էին իսկապէս գրականութեան նորագոյն ժամանակաշրջանը հաստատող առաջնահերթութիւնների եւ հիմնախնդիրների ժառանգական-շարունակական կապերը: Սերնդի եւ մասնաւորաբար նրա ներկայացուցիչ հանդիսացող Ն. Աղալեանի համար առաջնային դարձան գեղարուեստական արձակում իբրեւ բարդագոյն տեսակ հանդիսացող վէպի մասին ձեւաւորուած պատկերացումների ընդլայնումները, աւանդական բնութագրումների եւ տեսական ձեւակերպումների վերարժեւորումները:

Բելինսկին ստեղծել էր վէպի իր տեսութիւնը, որը մօտ ու հարազատ լինելով Հեգէլի ու Կյերգեկորի նախանշումներին, այնուհանդերձ առաւել ամփոփ ու որոշակի խորքային բեռով հաստատում էր. «Վէպը ծագել է քրիստոնէական ժողովուրդների նորագոյն քաղաքակրթութիւնից՝ մարդկութեան պատմութեան այն դարաշրջանում, երբ բոլոր քաղաքացիական, հասարակական, ընտանեկան եւ առհասարակ մարդկային յարաբերութիւնները դարձել էին բազմաբարդ ու դրամատիկ, կեանքը տարածուել էր անսահման տարրերի խորութեամբ ու լայնքով: Բացի հետաքրքրաշարժութիւնից եւ բովանդակային հարստութիւնից, վէպը ոչնչով ցածր չէ էպիկական պոէմից՝(poème épique) նաեւ որպէս գեղարուեստական ստեղծագործութիւն»: Վէպի այս տեսութիւնը չէր կորցրել իր իմաստն ու նշանակութիւնը, կիրառելիութիւնը, չնայած 20-րդ դարի 30-40-ական թուականներին, իբրեւ իւրատեսակ բողոք, յառնեց բեկկետեան «անտի վէպը»՝ խախտելով-աւերելով կառուցուածքի, թեմայի ու հիմնախնդրի, իրականութեան պատկերման շատ ամրատիպեր՝ իր համար առաջնային փիլիսոփայական յենարան հռչակելով աթէիստական էքզիստենցիալիզմը (existentialisme athé), ասել է թէ վէպի համար տեսանելի եւ ընդունելի համարելով գոյութեան փիլիսոփայութեան այն տիպը, որը ձեւաւորել էին Հայդեգերը, Սարտրը, Քամիւն: Հետեւաբար, յատկապէս Նորայր Աղալեանի հա-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 32

մար, ով ձգտում էր իր վիպական գրականութեան մէջ համադրել-համատեղել աւանդականն ու գերարդիականը, Բելինսկու ձեւաւորած կաղապարը, որի կրողներն էին ռուս վիպագրութեան շատ երեւելիներ՝Պուշկինից, Տոլստոյից ու Տուրգենեւից սկսած մինչեւ Ֆէոդոր Դոստոեւսկի, ով ստեղծեց վիպականի նոր ընկալումը՝ հեռանալով վէպէպոպէայի (roman épopée) գաղափարից, դառնում էր հիմնական, սակայն ոչ երբեք գլխաւոր, քանզի արդէն 21-րդ դարասկզբին հրապարակ հանած իր վիպական երկերում գրողը գնում է դէպի գերմանա-աւստրիական վէպի ձեւաւորած որոշ աւանդոյթների եւ լատինամերիկեան վիպական գրականութեան սկզբունքների կիրառումները՝ այսպէս ստեղծելով արդի հայ վէպի իր ձեւույթը, գեղագիտական-գեղարուեստական այն չափումները, որոնք առաջին հերթին վերաբերում են կառուցուածքի տեսութեան վերանայումներին, դիպաշարային ընթացքի ընդգրկումներին եւ յատկապէս կերպարաստեղծմանը: Ընդունելով արեւմտեան վէպի մի շարք հիմնատարրեր, այնուհանդերձ Նորայր Աղալեանը վիպաստեղծումի ճանապարհին չտարանջատուեց-չհեռացաւ ազգային նորագոյն վէպի հիմնաւորած աւանդոյթից, ընդունելի համարեց վէպի չարենցեան ընկալումը, որն իր իւրատեսակ արտացոլումներն ունեցաւ մասնաւորաբար «Երկիր Նաիրի»-ում, որը կարող ենք համարել Նորայր Աղալեանի ստեղծագործական երրորդ շրջանի գլխաւոր ուղենիշներից մէկը:

Նորայր Աղալեանի առաջին պատմուածքները, որոնք հրապարակ եկան գրական մամուլում եւ առանձին գրքերով, գեղարուեստական ձեւի ու պատումնայինի առումով արդէն իսկ նոր էին, ինքնատիպ, ազգային արձակի երբեմն յոգնած թուացող աւանդոյթների ներկայութիւնը չէր խանգարել մղուելու դէպի փորձարարութիւնը, այսպէս կոչուած՝ դէպի եւրոպական գերարդիականը, որը յատկապէս արձակում ձեւաւորում էր նոր միտումներ, նկատելի դարձնում բարձր մտայինը, որով էլ աչքի ընկաւ եւ առանձնացաւ Նորայր Աղալեանի ստեղծագործութիւնը: Դրա առաջին եւ հզօր բարձրակէտը «խաղաղ զօրանոցներ» վիպակը եղաւ: Ժամանակի գրականագիտական միտքն, իհարկէ, իր գնահատականները հնչեցրեց, փորձեց դիտարկել այս ստեղծագործութիւնը ձեւաւորուող նոր միտումների խորապատկերին, ընթերցողները շտապեցին այս վիպակում տեսնել անսովորի ու սովորի ներդաշնակ միաձուլումը, նկարագրական արձակի աւանդոյթների ժխտումը: Եւ, այնուամենայնիւ, երկի ճշմարիտ արժէքները մնացին չհետազօտուած եւ չուսումնասիրուած. տակաւին առկայ էին գրականագիտական եւ ընթերցողական կարծրատիպերը, դեռ շատերը ագահութեամբ էին կլանում պատմավէպերն ու սենտիմենտալ-մելոդրամատիկական (sentimental-mélodramatique) պատմութիւններով լեցուն, նաեւ՝ կոլխոզ-սովխոզային անցուդարձերը մանրամասն-ակնարկային ոճաձեւերով ներկայացուող ստեղծագործութիւնները: Աւելին, ոմանք մեր գրականութեան մէջ «պեղել-յայտնաբերել»

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 33

էին այսպէս կոչուած «գիւղագրութեան» վերազարթօնքի արտերեւոյթը՝ մոռացութեան մատնելով նոր եւ հետաքրքիր քաղաքային արձակի ձեւաւորումը: Իսկ Նորայր Աղալեանը հէնց այդ քաղաքային արձակի միտումների կրողն է, նրա տեսադրոյթի եւ ժանրաձային առանձնայատկութիւնների հիմնաւորողներից մէկը: Ուզում ենք կարեւորել յատկապէս մեր այս դիտարկումը, քանզի Նորայր Աղալեանի ողջ գրականութեան եւ մասնաւորաբար վիպականի մէջ, որպէս առաջնային հիմնախնդիր, յառնում է քաղաքի կերպարը՝ ձեւաւորելով քաղաք-ժամանակ փոխառընչութիւնն ու իւրատիպ արտերեւոյթը: Քաղաքային բնապատկերը միայն տեղավայր չէ, գործողութեան զարգացման, խաղ-իրականութեան կազմակերպման բեմապատկեր չէ, այլ բնաւորութիւնների ու բնութագրերի, փիլիսոփայական որոշակի ներբեռնումների, տեսակների ու նրանց գոյաբանական խնդիրների հետազօտման ծաւալուողընդհանրացող շրջանակն է, որը երբեմն ձգտում է դէպի անհեթեթը, դէպի կեանքի բնազանցական (մետաֆիզիկական) ձեւոյթի ձեւաւորումները, բանականի (ռացիոնալ) ու անոր հակառակի արտասովոր ներդաշնակումները: Քաղաքը Ն. Աղալեանի վիպական գրականութեան մէջ յառնում է որպէս աշխարհի ինքնայատուկ մանրակերտ, որը ձեւաւորում է հոգեբանական յարակարծութիւնները, գրականութիւն բերում հերոսի նոր տեսակ, որը որքան էլ ընկերային միջավայրի խտացումն ու խորհրդանիշն է, նոյնքան էլ նոյն այդ ընկերային միջավայրն իր մէջ կրում է որպէս գոյութեան կերպափոխումի մեծագոյն արտայայտութիւն:

Ժամանակ ու քաղաք միասնութեան գեղարուեստական կերպարը Նորայր Աղալեանի վիպական գրականութեան մէջ ծաւալւում է մի ողջ հարիւրամեակի շրջագծերում՝ դառնալով պատմաշրջանի արտացոլանքը, պատմական իրադարձութիւնների ու արդիական խնդիրների ներհիւսման կարեւորագոյն միջոցը: Իբրեւ քաղաք-կտաւի առաջին օրինակ, գրողը ներկայացրեց «Կապոյտ Երգնկա» պատմուածքների ժողովածուն, որն առաջին փորձարարութիւնն էր նրա գրականութեան մէջ: Այստեղ գրողը, իր համար որոշակի նախատիպ ունենալով Վահան Թոթովենցի «Կեանքը հին հռովմէական ճանապարհի վրայ» վիպակը, ստեղծեց փոքրակտաւ երկերի մէջ պարփակուած պատմութիւնների մի ամբողջ շարք, որը դառնում է միասնական-միակառոյց վիպական ստեղծագործութիւն՝ մէկ կոնկրէտ-ընդհանրացող հերոսով՝ Երգնկայով: Գրողական այս հնարքը, որը կարող ենք կոչել նաեւ «դրուագային վէպ», ձեւաւորուել է տակաւին 19-րդ դարում՝ իր նախափորձը հաստատելով Մ. Լերմոնտովի «Մեր ժամանակի հերոսը» վէպում եւ Ն. Գոգոլի «Միրգորոդ» պատմուածքաշարում, որը կարող ենք դիտարկել իբրեւ մէկ ամբողջական գրական ստեղծագործութիւն՝ թեմայի ընդհանրականութեամբ, կերպարների տիպաբանական միասնականութեամբ: Այսպիսին է նաեւ «Կապոյտ Երգնկան», որը յենւում է «կարոտի գրականութեան» մի շարք գեղարուեստական լուծումների վրայ՝ անց-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 34

եալ-կորուսեալ հայրենիքի, գրեթէ դիցական բնութագիր ունեցող տիպարների միջոցով ձեւաւորելով նաեւ ժամանակի կերպարը՝ որպէս աշխարհաքաղաքական ողբերգական իրադարձութիւնների ինքնատիպ խորհրդանիշի: Ժամանակ եւ քաղաք համադրութեան կողքին յառնում է «սպասման հնչերանգը», որը ծնունդ է առնում որպէս «սահմանային իրավիճակի» ցուցիչ՝ այսպէս Նորայր Ադալեանի գրականութեան մեթոդաբանական հենքերի եւ գեղարուեստական դրսեւորումների մէջ տեսնելով գոյապաշտական (էքզիստենցիալիստական) իմաստաբանութեան ինքնօրինակ դրսեւորումը: Կորստի ցաւն ու տագնապը, փշրուողաւերուող իրականութիւնից ծնունդ առնող հեծեծանքը, գոյութեան ինքնայատուկ խորհրդանիշի՝ քաղաք-հայրենիքի պատկերի այլափոխումը գրողին տանում են դէպի վիպական մի նոր ստեղծագործութեան ծննդի՝ «Սեւ քառակուսի կարմիր անապատում» վէպին, որը մօտ ու հարազատ լինելով ցեղասպանութեան գեղարուեստական պատկերման տիրոյթին, առաջին հերթին դառնում է քաղաքի աւերման, այդ քաղաքի շարժումն արտացոլող մարդկային տիպարների ինքնաստուգման ու ինքնասուզումի միջոց ու նպատակ: Այստեղ, իբրեւ վիպական նախադրութեան առանցք, յառնում է քաղաքը՝ որպէս իրադարձութիւնների կիզակենտրոն եւ պատումնային ընթացքի շարժիչ ուժ: Քաղաքի կերպարը ձեւաւորելիս Ադալեանն իբրեւ խորհրդանիշ-նախակերպար, ընդունել է չարենցեան դիտումը՝ արտացոլուած «Երկիր Նաիրի» պոէմանման վէպում: Որքան ճեպագծային, նոյնքան էլ խորքային թափանցումներով եւ սեւեռումներով գրողն իր այս նոր վէպում հասել է բազմաղէմ-բազմատիպ կերպարաշարքի ստեղծման՝ բոլորին կապակցելով քաղաքին, քաղաքի պատմութիւնն ու ներկան, ինքնայատուկ բնաւորութիւնն արտացոլելով ամէն մէկի մէջ: Քաղաքը յետոյ դառնում է շարժուող քարաւան, անցնում փորձութիւնների միջով: Իւրաքանչիւր հերոս ներքին երկխօսութիւն է վարում հեռացող-անհետացող քաղաքի հետ՝ այժմ քարաւանի մէջ տեսնելով քաղաքի ողբերգական-բեկուող կերպարը: Վաւերական, երբեմն չափազանց իրապաշտական քաղաքի փոխարէն՝ քաղաք-այլաբանութիւն: Վէպի հերոսները մշտապէս քաղաքի հետ են, նրանցից ոմանք լքում են քարաւանն ու վերադառնում քաղաք՝ այսպէս հաստատելով անհատ-քաղաք միասնութեան անքակտելիութիւնը: Վիպական պատումի աւարտին քաղաքը վերափոխւում-վերակերտւում է, վերածւում է «Ոսկէ ձիու»՝ այսպէս խորհրդանիշի (սիմվոլ) կերպարանափոխութիւնը դարձնելով ընդունելի ու արդարացուած: Քաղաքը վերածւում է իր ոսկեհուռ բաշը քամուն տուած ձիու, երազանքի խորհրդանիշի... Ահա գրողի ինքնայատուկութեան արտայայտութիւնը, ահա գեղարուեստական հնարանքի բացառիկութիւնը, որն էլ յուշում է մի շարք գեղագիտական վճիռներ, մասնաւորաբար տանում վէպի ձեւակառուցուածքային սկզբունքների նորահաստատումների: Այս վէպում Նորայր Ադալեանն իսկապէս առաջար-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 35

կում է վէպի աւանդական կառուցուածքին ոչ բնորոշ լուծումներ, դիպաշարը տրոհում տարբեր պատմութիւնների մէջ, վէպի երկրորդ գլուխը դիտարկում իբրեւ առանձին մի պատմութիւն, որն ընդհանուր դիպաշարին աղերսւում է իբրեւ պատումնային ընդհանրականութեան միաւոր: Սա եւս վէպի ժանրային աւանդոյթի խախտումն է՝ արդարացուած մտայղացման իւրատիպութեամբ:

Ժամանակ եւ քաղաք միասնութեան զարգացումն իբրեւ նոր բանաձեւ՝ Աղալեանը տեսնում է ժամանակ եւ երկիր համադրութեան մէջ՝ արդէն ստեղծելով «Ապոկալիպսիս» վէպը՝ 20-րդ դարի վերջին տասնամեակի հայոց պատմութեան այլանդակուած-խորհրդանիշացուած պատմութիւնը՝ մատուցուած այլաբանութեան ու այլասացութեան հրաշալի արտացոլումներով, խորհրդանիշների ու այլասացութիւնների տեղին-ճշգրիտ կառուցումներով, ներքին մեծ ողբերգական ուժի դրսեւորմամբ: Իբրեւ ահեղ զգուշացում՝ գրողը ներկայացնում է ոչ թէ լոկ իրականութիւնը, այլ բարոյական այն հետեւանքները, որոնք ձեւաւորուել էին որպէս նոր իրականութեան դիմագիծ ու գոյութեան ճանապարհ: Մեր արձակում երբեւէ ստեղծուած ուշագրաւ վէպ-այլասացութիւնն իր գեղարուեստական մտայղացման եւ փիլիսոփայական թափանցումների առանձնայատկութիւններով ոչ միայն նոր աւանդոյթ է ձեւաւորում մեզանում, այլեւ մերձ է եւրոպական գրականութեան շատ բարձրագոյն արժէքների, նրանում գերծաղրի արտացոլման ուրոյն կերպն ու հաստատումը կայ... Աւերւում-ոչնչանում է քաղաքակրթական մի ահռելի շերտ, ընկերային կառուցիկ-պարտադրուած կաղապարն աստիճանաբար անէանում է, բորխեսեան աւերումի խորհրդանիշը դառնում է տիրապետող ու անյաղթահարելի, անհատին փոխարինելու է գալիս անդէմ զանգուածը՝ որպէս ժամանակի շարժման գլխաւոր միաւոր: Այս զանգուածն ունի նոր արժեհամակարգեր, բայց չունի փիլիսոփայութիւն: Տարերքը, ռոմանտիկականից գետնաքարշի փոխարկուած նրա իդէալն արդէն վերածւում են աղբի, աղբը դառնում է իրականութեան նախակերպարը եւ աստիճանաբար վերածւում անյաղթահարելի ուժի: Չկայ մարդը, չկայ նրա երազանքը, չկան ձգտումները... Ահա «Ապոկալիպսիս» վէպի գաղափարական յենակէտը, որը վերածւում է գեղարուեստական յենակէտի: Սա այն ժամանակն է, երբ «անցումային կոչուող» ջրհեղեղն ամէն ինչ առաւ իր յորձանքի մէջ, երբ գրականութեան ու արուեստի մէջ տիրապետող ուժով իր ներկայութիւնը հաստատեց քաղաքական ապազայապաշտութիւնը (ֆուտուրիզմ)՝ իբրեւ մերժելի եւ անընդունելի իրողութիւն: Նոյն այս շրջանում, որոշակիօրէն փախուստ տալով իրականութիւնից, մեր արձակագիրներից ոմանք կրկնեցին նոյն այն ճանապարհը, որով անցել էին Ռոմուլոյ Գալեէգոսը, Խորխէ Իկասան, Էուստասիոյ Ռիվերան, Սիրոյ Ալեգրին՝ մարկեսեան շրջանի հզօր յայտնութեանը հակադրելով իրականութեան բանահիւսական մակարդակն ու սկզբունքը: Լատինաամերիկեան վի-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 36

պական տարածքում տիրապետող դարձած գրականութեան իւրատեսակ արտացոլումները տեսանք մեզանում, տեսանք փախուստ իրականութիւնից, մինչդեռ Ն. Ադալեանը իւրովի գնաց դէպի իրականութիւնը, դէպի իր քաղաքը՝ այժմ արդէն գրականութիւն բերելով քաղաքի ու անհատի փոխառընչութեան նոր դրսեւորումը: Քաղաքն Ադալեանի համար ապասոցիալական տարածք չէ, ապաժամանակային տիրոյթ չէ, այն գոյութիւն ունի ժամանակի ու դարաշրջանի մէջ՝ իր մէջ ներառնելով անհատին յուզող բոլոր խնդիրները, գոյաբանական առեղծուածները, առասպելի ու իրականութեան սերտակցումները: Առասպելի ու կենդանի գրականութեան կապն անխզելի է, առասպելն է ծնում ժամանակակից դիպաշարը՝ վերաձեւուելով եւ վերափոխուելով: Առասպելի, որը նաեւ բանահիւսականի ուշագրաւ ենթաշերտերն ունի իր մէջ, լաւագոյն դրսեւորումներից մէկը դարձաւ «Ծաղրածուն մեծ քաղաքում» վէպը, որի մասին գրականագէտ Սուրէն Աբրահամեանը գրել է. «Իհարկէ, դարաշրջանը, մարդու եւ հասարակութեան կենսափորձը, որը պատմական բնոյթ ունի, կարեւոր է իբրեւ ճանաչողութեան հորիզոն: Բայց պատմութեան եւ ժամանակի միասնութեան գաղափարը իշխում է արդի արձակի ընկալումներում: Պատմութիւնը ձեւաւորում է անվերջաւոր մի շրջապտոյտ, որն ընդգրկում է պատմութեան գաղափարն իբրեւ յաւերժական առասպելի փոխակերպում, որն իրական է որպէս կրկնուող, վերակերտուող առասպելական յաւելում, ինչը տարբեր է թէեւ որպէս փիլիսոփայական համակարգ, բայց սահմանուել է 20-րդ դարասկզբին եւ կարելի է անուանել կրկին «անվերջ վերադարձ»ի տեսութիւն: Նորայր Ադալեանի վերջին՝ «Ծաղրածուն մեծ քաղաքում» (2010) վէպը դրա արտայայտութիւնն է, որը թւում է՝ ունի «ծանօթ» դիպաշար, ուր Նազարի յաւերժական առասպելը եւ հէքիաթը «պատմում» է հեղինակը արդէն... հազարերորդ անգամ, բայց յարակարծութիւնը նրանում է, որ... Ադալեանի վէպի «պատումը»... նոր յաւելում է (այո՝ յաւելում), որ «պատմում» է եւ հինը՝ յաւերժականը, եւ նորը՝ յաւելեալը՝ մեր դարի առասպելը: Եւ թէեւ վէպի առանձին դրուագները վերլուծելու համար ժամանակ եւ ծաւալ է անհրաժեշտ, բայց, ընդհանրացնելով վէպի հարցադրումները, կարելի է սահմանել դրանք՝ քննելու համար տուեալ խնդիրները արդի վէպի բնոյթի, ժանրի եւ կառուցւածքի տեսանկիւնից»:

Նոյն քաղաքի խորապատկերին, ժամանակի տարաձեւումների մէջ, Նորայր Ադալեանի համար առաջնային ու գլխաւոր դարձան կին-տղամարդ փոխյարաբերութիւնների խնդիրները. ամէնից շատ հետազօտուած խնդիրները, որոնք պահպանելով իրենց սոցիալ-հոգեբանական միջուկը, ելակետային դրոյթները՝ փոփոխւում են ժամանակների հոլովոյթում, տարբեր անձնային-հանրային փոխազդեցութիւնների ներքոյ, ենթակայական համադրում-հակադրումների դրդապատճառներով: Նորայր Ադալեանը զարմանալի-ուշագրաւ թափանցումներով է մօտենում այս թեմային, մերթ քնարա-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 37

կան-զեղումնային, մերթ՝ կրքոտ-բանական վերաբերմունքով, գրողական դիրքաւորմամբ հիւսում իր պատումները՝ ստեղծելով ոչ միայն գործողութիւնների բազմազանութիւն եւ բազմաշերտութիւն, այլեւ նոր եւ ուշագրաւ կերպարներ, որոնք փշրում-աւերում են բոլոր կաղապարները, մերթ մղում դէպի վիճակի ու զգացողութեան անհեթեթը, մերթ գալիս դէպի ճշգրիտ-իրականը՝ այսպէս բացայայտելով-պարզելով կեանքի եւ իրականութեան, անհատի հոգեկերտուածքի բացառիկութիւնը: Թեմայի ամենաբարձր, գեղարուեստօրէն ցայտուն եւ նշանակալի արտայայտութիւնը «Դաւայաթաղ» վէպն է, որը մեր արձակում հաստատում է պոստմոդեռնիզմի (post-modernisme) գեղարուեստական դրոյթները, ազգային արձակում հիմնաւորում գեղարուեստականութեան նոր սկզբունքներ, ձեւաւորում այսպէս կոչուած քաղաքային դիմանկարի գեղարուեստական արտացոլումը՝ տարօրինակ ու հեգնական: «Դաւայաթաղ»ն իրապէս մեր արձակի թռիչքներից մէկն է՝ իր հերոսների բազմակերպութեամբ ու բազմազանութեամբ կենցաղայինի ու բանաստեղծականի իւրատիպ ներհիւսումներով, վիպական-նկարագրական աւանդոյթների վերանայումներով: Այս վէպն ասես հեռաւոր աղերսներ էր ձեւաւորում դարձեալ չարենցեան «Երկիր Նաիրի»ի հետ, գրեթէ կատակերգական-բանահիւսական պատումի մէջ բերում սիրոյ թեման՝ քաղաքային-կենցաղային ըմբռնումից հասնելով դէպի սիրոյ շեքսպիրեան ըմբռնումի տիրոյթները: Այս վէպը ոճի նորայայտնութեան իրողութիւնն էր, կերպարաստեղծման նոր միտումների յայտածման իրողութիւնը, երբ ամէն ինչ ենթարկւում էր սովորականի ու արտառոցի միատեղման գաղափարին՝ առաջ մղելով զաւեշտի ու ողբերգութեան միահիւսումը: Վէպի գլխաւոր արժանիքներից մէկն այն է, որ Աղալեանը սէրը դիտարկել է ամենատարբեր արտացոլումներով՝ ձգտելով բարեբանել զգացմունքի վեհութիւնը, մաքրագործող ուժը:

«...Արուեստը փոփոխական ու շարունակելի ժառանգականութիւն է, ահա թէ ինչու մշտապէս կենդանի ու յաւերժական: Գրականութիւնը զգացմունք է, բայց նաեւ գիտութիւն»,- գրել է Նարայր Աղալեանը: Իսկ շրջափոխումների դրոյթները հաստատուել եւ հաստատւում են նաեւ Նորայր Աղալեանի միջոցով, ով վերջին տարիներին ընթերցողների սեղանին դրեց «Համաճարակ», «Մրջնանոց», «Սեւ քառակուսի կարմիր անապատում», «Ծաղրածուն մեծ քաղաքում» վէպերը, որոնք ազգային գրականութեան խոշորագոյն երեւոյթներից են, իրապէս աղալեանական դպրոցի անկիւնաքարերը, որոնք մի նոր ընթացք եւ գեղարուեստական շարժում են բերում մեր գրականութեան, ձեւաւորում վիպական արձակի հիմնախնդիրների եւ առաջնութիւնների վերափոխումների եւ վերաձեւումների ժամանակը:

** Թատերագէտ, ՀՀ արուեստի վաստակաւոր գործիչ եւ թատերական գործիչների միութեան քարտուղար:*

*** Նորայր Աղալեան (ծն.1936), արձակագիր, գրականագէտ, բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, ՀՀ մշակոյթի վաստակաւոր գործիչ*

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 38

ԼԵՒՈՆ ՄՈՒԹԱՖԵԱՆ

ՎԷՊՆ ՈՒ ՎԻՊԱԿԱՆԸ՝ ԸՍՏ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆԻ

Ցաւով արձանագրենք. ափիւռքեան գրականութիւնը ծերանում է: Աւագ ու սակաւ դարձած միջին սերնդի անունների կողքին չափազանց քիչ են երիտասարդները, գրեթէ բացակայում են: Ուստի այսօր Սփիւռքում ծնուող ամէն մի գրական երկ պարտադրում է մեզ ոչ միայն արժեւորել այն իր գրական-գեղարուեստական ընկալումների ծիրի մէջ, այլեւ դիտարկել՝ որպէս մի ահռելի գեղարուեստական շերտի ու մշակութաբանական իրողութիւնների պահպանման միջոց ու նպատակ:

Հէնց առաջին հերթին այս հայեացքով էլ ընդունում ենք Սփիւռքի նշանաւոր մտաւորականներից մէկի՝ հրապարակագիր ու խմբագիր Յակոբ Պալեանի «Օրիորդ Անանայի սէրը, սէրերը,... եւ միւսները» վէպը, որը Փարիզ խմբագրուած, բայց լոյս տեսած Համազգայինի «Վահէ Սէթեան« տպարանէն 2012 թ-ին: Յակոբ Պալեանը մի շարք գրքեր է հրատարակել՝ նուիրուած Եկեղեցուն ու հայապահպանութեանը, ազգային իրականութեան մէջ մտաւորականութեան դերին ու նշանակութեանը: Այս վէպը նրա առաջին արձակ ծաւալուն ստեղծագործութիւնն է, որում մարդկային յարաբերութիւններն ու զգացմունքների դրսեւորումները դիտարկուած են ընկերային կեանքի լայն խորապատկերի վրայ՝ երեւան հանելով կենցաղի եւ ըմբռնումների այն հոլովոյթը, (էոլիւցիան), որը տեղի է ունենում մասնաւորաբար Մերձաւոր Արեւելքի հայ իրականութեան մէջ: Յակոբ Պալեանի վէպն այն եզակի ստեղծագործութիւններից է, որում հայ կեանքի նկարագիրը, մասնաւորաբար պատանութիւնից երիտասարդութեան անցման զգացողութիւնները ներկայացուած են նուրբ եւ ուշագրաւ դիտումներով, պատումի զգացական շերտերի ընդգծումներով, ոճական միասնութեամբ: Պատանիների հոգեբանութեան մէջ տեղի ունեցող իւրատեսակ փոփոխութիւնների, նրանց միջավայրի պատկերման առումով Պալեանը մօտենում է Նաիրի Զարեանի «Պարոն Պետրոսն ու իր նախարարները» վէպի տարածքին, Զարեանից յետոյ առաջինը մեր գրականութիւն բերում մի ինքնայատուկ միջավայրի ու աշխարհի պատկերը, հոգեկան փլուզումներն ու վերելքները:

Յակոբ Պալեանն իր ստեղծագործութեան ժանրը վէպ է կոչել: Վէպն արձակի ամենածաւալուն եւ ամենաբազմաշերտ ժանրն է: Ըստ հանրագիտարանային ձեւակերպման՝ «էպիկական ստեղծագործութիւն է, որի մէջ պատումը կենտրոնացուած է առանձին անհատի ճակատագրի վրայ, նրա բնաւորութեան եւ ինքնագիտակցութեան ձեւաւորման եւ զարգացման վրայ»: Դասական եւ կանոնակարգ-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 39

ւած այս պատկերացումն էլ հիմք ընդունելով՝ հեղինակն իր վէպի կենտրոնում է պահում օրիորդ Աննա Եսայեանի կերպարը, հայ օրիորդի, ով անցնում է ինքնահաստատման ուշագրաւ ճանապարհ: Աննայի կերպարը որպէս առանցք դիտարկելով՝ հեղինակը ստեղծել է նաեւ Կորիւնի, Հրաչի, Սիմայի, Ալֆոնսի եւ այլոց կերպարները՝ վիպական գործողութիւնները տրոհելով ճակատագրերի ու կենսագրութիւնների ինքնօրինակ շրջանակների, որոնք ամբողջանում եւ կենտրոնանում են Աննայի միջոցով, նրա հետ ունեցած յարաբերութիւնների եւ առընչութիւնների շնորհիւ: Գրողն ընտրել է գործողութիւնների եւ իրադարձութիւնների մի փոքրիկ տեղավայր՝ արեւելեան քաղաքի հայկական դպրոցը, ուր զարգանում է դիպաշարը, ուր բացւում-պարզւում են մարդկային ճակատագրերը եւ բնութագրերը: Արեւելեան այս քաղաքի դպրոցներից մէկում յայտնուած օրիորդ Աննան աւանդական ընկալումներով առաջնորդուող միջավայրի ու ընտանիքի ծնունդն է, կեանքի սեմից նոր ոտք դրած մի հայուհի, ով կրթութիւն է ստացել կաթոլիկուհիների մօտ, դաստիարակուել նրանց խստականոն մանկավարժութեամբ: Նրա յայտնութիւնը դպրոցում ինքնափորձարկում է, քննութիւն, որի միջով պիտի անցնի ինքը՝ փնտռելով իր մեծ սէրն ու երջանկութիւնը: Գրողը գրականութեան մէջ ոչ յաճախ շօշափուող մի թեմատիկ առանձնացում է միաւորել պատումին՝ պատկերելով դեռահասների սէրը, արդէն հասուն օրիորդի ապրումներն ու տուայտանքները, ընտրութեան հնարաւորութիւնն ու իրաւունքը: Աննայի հանդէպ իրենց սիրապատար զեղումներն են պարզում Կորիւնը՝ ցանկասիրաբար ու փոքր-ինչ համարձակ, Հրաչը՝ որբական անձուկն իր հոգու մէջ պահած, անկեղծ ու անմիջական, ապա Աննայի կեանքում յայտնւում է Զաւէնը, ով ընդամէնը անցողիկ մի երանգ է, երիտասարդ, ով չի հրաժարւում օրիորդին գրկել, համբուրել ու սիրել... Իսկ յետոյ արդէն սիրոյ ճշմարիտ փորձութիւնն է յառնում՝ Ժան-Փիերի ու Ալֆոնսի ներկայութեամբ: Աննան, անցնելով դժուարին մի ընթացք, ի վերջոյ ընտրում է Ալֆոնսին՝ մշտապէս հոգում ծրարուած պահելով Հրաչի կերպարն ու նրա սէրը, որն ամենամաքուրն ու ամենաճշմարիտն էր: Սա է վիպական պատումի ընթացքը, նրա զարգացումների հեռանկարը:

Յակոբ Պալեանը բուռն շրջադարձեր եւ իրադարձութիւններ չի պատկերում, այլ գրեթէ օրագրային յաջորդականութեամբ առաջ է տանում պատումը՝ երբեմն խախտելով վէպի համար այնպիսի յատկանիշներ, ինչպիսիք են իրադարձութիւնների բազմակողմանիութիւնը, տիպարների առատութիւնը: Աւելին՝ մի շարք տիպարներ այստեղ յառնում են ճեպագծային նկարագրումներով, դրուագային ներկայութեամբ: Գրողը վէպի համար երկու առանցքային կերպար է նախընտրել՝ Աննա եւ Հրաչ: Առաջինը՝ նահապետական ընտանիքում ապրող, ուր ամուսնութեան խնդիրն ամենակարեւորն է, երկրորդը՝ որբանոցից դպրոց եկող մի տղայ, ով ի վերջոյ կարողանում է յաղթահարել կեանքի պարզած դժուարութիւններն ու գտնել իր կոչումը, բայց ոչ երբեք հասնել իր սիրոյն: Գրողը իւրովի է լուծել սիրոյ խնդիրն իր հերոսների կեանքում, իւրովի մեկնաբանել ամէն մէկի վճիռներն ու ապրումները:

Փոքր-ինչ հետեւելով սիրավէպերի պատմողականութեանն ու նկարագրականութեանը, չդիմելով ինքնատիպ յեղափոխականութեան՝ գրողը ստեղծել է մեծ հե-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 40

տաքրքրութեամբ ու անձանձիր ընթերցանութեան նիւթ՝ աւանդական-նկարագրական արձակի առանձնաձեւերին զուգորդելով հոգեբանական արձակի յատկանիշները: Ուստի այս վէպը հետաքրքրութիւն է ներկայացնում, պարտադրում խօսել արդի սփիւռքահայ վէպի խնդիրների ու ձեռքբերումների մասին, տեսնել վիպականի ինքնայատուկ ներկայութիւնը՝ այն շաղկապելով յատկապէս մուրացանեան վիպագրութեան աւանդոյթներին: Անսահման յուզականութիւնը, պատումի պարզութիւնը, անխճողուն նկարագրութիւնները, որոնք ներկայացուում են իւրայատուկ ժուժկալութեամբ, ոճի պարզութիւնը, գեղագիտականի ուշագրաւ ընկալումը այս վէպը դարձնում են նկատելի ողջ սփիւռքեան գրականութեան մէջ: Աւելին՝ պարտադրում են խօսել այն մասին, որ Պալեանը, հետեւելով վէպի ծաւալի ընկալման նոր միտումներին, ժանրի վերանայման անհրաժեշտութեանը, կարողացել է նիւթի մատուցման ճանապարհին հասնել մի շարք ինքնատիպ գիւտերի ու հնարքների, կերպարաստեղծման ճանապարհին արձանագրել յաջողութիւններ: Յատկապէս Աննայի ու Հրաչի կերպարները գրողական ձեռքբերումներ են, հաւաստի ու կենդանի, հոգեբանօրէն ճշմարիտ կերպարներ են ներկայանում, որոնցից ամէն մէկն ունի իր հարուստ ներաշխարհը, ինքնարտայայտման ձեւերը, սեփական լեզուական շերտերը: Անտարակոյս, ցանկալի կը լինէր նաեւ տեսնել Հրաչի կենսագրութեան այն հատուածը, որն առիթ էր տուել նրա որբութեանը, սակայն գրողը շատ աւելի հակուած է հերոսին տեսնել ձեւաւորուող գործողութիւնների եւ իրադրութիւնների մէջ՝ այդպէս էլ որեւէ բացատրութիւն չտալով նրա անցեալի մասին: Սակայն սա չի խանգարում, որ Հրաչը դառնայ մեր արձակում ստեղծուած ամենաինքնատիպ ու հետաքրքիր կերպարներից մէկը՝ եզակիութիւնը կիսելով Աննայի կերպարի հետ: Որքան անսպասելի է Աննայի վարքագիծը (մասնաւորաբար ազգային շրջանակների համար պարադոքսալի ուժն ունի նրա սիրահարուածութիւնն իր աշակերտներին՝ իբրեւ կին), այնուհանդերձ սա անձի ազատութեան մի դրսեւորումն է, որն ընկալւում է իր հոգեբանական արդարացումների եւ հիմնաւորումների մէջ: Գրողը լաւ գիտի միջավայրը, նրա ընկերային փիլիսոփայութիւնը, կենցաղի ու դրանից բխող հոգեբանութեան առանձնայատկութիւնները, ուստի անչափ նրբօրէն է շօշափում մի շարք հարցեր ու խնդիրներ, անրնդհատ ձգտում ցցուն չդարձնել Աննայի կերպարի որոշակի արտասովորութիւնը: Հէնց այս հանգամանքն էլ նպաստում է հոգեբանական արտերեւոյթի ընկալմանը, միջավայրի ու անհատի փոխառընչութեան գրողական մատուցմանը:

Յակոբ Պալեանի վէպն իր վրայ է կրում նաեւ 20-րդ դարի երկրորդ կէսի ֆրանսիական արձակի ազդեցութիւնները, մասնաւորաբար նկատելի են մի շարք միտումներ, որոնք բնորոշ էին Ֆրանսուազ Սագանի արձակին, սակայն սրանք ոչ թէ աղքատացնում, այլ հարստացնում են գրողի ստեղծագործութիւնը, ձեւաւորում որոշակի կապ այն գրականութեան հետ, որն ինքնովի լուծեց վիպականի ու վիպական հերոսի խնդիրները:

6 Ապրիլ, 2013, Երեւան

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 41

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

«ԿԱՆԳ ԱՌ, ԵՍ ԱՅՍՏԵՂ ԵՄ»
ՀԵՆՐԻԿ ԷԴՈՅԵԱՆԻ
ԲԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԸ

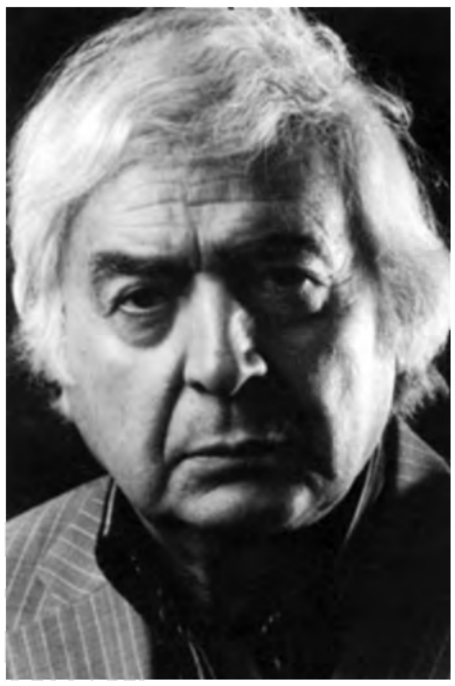

Հայ գրողներու միութեան նորաստեղծ յուսադրիչ գրախանութը գացի: Վերջապէս կարելի է Երեւան գտնուիլ եւ գիրք գտնել: Պայուսակս լեցուցի: Վերջին պահուն, Հենրիկ Էդոյեանի բանաստեղծութիւններու փոքրիկ հատորը իր քիթը ցոյց տուաւ (128 էջ):

Ոտքի, արդէն կարդացի քանի մը էջ, բացի գիրքին մէջտեղի էջերը, կարդացի, կարդացի վերջին էջերը: Տասնրհինգ օր նոյն ձեւով շարունակեցի ընթերցումը: Տող, բառ, պատկերներ, միաժամանակ կը գրաւէին ուշքս: Ապա որոշեցի «ուսումնասիրելու պէս» շարունակել ընթերցումս, հասկնալու համար, թէ ի՞նչ կ'ըսէր բանաստեղծը, կամ ես ի՞նչ կը փնտռէի, կամ կ'ուզէի հասկնալ: Տրամադրուեցայ խաղին:

Անկեղծութեան եւ անկատար մնացող ինքնորոնման տողեր կը գումարուին, ընթերցողը ինքզինք կը գտնէ բանաստեղծի եթերին մէջ, կամ բանաստեղծը շշնջալով կը գրաւէ ընթերցողը: Բանաստեղծութիւնը ճշգրիտ գիտութիւն չէ: Լրատուական աղմուկը եւ հաշուապահական սիւնակները դրան առջեւ պէտք է մոռնալ գիտնալ: Կ'ըսուի.

Ինչ պէտք է մի գիրք, որ ոչ ոք չի գրել,
մի գիրք, որ գրուած է, բայց դեռ ոչ մի ձեռք
չի դիպել նրան: Նրա էջերից
վերցնում եմ իմ տողերը: (էջ 5)

Մտերմութեան հրաւէր է բանի հմայքը, արտայայտութեան չհասնող զգացումներու եւ յոյզերու բաժնեկից դառնալու: Իրաւ բանաստեղծը ներիմացական յատկութիւններով օժտուած է եւ ընթերցողի գաղտնիքներու բանալին ունի, թափանցելու համար: Իր տողերը կը վերցնէ, էջը կը դառնայ սպիտակ, որպէսզի «միւսը» խօսի:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 42

Այդպէս կը բացուի հորիզոնը եւ կը սկսի ճամբորդութիւնը գաղտնի ծիրերու վրայ, որոնց մասին չենք խօսիր, երբ գրասենեակն ենք կամ հեռատեսիլի ժամ մեռցնող հեղուկ լուսամուտին առջեւ:

Մրբելով իմ բոլոր ուրնահեպքերը
Ես վերադառնում եմ դէպի եր, դէպի
վայրերը իմ նախկին, դարարկ ֆեռքերով, անհասցէ,
անանպատակ: (էջ 6)

Ինքնամփոփ պահերու, յաճախ կ'ունենանք անբաւարարուածութեան զգացում, հաշուեկշիռը կ'ընենք չիրականացած կամ փշրուած երազներու, կամ զանոնք կը փորձենք թաղել: Բանաստեղծը մեր հոգիներուն արձագանգը կը բերէ մեզի, երբ լոյս կը ցանկանք: Պահ մը կը տարուինք մտածելու, որ ան խօսած է մեր փոխարէն:

Իմ օրերու մթամած անտառում
Մի ծառ էր լոյս տալիս:
.....
Ծառն ընկաւ: Ծառն ընկաւ: Բայց այդ ես էի որ ընկայ: (էջ 6)

Այդ վիճակներուն մէջ կ'աճի անհեթեթի գաղափարը, ժամանակը կանգ կ'առնէ եւ կը դատարկուի: Ոչնչութեան եւ փուճի մածուցիկ եւ անգոյն տեսակ մը գիտակցութիւն, երբ սկիզբ եւ վերջ իրարու կը միանան, անոնց միջեւ կը ստեղծուի սկզբնական դատարկ եթերը: Բանաստեղծը բառի կը վերածէ անորոշը եւ գորշը, որ իր մէջ է, մեր մէջ է: Թերեւս այդ ձեւով կ'ուզէ վերագտնել ընդունուածէն անդին գտնուող ցանկալի բնականը:

Կարող ես անել ամէն ինչ, երբ ոչինչ չկայ անելու,
ամէն ինչ կարող ես ասել, երբ չունես ոչինչ ասելու,
կարող ես ամէն տեղ գնալ, երբ ոչ մի տեղ չունես գնալու: (էջ 7)

Այս արդէն անհեթեթին յանգած մարդուն անդոհանքն է, երբ երազը կը մարի, երբ պարզուող եւ մեզ իրենց աքցանին մէջ առնող անհունութիւնները կը ներշնչեն մեր հիւլէացման գիտութիւնը, առանց գերանցման կամուրջի, արարքը, խօսքը եւ ճանապարհը կը մտնեն փակուղի: Ժամանակը դուրս կ'իյնայ: Այս արդէն մտածելու արկածախնդրութեան տրուող արդի մարդուն ջղագարութիւնն է, երբ արժէքները եւ գաղափարները կը շիջին: Բանաստեղծը մարդկութիւնը կը կրէ իր մէջ եւ կը յանձնէ բառի եւ խօսքի հմայքին: Մէկ էջէն միւսը կը շարունակուի մղձաւանջը:

Մօրեցիր, յիշողութիւն, քո նախկին
ստուերներին, այստեղ քո տունն է,
ուր ժամանակն ընկաւ: (էջ 8)

Անհակակշռելի, անձեւ, դամոկլեան սուրի նմանող ժամանակն է անպատաս-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 43

խան մնացող հարցումներու ալֆան եւ օմեկան, որ կ'իյնայ, ուր կ'իյնանք: Բայց կայ կեանքը, տեւաբար ժամանակը յաղթելու իր անդուլ պայքարով, որ իմաստն է նոյն այդ ժամանակին՝ որ կայ եւ չկայ: Եւ բնութիւնը կեանքն իսկ է, իմաստը անոր:

....

ի՞նչ ուժ է յորդում կակաչի տերեւներից,
երբ նա ելնում է քարի դէմ եւ քամու:
Կեանքը կարճ է, սակայն երկար է ժամանակը
Նրա երազի:....

.....

կակաչը մահ չունի, քանի որ նա ինքը
հէնց իր երազն է Արարչի աչքի մէջ: (էջ 9)

Բնութեան հետ նոյնանալու տենչը եղած է միշտ երազ, ազատագրութեան առաջին քայլ, որ կ'առաջնորդէ հաղորդութեան, աղօթքի, այսինքն տիեզերական գաղտնիքի մասնակցութեան, ընկալման: Երբեմն պէտք է յիշել Միսաք Մեծարենցի «պակուցում մը հոգեգրաւ հոն կը թողու զիս անթարթ» տողը (Կիրակմուտք): Դուրսի աշխարհը, իր տագնապներով, հեռացում կը թելադրէ, մեզ կը փնտռէ եւ կը տանի մեզմէ դուրս: Իսկ բանաստեղծը կը հասկնայ, թէ ինչպէ՛ս կարելի է հասնիլ ազատութեան, ցանկապատէն անդին, բնութեան կեանքին մասնակցելով: Եւ աղօթքը (ոչ յանկերգը), զերանցումն է մեզ տեւաբար բանտարկուած պահող ընթացիկին:

Ամէն ինչ թող այնտեղ, ցանկապատից դուրս,
աղքատ գիւղակի սահմանից այն կողմ,
ապրիր խեղճ ու խիզախ ժայռերի կողքին,
ամուր հող փնտռիր,
եղիր օդ, շարժում, աղօթքի մի տող,
որ շշնջում են ծառերն իրար մէջ,
որպէսզի ապրեն: (էջ 12)

Հ. Էդոյեան կը սաւառնի գեղանկարի եւ իմաստութեան խաչմերուկներուն վրայ: Լոյսի խաղին մէջ են նկարիչը եւ իմաստունը: Ինչ որ կայ գերագոյն ուժի խորհուրդն է, որ տրուած է, հարկ է ընկալել ինչ որ կայ, ցնորքը ոչինչ է: Բնութեամբ բաբախելու հրաւէր կայ, ան մեզի հետ է, մեր աշխարհը, մենք անոր մէջ, աշխարհը՝ Արարիչի ստեղծագործութիւն, որուն գաղտնիքը կ'աճի բացատրութիւններուն հետ:

..... *Ոչ ոք չի կարող*
ցանկանալ աւելին քան ինքն է ցանկանում:
Ինչը դրուած է քո առջեւ՝ հէնց այն է,
ինչին դու մօտեցել ես քո երկու աշխարհների
փշոտ արահետով: Ձեռքդ տուր նրան,
եւ կը տեսնես, որ նա քո բարեկամն է,
վայր, որ ունես դու, կամ ուրիշ ոչինչ չունես: (էջ 13)

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 44

Կայ բնութիւնը: Բայց կայ նաեւ մարդոց քաղաքը, աղէտի նման, ուր ազատութիւնը կը լուծուի բազմութիւններու դէզին եւ վազքին մէջ, երես դարձնելով բնութեան, ծնունդ տալով անորոշութեան, անկողմնացոյց նաւարկութեան:

Այդ մթնոլորտին մէջ՝ մարդը համակուած տխրութիւն է, եթէ տէր ըլլայ իր տխրութեան, զայն չշղարշէ:

Ձայներ են ներխուժում
դրսից, փողոցից,
շէնքերի խռովայոյզ
հայեացքների տակ,
հոսում են բազմութիւններ,
չգիտեն ուր են գնում,
օրուայ մէջ
անարդար
խաչմերուկների սիսալ
անցումներով,
եւ նրանց եւրեւից
կէսօրը հեկեկում է
ձեռքերով դէմքը ծածկած: (էջ 15)

Բոլոր մարդոց պէս, անոնց պէս որոնք անցնող ժամանակի եւ անվերադարձի զգացողութիւնը ունին, բանաստեղծը տեւաբար կը կառչի յիշողութեան, կեանքին՝ որ անցեալ է, ճառագայթի մը մէջ զումարուած պատկերներ, որոնք մենութեան աշխարհն են, աննիւթական, հազիւ թէ ձայներ, կեանքը յիշեցնող թեւաբախումներ:

..... Իմ ձեռքերի մէջ
ես ոչինչ չեմ թաքցնում: Ինչ ունեմ՝ այնտեղից է,
ինչ չունեմ՝ այնտեղից է: Ես անուն
չեմ տալիս ոչ մի պատկերի: Մի ձայն եմ լսում:
Շուրջս զգում եմ թեւաբախումներ: (էջ 19)

Անհեթեթի դէմ յաղթանակը սէրն է, տրուելու անհուն եւ համակող գեղեցկութիւնը, որ կը մերժէ հարթող ժամանակին մէջ բանտարկուիլ եւ անոր հետ անհետանալ, երբ ան կը գտնէ «միւսը», որու գիտակցութեան մէջ կը գտնէ իր լռութեան եւ անդոհանքին կեանք-իմաստը: Միշտ ժամանակը, տեւելու իր մղձաւանջով, տիեզերք մը՝ երբ կը դառնանք դէպի միւսը կամ մեր ներաշխարհը, փոխզգացողութեան տենչով, ոստում կատարելով մեզ բանտարկող անմիջականէն եւ նիւթական կարծեցեալ իրականութենէն անդին: Այդ բանաստեղծին փորձ-փորձարկութիւնն է:

Իմ ժամանակը հոսում է դէպի քեզ,
քո մէջ անհետանում:
Իմ ունեցուածքը հէնց այն է, ինչ դու
վերցնում ես ինձանից:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 45

Եւ ես վերջ չունեմ:
Եւ չունեմ սկիզբ
քո աչքերի մէջ: (էջ 22)

Առինքնող է տողերու մէջ յածող Հենրիկ Էդոյեանի պատկերներու եւ իմաստապրումներու համաստեղութիւնը: Բանաստեղծը կը յայտնուի գեղանկարիչի երանգապնակով, եւ ակնթարթ մը ետք զինք կը տեսնենք հին Յունաստանի իմաստունի պարեգօտ հագած, որ հոգի կը փնտռէ՝ ստուերներէն անդին:

Անձրեւը վերեւից թափուում է ուղղահայեաց
ծառերին, տանիքներին, անկանոն բլուրներին,
եւ անցնում է քամին
հորիզոնական, սրբելով հողը, ցնցելով ծառերը
աղմկելով շէնքերի պատուհաններում,
պատշգամբներում, նեղ նրբանցքներում –
մի խաչ՝ երկնքի եւ երկրի միջեւ,
անձրեւի եւ քամու
հանդիպում իրար հետ,
այստեղ, այս վայրում, հոգու մէջ մարդկային,
որ չընկնելու համար
փնտրում է մի յենարան, թէկուզ մի ձայն,
մի խօսք,
թէկուզ մի ոտնատրեղ,
եւ ոչ աւելի: (էջ 25)

Սէրը մեր հնարած առասպելն է, որպէսզի զայն դարձնենք սիրոյ առարկայ, մենք մեզ սիրելու թատերական խաղ: Բանաստեղծը խոր զգացողութիւնը ունի այս կացութեան, ուր իրականութիւնը, երազը, հնարը, կը հիւսեն ներաշխարհի յոյզերը: Առանց հնչեղ բառերու եւ ածականներու կուտակումի, կը վերցուի գաղտնաշխարհի վարագոյրը: Այդպէս է սէրը, երբ անխարդախ է, եւ մեզ կը դնէ իր անակնկալին առջեւ:

Կինը միշտ հագնուած է,
նոյնիսկ երբ մերկ է,
միեւնոյն է նա
ծածկուած է երազով:
Այն, ինչ տեսնում ես դու,
սոսկ քո արձագանգն է
եւ երազն է քո:
Նրան դու չես տեսնում: (էջ 31)

Վաւերականի եւ մակերեսայինի հակադրութիւնը կ՚ապրի եւ կը գնահատէ Հենրիկ Էդոյեան, փորձ՝ զոր դաղրած ենք ընելէ, քանի որ, միշտ ի մտի պէտք է ունենալ, բանտարկուած ենք մենք մեզմէ դուրս, աւելի ճիշդ պիտի ըլլայ ըսել, որ ժա-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 46

մանակակից քաղաքակրթութիւն-յառաջդիմութիւնը մեզ բանտարկած է մեզմէ դուրս, ուր ինքնութիւնները կը մարին, ֆիզիքականի հետ հոգիներու clonage կը կատարուի: Անոր դէմ, բանաստեղծը կը վկայէ գիրքի խորհուրդի մասին, ուր կայ անցեալը եւ գալիքի տեսիլքը: Իրականութիւնը դուրսի միօրինակութիւնը չէ, այլ Բանի գիւտը, խօսքի պատգամը:

Երբ միացնում եմ հեռուստացոյցը,
մի դէմք է յայտնւում ինքնագոհ ու բիրտ,
լողզուած էկրանին
մրցանակակիր:
Երբ մի գիրք եմ վերցնում գրադարակից,
մեր պատմութեան բոլոր
գրուած ու չգրուած էջերն են հեկեկում: (էջ 32)

Բանաստեղծը հրապարակագիր չէ, ամբոխին կեր հայթայթող բեմբասաց չէ, ան կը դիտէ, կը տեսնէ, եւ մանաւանդ գիտէ թէ ամէն անկիւն ծուարած է անհեթեթը, որուն դէմ անզօր են մարդիկ, ճակատագրապաշտութեամբ: «Ի հարկէ, եթէ հասնէք» բանաստեղծական էջը ապրուող ժամանակակից անհեթեթին հետ երկխօսութիւն է, առանց պատասխանի ակնկալութեան: Այդ ճիգը կ'ենթադրէ քաջութիւն, որմէ զրկուած են մարդիկ նիւթականացուած քաղաքակրթական յառաջդիմութեան մէջ: Այս էջը աւելին կ'ըսէ քան հատոր մը, կամ ծախսալից նկարահանում մը, եթէ գիրերու ետին գտնուող պատկերները եւ յուսահատութեան տանող ընդվզումը տեսնենք, ինքզինք այդպէս չդաւանող երգիծանքով:

Այս տարին (ասում են) աւելի լաւ է քան անցած
տարի, գները բարձրացել են, ուրեմն՝ մարդիկ
աւելի լաւ են ապրում (գրպանները լիքն են
թղթադրամներով), կանայք արեւի տակ շրջում են
կիսամերկ (լաւ կեանքի նշան), տղամարդիկ աւելի
անտարբեր են դարձել (բաւարարուած են լիովին,
ուրից գլուխ), իսկ պողոտաներում գտնուողները
քիչ քիչ նուազում են, պատուհաններում լոյսեր
չեն վառում, ներքեւ են քաշուած վարագոյրները,
Աբովեան փողոցի սրճարան-խանութները, տեսե՞լ էք,
հանուել են, թերթերը կանոնաւոր
հրատարակւում են (կարող էին նաեւ չհրատարակուել),
ոչինչ, որ չեն կարդացւում, բայց եթէ կարդային էլ՝ ի՞նչ
տարբերութիւն, համացանցի սարդը
փռել է իր ճանկերը, ծեր կամ երիտասարդ, բոլորի
արեան մէջ, այս տարի (ասում են)
երկիրը մի քայլ առաջ է գնացել անցեալի համեմատ,
մենք ի՞նչ մեղք ունենք, որ աշխարհն ինքը

եւր է գլորուել (չէ՞ որ մենք նրա անբաժան մասնիկն ենք),
իսկ երկինքն սկսել է պտտուել բոլորովին
հակառակ ուղղութեամբ, ամէն ինչ այնքան լաւ է,
երբ օրը մթնում է, տեղ չկայ գնալու, ամէն ինչ
այնքան լաւ է, որ գիշերուայ առջեւ,
մեծանում է վախը միայնակ ընթրելու, միայնակ քնելու,
միայնակ մեռնելու, միայնակ արտասուելու, այս տարի
(ասում են) պատրաստուէք միւս տարուան, եւ եթէ
հասնէք նրան՝ կը տեսնէք թէ որքան կեանքը կայուն է
եւ հրաշալի: Իհարկէ, եթէ հասնէք: (էջ 33)

Անհեթեթը կ'աճի եւ կը ծնի դառնութիւնը: Յուսահատութեան ալիքին վրայ, կոչ կ'ըլլայ գերբնականին, առանց կորսնցնելու բանաստեղծականի լարը, երբ կը դիմենք «Ատլանտ»ին. *«...Իսկ դու յոգնել ես, / բայց ի՞նչ փոյթ նրանց համար: Դու երկինքը մի փոքր / վերեւ բարձրացրու, մենք այստեղ արդէն / շնչահեղձ ենք լինում»* (էջ 36): Բանաստեղծին համար անհեթեթը մարդկային արկածախնդրութենէն անբաժանելի է, եւ մարդկային կացութիւնը սեւեռող գիտակցութիւնը կ'ընէ այնպէս՝ որ ըլլանք շուար ու մոլոր:

Ներսը եւ դուրսը խառնուել են իրար, ոչ մի տարբերութիւն,
բայց մենք ոչ ներսում ենք եւ ոչ էլ դուրս,
դրսից նայում ենք՝ ներսում մեզ չենք գտնում,
իսկ ներսից նայելիս՝ դրսում բացակայ ենք: (էջ 39)

Եւ հանդիսատես շրջապատի եւ մեր նմաններու անթափանցութեան, բանաստեղծը կը խօսի ճշմարիտի դառնութեամբ, երբ կ'ըսէ. *«Ինչ մի քննադատէք: Իմ ձայնը արձագանգն է / հէնց ձեր լռութեան, որը լաւ չենք հասկանում»* (էջ 40): Խիտ տարազ մը, որ կը խարանէ շահախնդրուած ճապաղութիւնը:

Անհուն ազնուութիւն կայ Էդոյեանի բանաստեղծութեան մէջ, որ մեր մէջ քնացած մարդը կ'արթնցնէ:

Չիլոյեանն ասում էր - «Ես հողով-հոգով կորած եմ»:
Կիսով չափ նա ճիշդ էր – հողով կորած էր, բայց
հոգով՝ ոչ: Հոգին ապրում է իր տողերի մէջ: Ես նրա
ձայնը լսում եմ այնտեղից, թէեւ գնալով այն
պարզուում է, բայց երբեք չի լռում: Հոգին բարձր է հողից: (էջ 42)

Բանաստեղծը կը գովերգէ գիրքը, ուր բառերը կը բերեն տունները հին, տրտմութիւնը, պատմութիւնը, սէրը, բայց նաեւ յիշատակ այրող: Խորագիր. «Բաց գիրքը եւ կարդա՛»: Հայը, բանաստեղծ թէ համեստ մարդ, միշտ յաճախուած է սրատուած ըլլալու անբալասան մղձաւանջով:

.....

Սի երկինք մոխրագոյն, մի արեւ՝ մուգ կապոյտ,
յեղոյ մի լերկ լուսին, որի լապտերի մէջ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 48

ոչ-ոք չգիտի՝ թէ քանի՞ մում է վառուում,
եւ սրի քաշուած մի ժողովրդի ապուերը կը տեսնես
աշխարհի ամէնավերջի ապրիճանի վրայ... (էջ 51)

Ժամանակ եւ սպասում իրարմով կը խոնարհուին, սկիզբ եւ վերջ իրարու խառնելով: «Նամակ Բաբելոնից» բանաստեղծութիւնը այդ երկուքի չաւարտող նուագն է, մէկ էջէն միւսը, նոյն եւ տարբեր հնչիւններով:

Բայց նա դեռ սպասում է
նա դեռ սպասում է,
ժամանակի ֆեռքը փակել է բոլոր
դռներն ու դարպասները,
բայց նրա համար
մի բան է մնացել –
սպասումը
անվերջ
մշտենջենական: (էջ 64)

Ժամանակը անբռնելի կրկներեւոյթ է, չ'ամփոփուիր ափի մէջ, ցաւագնօրէն կրկնուող եւ խոցող: Անկարելի է չանհանգստանալ, երբ տողերը կը զարնուին մեր գիտակցութեան: Այս ժամանակը պլաքներու պատմածը չէ, այլ ներքին տեւողութեան մը սուր զգացողութիւնը, ակնթարթի յուշած կայի եւ չկայի:

Դու ժամանակ չունես եւ քո ներկայութեան
միակ ժամանակը քոնը չէ ամենեւին:
Երկու հոգի փողոցում քայլում են միասին
իրար հետ, բայց տարբեր
ժամանակներում:..... (էջ 74)

Հենրիկ Էդոյեան կը սեւեռէ մարդը, որ հայ է, ժամանակի եւ տիեզերքի մէջ, եւ ինքնութեան բացատրութիւն կը փնտռէ, կանգնելով խօսուն եւ հորիզոններու վրայ բացուող հարցականներու առջեւ, ուր կան աշխարհագրութիւնը, պատմութիւնը, դարերը, ձիւնն ու արեւը, գումարուած մեր բազմերանգ ինքնութիւններուն վրայ: Հակառակ բոլոր տեսակի խաչաձեւումներուն, շարունակուած է եւ կը շարունակուի երթը: Խորագիր՝ «Ահա, մենք այստեղ ենք»:

Որպէսզի իմանանք՝ թէ ովքեր ենք մենք –
պէտք է իմանանք՝ որտե՞ղ ենք գտնուում,
որտե՞ղ ենք, ո՞ր երկրում, աշխարհագրական
ի՞նչ ուղու վրայ եւ կամ պատմական
ո՞ր շրջադարձում: Ահա մենք այստեղ ենք –
լեռնոտ, անանուրտ, ցնցուած մի երկրում,
ուր ձիւնը ամառն էլ չի հալւում մինչեւ վերջ,
իսկ արեւը բռնակալ մի թագաւոր է, որի հետ
ապրելը վտանգաւոր է, իսկ առանց նրա –

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 49

դա անհնար է: Դարերի հոնդիւնը
փակուած է լռութեան մէջ, եթէ բանալին
պտտես նրա մէջ՝ պարզապէս կը խլանաս
նրանց որոտից: Երբ այստեղ ֆեռք ես տալիս
անմահութեանը –
տեսնում ես՝ դա մահն է, իսկ երբ մօտենում ես
մահուան եզերքին, տեսնում ես՝ քո առջեւ
անմահութիւնն է:
Երկուսն էլ հաւասար են քո կեանքի անաւարտ
կիսոնկարում: Ամէն ինչ մէկ անգամ է,
ինչպէս քո ուղին: Սա մի երկիր է, որի անուան մէջ
բառարանի բոլոր բառերն են ննջում:
Ահա, մենք իմացանք՝ թէ մենք որտեղ ենք,
բայց նորից անյայտ մնաց՝ թէ մենք ովքե՞ր ենք: (էջ 90)

Բանաստեղծութիւն ներկայացնելու լաւագոյն ձեւը ընթերցումն է, քանի որ ներկայացնելու յաւակնութիւնը այն օտարն է որ կը կարծէ լսել դռներու ետեւէն լսուող փսփսուքը, կամ ներկայացնողը ինք վերստին կը գրէ բանաստեղծը անոր դերը ստանձնելով:

Հենրիկ Էդոյեանի արագ եւ հեզասահ էջերը հոգեկան արկածախնդրութեան հրաւէր են, երթալու համար դէպի ժամանակը, որ կայ եւ չկայ, ապրելու սկիզբի եւ վերջի խորհուրդը, որ կայ եւ չկայ, զգալու համար քաղաքը՝ որ կը տուայտի հինի եւ նորի միջեւ, յիշատակ եւ ամայութիւն, միանալու-չմիանալու կնոջ երազին, որ խոստում է լոկ, հասկնալու խորհուրդներ՝ որոնք այդպէս ալ պիտի չհասկցուին:

Եթէ անպայման բան մը կ'ուզէք հասկնալ, բացէք էջ մը, կարդացէք կէսը, անցէք յաջորդին, եւ այդպէս շարունակ: Այն ատեն կրնաք թրթռալ անհեթեթին զարնուող բանաստեղծին հետ:

Այդ թրթռացումն է բանաստեղծական վայելքը:

Կամ ընթերցողը ինք ալ կը դառնայ բանաստեղծ եւ կը մտնէ բառերու թելադրած եւ բառերով չրսուող խորհուրդի միգամածին մէջ:

20 Ապրիլ 2013, Նիւ Եորք

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 50

ԴՈԿՏ. ՍԵԴԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ

ԾՆՆԴԵԱՆ 110 ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ 40-ԱՄԵԱԿ

Նիկողայոս Սարաֆեան

Ն. Սարաֆեան ծնած է 14 Ապրիլ 1902ին Պոլսէն Վառնա մեկնող շոգեանաւու մը վրայ: Կրտսեր զաւակն է՝ Ակն Գաւառի Լիճ գիւղէն 1896ին Պուլկարիա գաղթած Սարաֆեան ընտանիքին: Յաճախած է Վառնայի Ճիէրճեան եւ այլ ազգային վարժարանները, նաեւ ֆրէրներու Սէն Միշէլ ֆրանսական երկրորդական վարժարանը, ուր աչքի կը զարնէ իբրեւ բարի եւ ուշիմ աշակերտ: 1923-ի աշնան, Փարիզ է, ուր կ՚անցընէ իր կեանքին յիսուն տարիները: Հոն կը տուայտի՝ կորսուած անցեալին եւ անորոշ ներկային միջեւ: Կ՚աշխատի տողաշար մեքենայի վրայ տպարանի մը մէջ, հետաքրքրութեամբ կը հետեւի արեւմուտքի, մանաւանդ Ֆրանսայի գրական առօրեային, քերթողական հոսանքներու եւ շարժումներու, որոնց ընտելացած էր Պոլիս:

50 տարի, իր ժամանակին մեծ մասը տրամադրեց ընթերցանութեան եւ իր ամբարած իմացութիւնը յանձնեց թուղթին, Ֆրանսայի եւ ափիւռքի հայկական թերթերու մէջ: Ինքզինք նուիրաբերեց հայ գիրի ու դպրութեան պանծացման: Մեռաւ 16 Դեկտեմբեր 1972ին, կտակելով քերթողագիրքեր, վիպական գործեր, նամակներ, վերլուծական ու գեղարուեստական ընտիր էջեր: Աշխատակցած է Փարիզի «Յառաջ»ին, «Մենք»ին (որու հիմնադիրներէն եղած է եւ Շուշանեանի հետ խմբագրած անոր հանգանակը), «Զուարթնոց», «Անահիտ» ամսագրերուն, «Անդաստան» պարբերաթերթին, Պոսթընի՝ «Հայրենիք»ին, Պէյրութի՝ «Ակօս», «Նայիրի» եւ «Բագին» ամսագրերուն, նաեւ «Միջնաբերդ», «Դրազարկ» տարեգիրքերուն եւ «Ահեկան» պարբերականին:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 51

Յարդ հրատարակուած գործերն են.

Քերթուածներ.- «Անջրպետի մը գրաւումը», Փարիզ, 1928, «14», Փարիզ, 1933, «Տեղատուութիւն եւ Մակընթացութիւն», Փարիզ, 1939, «Միջնաբերդ», Փարիզ, 1946, «Միջերկրական», Պէյրութ, 1971:

Խոհական արձակներ.- «Վէնսէնի անտառը» նախ լոյս տեսած «Նայիրի» ամսագիրի մէջ, ապա հրատարակուած Փարիզ, 1988, «Մթուշին մէջ», Փարիզ, 1988, «Կախարդանք», «Հայրենիք», 1932, «Հսկում», «Հայրենիք», 1933, «Ողբը», «Նայիրի», 1947, «Եղիր», «Նայիրի», 1948, «Սպիտակ լեռը», «Ակօս», 1949, «Էքս-լէ-պէն», «Ակօս», 1953, «Լոյսի ցաւեր կամ Սեծն Տիգրան եւ Ամլութեան Սատանան», «Ակօս», 1953, «Միջերկրականը եւ հայը», «Ակօս», Պէյրութ, 1957: Վերջին երեքը առանձին հատորով հրատարակուած են Փարիզ-Անթիլիաս, 2000:

Վիպական արձակներ.- «Հիւրը», «Հայրենիք», 1930, «Ծառը», «Նայիրի», 1948, «Գլխարկի պատմութիւն մը», «Ակօս», 1955, «Ղուկաս Այպանելի», «Զուարթնոց», 1930-31, «Բողոքագիրն ու դրան շղթան», «Հայրենիք», 1946, «Մուսթաֆա», «Հայրենիք», 1947, «Իշխանուհին», Փարիզ, 1934, «Խարիսիէն հեռու», «Հայրենիք», 1932, «Մանուկ Դուինեան», «Նայիրի», 1948:

Սարաֆեան ստորագրած է նաեւ պատաւորապաշտ էջեր, էսսէներ եւ պեսական յօդուածներ, որոնք մամուլին մէջ կը մնան ցրուած եւ կրնան լեցնել հատորներ: Անոնցմէ մաս մը լոյս տեսաւ առանձին ժողովածուով, 1994ին:

ԱՐՁԱԿԱԳԻՐԸ

Ն. Սարաֆեան նոյնքան արուեստագէտ արձակագիր է, որքան՝ քերթող: Կեանքի ամէն երեւոյթ, վիճակ, ապրում եւ խօսող բնութիւն, դարձած են իր թեմաները, զանոնք ապրած ու զգացած է եւ իր ամբողջ հոգիով վայելած ամէն ապրում, հաճոյք, ուրախութիւն, վիշտ, կարօտ թէ տառապանք, արտայայտած է իր արձակներով, որոնք թէեւ կը պահեն հաւասար խորութիւնը իր բանաստեղծութիւններուն, բայց աւելի պարզ, եւ դիւրամատչելի են ընթերցողին:

Արձակներուն մէջ Սարաֆեան աւելի մօտ է ընթերցողին եւ իր միտքերը աւելի հարազատօրէն դրսեւորած, տալով զանազան հարցերու գծով իր տեսակէտներն ու համոզումները բաժնելու առիթը: Արձակներուն մէջ առանձին չէ, ան կը զրուցէ, կը պատմէ, կը վիճի,

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 52

կարծիքներ եւ ստացած տպաւորութիւնները կը փոխանցէ միաժամանակ վերլուծելով զանոնք արուեստագէտի իր տաղանդով:

Իր արձակը կարելի է բաժնել գլխաւոր երկու մասերու. խոհական եւ վիպական:

ԽՈՀԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԸ, ՀԱԿԱՍՈՒԹԻՆՆԵՐՈՒ ԱՆՏԱՌԸ... ԵՒ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՐԻՉԸ

Ն. Սարաֆեանի գլուխ գործոցը կը համարուի «Վէնսէնի Անտառը»: Անտառ մը, ուր կը յաճախէր իր ազատ ժամերուն, իր ուրախ եւ տխուր պահերուն, որոնելու իր աշխարհը, վայրի մը մէջ, որ *«կ'անցնի կարօտներէս(ն) ու յուշերէս(ն) անդին»* եւ կ'անջատէ զինք ներկայ տարիներու սին ու տխուր հոսումէն՝ փոխադրելու համար խորաթափանց վերլուծումներու իմացական աշխարհը, գտնելու համար *«Ճշմարտութիւնը եւ միայն Ճշմարտութիւնը»*:

Ֆիզիքական անտառը տեւաբար ներկայ է, անոր առընթեր կը կատարուի Սարաֆեանի ներքին տագնապներուն հեռարձակումը: Տեղ-տեղ ալ՝ գիշերային անտառի նման, անոր ներքին մութ բաժինը՝ անգիտակիցը կը յայտնուի յարաշարժ քառսին մէջ, լուսարձակներու ազդեցութեան տակ, ընթերցողը դնելով ներքին ուղեւորութեան մը դիմաց:

«Վէնսէնի անտառը» կը բացուի հակասութիւններու աշխարհով մը, ստեղծելով բախում մը, սփիւռքով տառապող արձակագիրին ֆիզիքականին եւ ենթակայականին միջեւ: Իւրարաքանչիւր ծառ, ծաղիկ կամ խոտ կը յիշեցնեն բան մը, յոյսի եւ յուսահատութեան բախումէն յոգնած Սարաֆեանին, *«հողմակոծ ծառերը ու յորդուն խուրերուն սահանքները կը յիշեցնեն յոյսերու գերեզման ի վեր գացող հաւատքի նաւը, որ կը գտնէ ինքզինք միշտ կոյս սահանքի մը ստորոտը»*[1]: Իմացական միտքեր ու վերլուծական նուաճումներ կը տողանցեն անոր մտաշխարհին մէջ ու կ'առաջացնեն հարցադրումներ. *«Ամէն ճշմարտութիւն, կու տայ նոր ճշմարտութեան մը կարօտը: Ամէն յեղափոխութիւն կը տանի դէպի նոր յեղափոխութեան մը: Ո՞րն է ճշմարիտը...»*[2], եւ կը բացուի կեանքի անտառը մանուկ, պատանի եւ հասուն Սարաֆեանի առարկայական, զգացական եւ իմացական աշխարհները ներկայացնող փոխաբերական պատկերներով, որոնցմով ան միաժամանակ կը նկարէ Վէնսէնի անտառին բնութիւնը:

Առաջին իսկ հաստատումով կ'ըսէ. *«Առասպել մըն է կեանքը հոս»*, որ պիտի սկսի հայ ժողովուրդի պատմական անցեալով՝

1 Նիկողոս Սարաֆեան, «Վէնսէնի Անտառը», «Նայիրի», Պէյրութ, 1947, էջ 444:

2 Նոյն, էջ 444:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 53

սօսեաց ծառերէն մինչեւ անոնց իշխանները, քերթողներէն մինչեւ յեղափոխական հերոսները, ջարդուողներէն մինչեւ աքսորուողները, որոնց շարքին նաեւ ինք՝ Սարաֆեանը իր տղայական անցեալով: Կայ արձակագիրին կարօտը իր տղայութեան երազներուն, որոնք անկատար մնալով, կը յուզեն զինք այսօր, երբ արդէն հասած է *«իր երազին ծայրը»*, բայց արդեօ՞ք տղայութեան տարիներու ա՛յդ երազը, վստահօրէն ո՛չ, որովհետեւ զգալի է որ իր հոգին անբուժելի անձկութիւն մը կը պատէ, իր յուսախաբութիւններուն պատճառով, որոնց համար ալ պիտի ըսէր. *«Ու միշտ կը ծփայ անձկութիւնը»*: Կարծէ՛ք ինք չէր յագեցած իր մանկութենէն, իր հոգին ծարաւ է մանկութեան անմեղ աշխարհին, իր երկրի այգիներու բերկրութեան *«մանկութեան այգիներու մէջ»*:

Հակասութիւնները կը խճողեն իր միտքը. *«Յաղթողը պարտուող մըն է սիրոյ կամ բանաստեղծութեան մէջ: Պարտուողը՝ յաղթող մը»*[3]: Ան կը տեսնէ, որ ազնուականութիւն մը կայ այս բոլորին ետին, խաբելու ձգտում մը նոյնպէս: Բայց ան «խորհող, դատող մարդն եմ(է) հիմա առաւելապէս» ալ չեն կրնար խաբել զինք յաղթելու կամ պարտուելու մանկական հակասական զգացումները *«Եղած եմ(է) ըլլալիքը, մինչ անցեալին մէջ լինելութիւն մըն էի(էր) դեռ»*[4]:

Սարաֆեան սկսած է պրպտել այլեւս իր կեանքի «իրական էջերը», ենթարկել ինքզինք ինքնաքննադատութեան, բարձրանալ հակասութիւններու տառապանքէն, եւ տեսնել ու ըսել ճշմարտութիւնը, *«Կ՚ապրեմ երէկուան գրածս՝ որ իւանդ ու խինդ պրուած էր ինձի...»*[5]: Մինչ անդին կը կատարէ խոստովանութիւն մը, որ ամբողջ գործը կ՚արժեւորէ. *«Կը սիրեմ կեանքը ու չեմ գիտեր կապուիլ անոր»*: Ասով արդէն յայտնի է, թէ հակառակ ստեղծուած հակասութիւններուն լաւ գիտէ ինչ՝ կ՚ուզէ եւ ինչ՝ ոչ, անով իսկ անոնք կը դադրին ցաւցնելէ իր հոգին: Գերիրապաշտ Սարաֆեանն է ան այլեւս. *«Կ՚ըմբռնեմ թէ պարիք մը կայ, ուրկէ անդին ապրիլը ամէնէն մեծ յանդգնութիւնն է»*[6]: Եւ կը ձգտի սրբագրել բոլոր այն սխալները, զորս գործած է իբրեւ հետեւանք մարդկային տկարութիւններու, բայց կ՚ընդունէր, որ հակառակ հասուն տարիքին, չէր կրնար սուրբ մը ըլլալ, հետեւաբար պիտի չկարենար իր ձգտումին հասնիլ, ընդհակառակը, դեռ պիտի գործէր նորերը, որովհետեւ *«արնուր էր կեանքը»* եւ *«ինչ կ՚արժէ(ր) ապրիլը երբ պիտի չլուծուի չարիքին դէմ վրէժը»*[7]: Ծառերուն մեծութիւնները կը զարգացնեն իր մէջ հայուն վրէժի խմորումը, ամէն կողմ կը տեսնէ իր երկրին ու հայրենիքին սրբազան վայրերը յիշեցնող տարօրինակ ծառեր՝ «Արարատ մը», որ կը նայի իրեն, լոյս մը որ կը լուսաւորէ ամ-

3 Նոյն, էջ 447:

4 Նոյն, էջ 448:

5 Նոյն, էջ 449:

6 Նոյն, էջ 449:

7 Նոյն, էջ 450:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 54

բողջ Մարմարան, խաչ մը, որ կը յիշեցնէ մեր սրբավայր հայրենիքը, թէեւ ան *«ծռած է ֆախէն աջ, հայրենական կարօտի պէս»*: Ծառեր, որոնք իրենց ճիւղերը վեր բարձրացուցած կ՚աղերսեն առ Աստուած, նման անապատներուն մէջ տարագրուած հայութեան, ծառեր կարմրագոյն, որոնք կը յիշեցնեն արնոտ սուրերը թուրք դահիճներուն, ծառեր տխուր ողբացող, որոնք կը նային Սարաֆեանին՝ հայուն, առնելու համար իրենց վրէժը:

Այս բոլորին առընթեր հայրենաբաղձութեան զգացում մը կը պատէ հեղինակի հոգին. կարօտը նաեւ ծննդավայրին, կը նայի ետ, իրենց արմատներուն կառչած հսկայ ծառերուն, որոնք կարծես կը հեգնեն արմատախիլ եղած Սարաֆեանի իսկութիւնը:

Եւ այսպէս, «թափառական հայր» կը շրջի անտառին մէջ, անոր ծառերէն իւրաքանչիւրին կախելով իր հայեացքը, անոնց մէջ փնտռելով իր «ես»ը, Սարաֆեան մարդը եւ հայը, մանուկը եւ տարիքոտը, *«Ու հոգիս(ն) կը մնայ կիսուած՝ պղտուն ու պարիքոտ մարդուն միջեւ»* կը զգայ որ մարմինէն առաջ ծերացած է հոգին, թէ կեանքի փորձառութիւնները ու հեռատեսութիւնը կը մեռցնեն խանդավառութիւնը, ուրախութիւնը, որ կար մանկական միամտութեան մէջ: Սակայն այս գետնի վրայ չի յուսահատիր, եւ կամ կը հաւատայ թէ *«յուսահատութիւնն իսկ աղբիւր մըն է յոյսի»*: Հայը կը գտնէ ահաւոր վիճակի մէջ, կը պոռթկայ ու կ՚ընդվզի պարտադրուած պայմաններուն դէմ, զգուած է շրջապատէն, ու կուտակուած ամբողջ դառնութեան ժայթքը յանկարծ կը բխի սփիւռքի դէմ, որ երիտասարդ սերունդները հասցուցած է ֆիզիքական ու հոգեկան սնանկութեան. կը ցաւի որ *«մեռնելու վրայ(է) մեր լեզուն. մեր արժէքները օտարացուց օտարէն, Սփիւռքէն եւ մեր իսկ հայրենիքէն, ուր կեղծիք ու համբակութիւն կ՚ուզուի արուեստէն: Սփիւռքին մէկ մասը ֆոլուելու վրայ, միւսը՝ երթալ ֆոլուելու դապտապարտուած՝ իր սեփական երկրին մէջ: Ֆոլուելու տակաւին երկրէն դուրս՝ անով, այդ երկրով, անոր սէրով, ստորնացումով...»*[8]: Դեռ աւելին, իւրաքանչիւր սպիտակ ծառի մէջ կը տեսնէ այն ֆրանսուհիները, որոնք խլեցին կեանքերը աքսորէն փրկուած այն որբերուն, որոնք արեւելքի մէջ միսի զրկանքէն վերջ, միսով յիմարացան ու ցոփանքէն հիւծած ու մաշած մահացան հիւանդանոցներու մէջ:

Սարաֆեան հայը, թէեւ կը կրէր անիրաւուած ցեղին ճակատագիրը, բայց անոր հետեւանքներուն սպառնացող վախէն կրցաւ ըլլալ օտար քաղաքի մը մէջ իր «հայրենիքը» մտքով կերտող հայը *«ծնած համամարդկային բնազդներով կը դառնամ ծայրայեղո-*

8 Նոյն, էջ 463:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 55

բէն ազգային»[9] ու օտար ամբոխին դիմաց ազգային վիշտէն ու ցասումէն անդին՝ դարձաւ դաժան հեգնողը բոլոր վարդապետութիւններուն, եւ իւրաքանչիւր ծառի մէջ անարդար դատաւոր մը տեսնելով, երազեց ահաւոր ուրախութիւնը աշխարհի քանդումին, ուզեց տեսնել քաղաքակրթութեան սնանկութիւնը, ինքնաքայքայումը, որպէսզի այն ատեն հաւաքէր մեր մեռելները *«անտառի բոլոր կողմերէն եւ զանոնք առաջնորդէի(ր) դէպի աւերակները, երբեմնի գոռոզ ուսպաններուն, ու նստէին(ք) աւերակներուն վրայ, եւ աշխարհի բոլոր սնափառ աշխարհակալներուն գանկերուն խարոյկին եւ ժողովուրդներու մոխիրի ծովուն առջեւ՝ մենք պիտի երգէինք երգը ունայնութիւններուն ու մահը աւերիչ տգիտութեան»*[10] եւ ցանկութիւնը վերջին պիտի ըլլար *«ե՞րբ պիտի տեսնեմ իմացական քաղաքի մը կերտումը հայրենի հողերուն վրայ, միակ հնարաւորը այլեւս եւ սակայն վեր՝ բոլոր խեղճ անկախութիւններէն՝ երբ այլեւս եղբայրութիւնը կ'իշխէ ցեղերուն վրայ: Անտուն ու միանակ եմ եւ կ'ուզեմ տուն մը հայրենիք մը՝ չգտումիս հաւասար»*[11]:

Ան կրցած է բառերով նկարել լոյսի խաղերը տերեւներուն եւ ջուրերուն վրայ, իւրաքանչիւրին տուած է պահ մը, որ ամէն անձի ապրումներուն մաս կը կազմէ եւ զորս կրնայ տեսնել արձակագիրին իմացական աշխարհին ընդմէջէն: Կնոջ կերպարներով նկարած ծառերէն իւրաքանչիւրը, անպայման որ, ոչ միայն իր յուշերը կ'արթնցնեն, այլեւ ընթերցողին սէր կամ բաժանումի ցաւ պատճառած կնոջ յիշատակը կը յուշեն: Հոն է, սիրածը աստուածացնող եւ զայն տապալող կինը, որու ընդմէջէն Սարաֆեան կը ներկայացնէ կնոջ զօրութիւնը եւ դաժանութիւնը: Հոն է *«մեզ իր սէրով, իր անչնուիրութեամբ, իր վսեմութեամբ խանդավառութեան տանող»*[12], հոգիները խաղաղեցնող լիարժէք կինը: Հոն է, ներկայ սերունդը ձուլող նաեւ օտար ամուսնութիւն պատճառող ֆրանսացի կինը, իր կիրքերով ու ստրկացնող հոգիով: Հոն է նաեւ նոր լոյսի աղբիւր եղող սիրոյ խպնոտ կինը, որ *«չէր ճանչցած սիրած էակը, անոր մարմինէն ներս իսկ, երբ ողնայարէն կը հոսէր ասպղերուն լոյսը, կ'ամչնար իր խաբուելուն»*[13]: Գիրերու խաղով իր հոգին վերլուծող արձակագիրը զարնուելով նաեւ մոգական ալիքներու, ոսկի պուտտաներու, մեղուսաներու օձային տիպարներու, պիտի շարունակէ պեղել իր հոգին ու այս անգամ զուգահեռներ գծել անձնականութեան եւ դաւաճանութեան, ամբաստանութեան ու յանցանքի զգացումի, ներկային ու մանկութեան միջեւ, շեշտելով թէ *«ամէն առաւօտ ներկաս(ն) կը քալէ զուգահեռական մանկութեանս հետ»*[14], անցնիլ աւելի վեր, անիրականանալի ձգտումներու

9 Նոյն, էջ 466:

10 Նոյն, էջ 560:

11 Նոյն, էջ 563:

12 Նոյն, էջ 458:

13 Նոյն, էջ 460:

14 Նոյն, էջ 569:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 56

իր իսկ բառերով ըսուած. *«բարոյրութեան այդ ծարաւը բացած է առջեւ վիհերուն ամէնէն սեւն ու խորը»*, մինչեւ որ վերանայ ամէն հակասութիւն եւ տեղի տայ բիւրեղացումի ու անդորրութեան, մինչեւ որ, դէպի անհունը դարձած լոյսի ձգտող Սարաֆեանը հասնի իր փափաքած *«ծայրագոյն վերացումին»*: Վերջապէս պէտք է ըսել թէ ոչ միայն *«Վէնսէնի անտառը մոգական է»*, այլեւ Սարաֆեանի նկարած պատկերներուն ուժեղ ազդեցութիւնը մոգական է:

«Վէնսէնի անտառը» արձակին առընչութեամբ կ'արժէ յիշել նաեւ 1988ին Փարիզի մէջ, նոյն խորագիրով լոյս տեսած ժողովածուին մէջ զետեղուած, Սարաֆեանի վերջին գրութիւններէն՝ «Մշուշին մէջ» արձակը, ուր հեղինակին մօտեցումը կը հակասուի «Վէնսէնի անտառ»ին մէջ յիշուած, արմատ նետելու եւ Սփիւռքի մեջ կանգուն մնալու պայքարի խորհրդանիշին, եւ կը բերէ ամլութեան զգացողութեան արտայայտութիւնը, աւելի ակներեւ դարձնելով Սարաֆեանի մէջ գոյութիւն ունեցող հակասութիւններու բախումը:

ԱՆԴՈՐՐՈՒԹԵԱՆ ԱՂԵՐՍՈՒՆ

Գրագէտին համար լուռ ու խաղաղ մթնոլորտը անհրաժեշտ է, կեդրոնանալու եւ իր միտքերը արտագրելու համար: Իսկ արուեստագէտ գրագէտին համար ոչ միայն լուռն է անհրաժեշտը, այլեւ բնութեան անդորր պահերը, որոնց ընթացքին արուեստագէտին գեղեցիկ եւ սիրահար հոգին կը խաղաղի եւ ան իր ըմբոշխնած վայելքը կը յանձնէ թուղթին: Ա՛յս էր նաեւ Ն. Սարաֆեանի համար, ինչպէս կը տեսնենք «Էքս-լէ-պէն»ի «Սպիտակ լեռը»ին եւ այլ արձակներու մէջ:

«Ապրելու կամքն ու հրճուանքը զգալի են հոս: Զգալի այդ կեանքէն եկող մեծ տիւրութիւնը, եւ մեծ գեղեցկութիւն մը կայ տիւրութեան եւ ուրախութեան այս հակադրութեան մէջ»: Էքս-լէ-պէնը այգեստանային աշխարհ մըն է, հանքային ջուրերու քաղաք մը, օժտուած բուժավայրով, ուր ամրան ընթացքին կը դիմեն հանգստանալու կամ առողջանալու նպատակով ամէն ազգերէ մարդիկ: Ի՞նչ կը փնտռէ եւ ի՞նչ կ'ուզէ գրել Էքս-լէ-պէնի մէջ Ն. Սարաֆեան: Արուեստագէտի աչքերով կը նայի եւ կը հիանայ լեռներով շրջապատուած բլուրներուն, ժայռերու վրայ ապաստանած հնամեայ դղեակներուն, ծաղկազարդ պզտիկ թերակղզիներուն եւ լեռներուն *«լուռ ու ծանր, անապատային, բայց տպաւորիչ՝ մեծ*

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 57

հրայրքներու եւ անչկութիւններու նման, կը ֆգէին իրենց շուքը մինչեւ լիճին կէսը եւ խռովք մը կը տարածէին ուրախ ափերուն վրայ իսկ այնքան որ նաւը կը սահէր կարծէք պատրուհասեալ աշխարհի մը մէջէն, ուր լռութիւն եւ սուգ էր, կը զգայինք, թէ ծանրակշիռ բան մը չէր կեանքը»[15]:

Քերթողը կու գար Էքս-լէ-պէնը Ռոն գետի միացող լիճի ափին, աշխարհէն կտրուած անտառներու լռութեան մէջ, բլուրներու կանաչ ալեկոծութեան վրայ խայտացող տուներու առջեւ, կանգնած Լամարթինի արձանին մօտ, կառչելով անցեալ երջանկութեան, իր ծննդավայրի բնութեան եւ ուրախ օրերուն, սակայն չէր կրնար անջատուիլ այդ բոլորէն եւ ապրիլ միայն ներկան: Ամէն տեղ արիւնակիցի մը գոյութեամբ եւ հայու մը արուեստով կ'ուրախանար: Հոս ալ զինք գրաւողը պիտի ըլլայ վանքի մը գեղեցկութիւններուն տակ գրուած «Քաչաղուրի» անունը, կ'ենթադրէր, թէ 17րդ դարու իտալացած հայ մը ըլլալու էր. Խաչատուրեան: Ցաւը կը խոցէր հոգին անդրադառնալով դարերէ ի վեր տեւող ձուլումին, հակառակ մեր եկեղեցիներուն, ճարտարապետութեան, բանաստեղծութեան, մանրանկարչութեան, *«չի գտներ բան մը որ ազգային հպարտութիւն տայ օտար դպրոցներու մէջ, օտար մեծութիւններէն ընկճուած մեր երեխաներուն»*[16]:

Արձակագիրը ամէն առիթ կ'օգտագործէ մեր ազգային մեծ ցաւը վկայելու: Կը ներկայացնէ սփիւռքի ցիրուցան եղած հայերէն քանի մը հոգիի ներկայութիւնը Էքս-լէ-պէնի մէջ: Անոնք ոչ թէ եկած են տարուան մը յոգնութենէն հանգստանալու, այլ տարիներու ճնշող եւ ընկճող ճակատագրի ցաւէն, սակայն ի զուր, որովհետեւ հայը ուր ալ երթար իրեն հետ կը տանէր իր վիրաւոր ազգութիւնը եւ հոգին. հրաշքի պէս բան մը կը վերագրէ, քանի մը տեղացի հայերու ներկայութիւնը գլխաբաց քահանայի մը նախագահած սեղանին շուրջ, եւ կարծէք անոնք հեռաւոր ու լեռնային քաղաքին մէջ յարութիւն առած հայուն բեկորներ ըլլային, միշտ տխրեցնող զգացում մը, զոր արտայայտելու նպատակով արձակագիրը պիտի ըսէ. *«եւ ներկայ է անոնց կողքին մեր անցեալ ողբերգութիւնը, ներկայ դժբախտութեան հետ: Բայց ներկայ իրական, յուզիչ գեղեցկութիւնը մեր ողբերգութեան: Տարիքը առած կին մը, որ խօսեցաւ աքսորէն ու ջարդէն: Փրկուած էր դիակներով լեցուն փոսի մը մէջ նետելով ինքզինք, երբ իր քոյրերը կը գլխատուէին այդ փոսին առջեւ: Սնալէ վերջ ժամերով դիակներուն տակ եւ կրակներուն մէջ, բոցավառ մացառներուն տակ, զոր դահիճները կը նետէին փոսին մէջ, կինը, անոնց մեկնումէն վերջ, գիշերը, բարձրացած էր մեռելներուն մէջէն: Ու կ'ապրէր այսօր, ճանչնա-*

15 Նիկողոս Սարաֆեան, «Էքս լէ պէն», «Ակօս», Պէյրութ, 1953, էջ 161:

16 Նոյն, էջ 163:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 58

լէ վերջ պակաւին՝ փախուստին եւ օտար երկիրներու պատճառած թշուառութիւնը. խորունկ տիրութիւն մը՝ կորովի հոգիի մը մէջ: Ազնուականութիւն մը, ուշիմութիւն մը՝ զարգացումէ զուրկ կնոջ մէջ ու Արիութիւն մը՝ ցաւուր մարմինի մը մէջ»[17]:

Սարաֆեան կը տագնապէր. միշտ արդարացուցիչ բան մը կը գտնէր ըսելով, թէ բոլորին ալ փնտռածը յոյսն էր՝ գոյատեւելու համար: Ամէն անգամ որ ջարդէն փրկուած մը անցեալի մոռացութեան ձգտելով իր առօրեային մէջ փնտռէր հաճոյք եւ զուարճութիւն, լուռ կը ցաւէր անոնց համար, որոնք գիտէին հաճոյքը ու կեանքը ապրիլ, բայց զոհուեցան, որպէսզի ուրիշը ապրի, կը զգար *«թէ մեր հերոսները ի զուր զոհուեցան եւ մեր քերթողները ի զուր իրենց սիրտը տուին փոխարէն քիչ մը սէր սպասելով մարդերէն, որոնք ապրեցան իրենց հացն ու վայելքը փնտռելով միայն: Թէ բան չմնաց լոյսի երբեմնի մեր կարօտէն, որ կար անգրագէտ մայրերուն մէջ իսկ եւ կը փորձենք միխիթարել մեզ՝ տեսնելով անոնք, որոնք կառչած կը մնան տակաւին մեր տառերուն եւ մեր լեզուին, եւ կը խորհինք, թէ ի՞նչ տուաւ այդ լոյսին սէրը մեզի: Ի՞նչ շահեցան մեր լոյս տուողները: Բանտարկուած, չարչարուած, կախուած, քարին տակ ճզմուած մեր լուսաւորեալները»*[18]: Ան նոյն անդորրութիւնը պիտի աղերսէր Ալպեան սպիտակ լեռներուն առջեւ: Պահ մը պիտի թուէր իրեն, որ այդ սպիտակութիւնը, հոգիին խաղաղութիւն պիտի շնորհէր եւ ինք որքան կարիքը կը զգար ադոր: Կ'ըսէ. *«Պաշարուած էի հայելավառ լեռներով: Կորսուած, ընկղմուած էի: Եւ սակայն կ'ոգեւորէին զիս այդ լեռները: Կը պրկէին մարմինս ու հոգիս: Երկունք մըն էր: Ըլլար անդորրութիւն խռովքներուն վրայ»*[19]: Ինչպէս միշտ, հանգիստ պահերու կը զարթնուն յուշերը, խռովքները եւ թոյլ չեն տար որ արձակագիրը կարենայ ըլլալ իր բաղձացած «արդորրութիւնը խռովքներուն վրայ»:

Կ'արթննայ վէրքը. յոյս, յուզում, խանդ, կամք, յուսախաբութիւն, ընկերութեան յիշատակներ՝ օտարացած այլեւս, կը ծանրանան հոգիին վրայ, կ'անդրադառնայ, որ պայքարներուն ամէնէն ծանրն է խաղաղութիւնը, նենգը ու կախարդական թշնամին, այնքան ատեն որ *«ստեղծագործ խռովքներուն ալեկոծման մէջ է խաղաղութիւնը»*: Յաղթանակը կ'ըլլար մերժելով խաղաղութիւնը, որ երազային մոլորում էր ալ, ամուլ երջանկութիւն, անձնասիրութիւն, մարմնային ծոյլ հեշտանք, զինաթափ սէր կամ պատնէշին ետին ապաստանած արհամարհանք մարդոց հանդէպ, անզգաստութիւն, տկարը հալածելու նախանձոտ զոհունակութիւն, սնամիտ ինքնամոլութիւն, վախ եւ յոգնութիւն. ու կ'ըսէ *«Եթէ աղօթք պիտի*

17 Նոյն, էջ 172:

18 Նոյն, էջ 188:

19 Նիկողոս Սարաֆեան, «Սպիտակ լեռը», «Ակօս», Պէյրութ, 1949, թիւ 4, էջ 3:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 59

ըսէի. Տէր ապրեցուր զիս՝ որպէսզի չարչարուիմ: Կը սիրեմ կեանքը, ոչ թէ ապրած ըլլալու համար, այլ տալու՝ այն ինչ որ պէտք է տամ: Եւ այս է իմ գերագոյն երջանկութիւնս: Այսպէս է որ կրնամ խաղաղիլ...»[20]:

20 Նոյն, էջ 3:

Սարաֆեան կը տեսնէ, որ անդորրութիւն եւ խաղաղութիւն իրարմէ շատ հեռու պահեր են. ինչո՞ւ ուրեմն տենչալ առաջինը եւ ոչ երկրորդը: Իրեն կը թուի, թէ ծարաւ մըն է խաղաղութեան կարօտը, յուսաբեկում, անկման մխիթարութիւն, երբ չենք հասնիր մեծութեան եւ այդ չենք տեսներ մեր շուրջ, երբ կը գտնուինք մեր ըրածին, ըսածին եւ լսածին անկատարութեան առջեւ: Ուստի խաղաղութիւնը տեսակ մը «ջայլամի իմաստութիւն է», եթէ փախուստով ձեռք ձգենք զայն:

Սարաֆեանի Ալպեան սպիտակ լեռը կը խօսի. *«Ամպերը ժայռերու վրայ՝ կը յիշեցնէին մեր լեռներուն վրայ հնկած հերոսները՝ վառօդին ծուխին տակ: Կը յիշէի անոնք, որ եղան երկաթէ մկաններով, կամքի տէր, անյնուէր ու ազնուական հոգիներ: Ահա հոդ էր որ դրոշմուեցաւ մէջս Մպիտակ լեռը: Կը մօտենար լուսաւոր ամպերու վրայ հեծած, կը բարձրանար երգեհոնի մը թաւ, մեւրաղաշունչ երաժշտութեան պէս: Խաղաղութիւն կը բերէր: Պայքարի դաշտ մըն էր: Մի (թէ միացող)ացող հոգի մը՝ որ կը հասնէր անդորրութեան»*[21]: Ոչ թէ եոկայական անդորրութենէ կու գայ ստեղծագործելու ոգին, այլ խռովքներու աշխարհէն, ապրումներու խոր պահերէ, մաքրութիւնը, հոգին երգի վերածող գիտութենէն:

21 Նոյն, էջ 6:

ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԻՆ ԴԱՌՆԱՑՄԱՆ ԱՋԴԱԿՆԵՐԸ

Ն. Սարաֆեանի մէջ պայքարը մեծ էր զգացումներուն եւ մտածումներուն միջեւ: Կեղծիք, թշուառութիւն, թոյն ու տառապանք ճաշակած իր հոգին, թէեւ կը յուսար ամէն դժուարութենէ ետք հոգեկան վերանորոգում մը, անսահման ու մաքուր յոյս մը ամէն լուսաբացի հետ, աւելի խոր թափանցում մը հոգիներէն ներս, ցաւերն ու գեղեցկութիւնները խաւարէն առաջ ժայռերուն վրայ փորագրելու փափաք, պոռթկում ամէն հիասթափութենէ ու ընկրկումէ վերջ, ամէն արգելքի եւ չարիքի առջեւ. ստեղծագործութեան հանդէպ հրայրք մը՝ փիւնիկի պէս, բայց համոզուած էր, որ ոչինչ սպասելու է մարդոցմէ, եւ թերեւս նոյնիսկ իր անձէն, որովհետեւ չէր կրնար ըլլալ չար հոգի եւ հաւասարէ հաւասար վարուիլ զինք թունաւորող շրջապատին հետ, քանզի *«բարութեամբ ապրիլը պատասպագին պայքար մը եղաւ»*[22] իրեն համար: Այս բոլոր մտածումները խտացած կը գտնենք «Լոյսի ցաւեր կամ Մեծն Տիգրան եւ Ամլութեան

22 Նիկողոս Սարաֆեան «Լոյսի ցաւեր կամ Մեծն Տիգրան եւ Ամլութեան Սատանան», «Ակօս», Պէյրութ, 253, էջ 26:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 30

Սատանան» արձակ գրութեան մէջ, որու հերոսը Տիգրան Ժիրայրեան՝ «Ասպետական արտակարգ մէկն էր, նոյն ատեն բացառիկ հայ մը» գիրքի ու գրականութեան սիրահար եւ գրողներու բարեկամ. տարիքով յիսունէն վեր, նախապէս Պոլսոյ մէջ ուսուցիչ եւ գրող, իսկ Փարիզի մէջ բանուորութենէն, փոքր առեւտրական եւ ապա մեծաքանակ վաճառականի մը դիրքին հասած, Ալպեան լեռներուն վրայ բնակութիւն հաստատած գաղթական հայ մը, որուն մէջ վառ մնացած էր սէրը գիրքի հանդէպ եւ գրողներու նկատմամբ տարօրինակ կարեկցանք, որմէ մեկնած բարձրաձայն կ'երազէր եւ կը խոստանար գրողներուն ապահովել հանգստեան վայր մը. *«Մեծ փառաւոր դղեակ մըն է, պիտի գնեմ անպայման: Անհրաժեշտ է: Ես ինծի չէ, որ կը մտածեմ միայն, այլեւ ձեզի նաեւ... գաղթաշխարհի գրողներուդ: Ձերը պիտի ըլլայ այդ դղեակը: Պիտի հաւաքեմ ձեզ բոլորդ հոն... կու գաք, կը մնաք ամէն տարի քանի մը ամիս... փառաւոր արձակուրդ մը կ'անցընէք... պէտք ունիք, ամէնէն դժբախտ տարրերն էք մեր ժողովուրդին... «Մարդ» մի ըսեր ինծի, եթէ չյարգեմ խուստումս...»*[23]:

Տողերուն ընդմէջէն կամաց-կամաց ի յայտ կու գան Ն. Սարաֆեանի կրած դառնութիւնները, որոնցմէ ամէնէն աւելի աւելի վշտացնողը արհամարհանքն է, յոխորտ անձերու կողմէ «խեղճեր»ու տեղ դասուիլը. իր հերոսին բերնով, իբր թէ բարեացակամութեան նպատակով ըսուած. *«Անշուշտ, դուք քով քովի չէք կրնար գալ, իրարու գլուխ կը պատռէք, բայց պիտի մօտեցնեմ ես ձեզ իրարու, մարդկութիւն պիտի սորվեցնեմ ձեզի, մեծնալու հնարաւորութիւն պիտի տամ ձեր մէջ եղած խեղճերուն... բայց քեզ կ'ուզեմ ամէնէն առաջ»*[24]:

Սարաֆեանի ըմբռնումը կեանքի նկատմամբ բանաստեղծական է. ան կը հաւատայ որ կեանքը երկրի վրայ է, այս «անմահական աշխարհի բարիքները» վայելելու մէջ է, կեանքէն աւելի գեղեցիկ բան չկայ եւ ինչ որ արժանի է անմահական ըլլալու՝ կեանքն է, որմէ յագենալ կարելի չէ, որուն համար շատեր կ'ուզեն վերապրիլ աշխարհին վրայ, իսկ ուրիշներ, որոնք երազապաշտ չեն եւ կ'ընդունին, որ աշխարհ վերջ ունի, իրենց ձգած յիշատակներով կ'ուզեն կեանքը շարունակել մտածելով անմահութեան մասին, ինչպէս արուեստագէտները:

Ան կը հաւատայ, որ *«կը մեռնինք եւ ոչինչ կը մնայ ի վերջոյ մեր զգացումներէն, սէրերէն ու ցաւերէն, հոգը կը պանի մեր ողջութեան իսկ այն բոլորը, որոնց համար սիրտ եւ միտք կը հատցնենք, գիտենք եւ չենք հանդուրժեր այս ճակատագիրը, ան-*

23 Նոյն, էջ 31:

24 Նոյն, էջ 39:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 61

մահուութեան պէտքը կը զգանք»[25]: Կ'ապրի յիշուելու եւ մոռցուելու փափաքին բախումը, եւ կը տառապի այն իրողութենէն, թէ *«ի՞նչ արժէք կը ներկայացնեն անոնք, որ պիտի յիշեն զիս... պարտքինակ է մարդ էակը: Կ'ապրի իր նմաններէն դառնացած, կեղծիքէն, արհամարհանքէն, ատելութենէն եւ կ'ուզէ յիշուիլ իր նմաններէն: Կը կարծէ, թէ աւելի ազնիւ պիտի ըլլան իր յիշատակին հանդէպ՝ եկող սերունդները, աւելի լաւ պիտի ըմբռնեն զինք... Պատրանք»*[26]:

Սարաֆեան կը դառնանայ նաեւ մեր ժողովուրդին մօտեցումէն, երբ աւելի խելացի ու գործնական կը համարեն այն գրողները, որոնք չեն հեռանար օրուան իրականութենէն, կը ձգտին անմիջական փառքին եւ դրամին ու կը վայելեն կեանքը իրենց ողջութեան ձեռք բերուած ժամանակաւոր փառքով, եւ ըստ անարուեստ ընթերցողին *«կը հասկացուին, կը սիրուին, օգտակար կ'ըլլան եւ կ'օգտուին իրենց ողջութեան»*[27]: Սարաֆեան այն անձերէն է, որ ունենալով հանդերձ մարդկային ընդհանուր փափաքներ՝ ապրիլ հարստութեան եւ երջանկութեան մէջ, ունենալ փառք եւ ժողովրդականութիւն, անշահախնդիր նուիրուեցաւ գրականութեան իր իսկ վկայութեամբ, *«Անշուշտ, շատ կարօտներ ունիմ, բայց կը մոռնամ զանոնք բոլորը, երբ կ'անցնիմ սեղանիս առջեւ, կը դառնամ այն, որմէ տարբեր բան չեմ կրնար ըլլալ, կու տամ այն, որմէ տարբեր բան չեմ կրնար տալ ու ամէն մարդ իր ճակատագիրը ունի: Մեր կամքը մեծ դեր մը չի կրնար կատարել»*[28]:

Իր ժամանակակիցներէն շատեր չէին գիտեր գնահատել արուեստին համար ապրող արուեստագէտ գրողները: Կը հաւատային, որ գրող մը գրող ըլլալու համար պէտք ունի մեծ մտապաշարի, համաշխարհային հորիզոնի: Անհրաժեշտ է տեղեակ ըլլալ մարդկային հարցերէն ու մեր գրողը չի կրնար հասնիլ այս բոլորին: Պայմանները չունի: Վար կը քաշէ զինք իր ժողովուրդին ցած մակարդակը, դատապարտուած է սոխակ ու լուսին երգելու, եթէ ինքնութիւն չունի:

Շատեր համոզուած էին թէ *«մտքով եւ հոգիով պզտիկ ժողովուրդի մը հետ է մեր գործը, մեռնելու մօտ ժողովուրդի մը հետ... վերջին հայերն ենք... ոչ կեանք եւ ոչ ալ փառք, ոչ ալ անմահութիւն կու տայ այս ժողովուրդը: Անօթի կը ֆգէ իր սիրածներն իսկ, կը խաթարէ բիւրեղէ հոգիները, կը խորտակէ զանոնք»*[29]:

Ան անդրադարձած է պարզ գրողի եւ արուեստագէտի տարբերութեանց: Մատնանշած է, թէ եթէ արուեստագէտի մը մեծութիւնը համակիրներու մեծ թիւին մէջն է, այդ ճամբով է, որ կը քալէ նաեւ պզտիկութիւնը: Բախտէն, տիրող մտայնութենէ, անձնական հա-

25 Նոյն, էջ 40:

26 Նոյն, էջ 41:

27 Նոյն, էջ 43:

28 Նոյն, էջ 45:

29 Նոյն, էջ 48:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 32

մակրանքէ օգտուողներ են յաջողածներէն շատեր, աճպարարներ: Նման մարդոց գործերը զուրկ են մաքրութենէ եւ կատարելութենէ: «Մեծն Տիգրան եւ Ամլութեան սատանան» խորագրով արձակին մէջ, Ն. Սարաֆեան ընթերցողին կը փոխանցէ վերիվայրումներ ապրած հայ մարդուն հոգեկան փոթորկումները, իր փափաքած բայց չկրցած, եւ չփափաքած բայց իրագործած աշխատանքներուն պատճառով յառաջացած բախումը, ողբերգութեան մէջ հպարտութիւնը, երբ հերոսին՝ Տիգրան Ժիրայրեանի պոռթկումը կը ներկայացնէ այն վարկածին նկատմամբ, որ հրեայ Ռայնախին, հռոմէացի պատմիչներուն դէմ, որոնք արտայայտուած են Մեծն Տիգրանի մասին ըսելով, թէ ան կորսնցուց իր փառքը եւ ծունկի եկաւ եւ այս վերջին բառը նուաստացուցիչ գտնելով անդադար կ'ըսէր. «Սուտ են, Մեծն Տիգրան պարտուած է, բայց երբեք ծունկի չէ եկած թշնամիին առջեւ, վատ մը չէր: Խմած էր կորանքին դառնութիւնը, բայց ծունկի չէ եկած երբեք...»[30]: Այս պոռթկումին մէջէն Սարաֆեան կը տեսնէր վերոնշեալ հայ մարդը, որ գիտէր, թէ ինկած էր, բայց չէր ուզեր ծունկի գալ, մեր ամէնէն հզօր արքային տիպարին կառչած մնալով, կը մղէր իր առօրեայ պայքարը եւ անկէ կ'առնէր անհրաժեշտ հպարտութիւնն ու կորովը: Այսպիսով ան կը մատնանշէ նաեւ մեր պատմութեան կատարած դրական դերը մեր կեանքին մէջ, որուն կու գան միանալ մեր արքայական ոսկիներն ու արծաթները, մեր հին գրականութիւնը, որ կը բովանդակէ մեր թագաւորներուն գործերը, օտար աղբիւրներու մէջ յիշուած մեր հարստութիւնները, որոնց որքա՜ն պէտքը ունեցած են հայրենի հողէն հեռու ծնած ու մեծցած սերունդները, յատկապէս դարուն առաջին կիսուն, երբ չկային հեռուստատեսային եւ արբանեակային հաղորդամիջոցները, որպէսզի օտար ափերու վրայ ապրող հայը գիտնար եւ վանէր աննշան ազգ մը ըլլալու նուաստացնող զգացումը: Այս ապրումը կը փոխանցէ Սարաֆեան Տիգրան Ժիրայրեանի, բիւզանդական հայ կայսրերու ոսկիներն ու արծաթները իրեն ցոյց տալու խոստումին ի լուր. *«Մանկութենէս ի վեր երազած էի մեր այդ ոսկիներն ու արծաթները, որոնք պիտի բուժէին զիս ստորազգացութենէ մը, զոր ունեցած եմ առասպելական համարելով մեր հայրենիքն ու հայկական պետութիւնը: Ծնելով եւ մեծնալով օտար երկրի մը մէջ, զգացած եմ միշտ ազգային դրամներով ու նամակադրոշմներով հպարտանալու պէտքը»*[31]:

Նոյն հպարտութեան կարիքէն մեկնած, Սարաֆեան իր հերոսին՝ Տիգրան Ժիրայրեանին մէջ խառնած էր դաշնակցական ու համայնավար հայը, որ համակրանքով կը նայէր մեր յեղափոխու-

30 Նոյն, էջ 59:

31 Նոյն, էջ 61:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 63

թեան պայքարին, մեծութեան, ուժին: Դիւցազներգութեան հանդէպ իր սէրը, նաեւ յեղափոխական առաքինի դէմքերու յիշատակը կը մղէին զինք ոգեկոչելու վեհութիւնն ու առաքինութիւնները Դաշնակցութեան, անոր նախկին փառքը, իր օրերու դաշնակցականները արհամարհելով, զանոնք բաղդատելով ռամկավարներուն եւ համայնավարներուն, կը գտնէր տակաւին տաքարիւն: Դաշնակցութիւնը կը համարէր ներկայացուցիչը մեր ազգային ոգիին, եւ կարելի չէր երախտապարտ չզգալ անոր հանդէպ: Համոզուած էր, թէ Երեւանի մէջ իսկ *«մարդիկ մեծ յարգ մը կու տային անոր՝ հալածելով հանդերձ զայն այդ օրերուն»*[32]: Միաժամանակ հիացող մրն էր Խ. Հայաստանի վերելքին, մեր մերկութիւնը կը տեսնէր հոն համախմբուած հայութեան մէջ, եւ նոյն ատեն յեղափոխական շարժումի հերոսական մարտնչումներուն վրայ: Դաշնակցական անցեալ մը ունէր: Բնաջնջուած էր իր ամբողջ գերդաստանը: Չէր կրնար չատել թուրքը: Միւս կողմէ վարանումներու մէջ էր եւ կը նայէր նորածին հայրենիքին: Ու սիրելով զայն, հպարտութիւն մը առնելով անկէ, կը մատնէր տռամը իր ժամանակին: Ուրիշ բան չէր գտներ ըսելու, եթէ ոչ՝ *«պահենք մեր ֆիզիքական գոյութիւնը, չմտածենք առայժմ մնացեալին»*[33]:

Նոյն արձակին մէջ ընդգծուած է նաեւ վերոյիշեալ նոյն ուղղութեամբ գիրքին դերը՝ հերոսին մէջ զետեղելով հարստութիւններ դիզելու փոխարէն Սփիւռքէն եւ Հայաստանէն լոյս ընծայուած բոլոր գիրքերու գնումը՝ հաւատալով, թէ *«հայ գրողը չի կրնար հայ գրող ըլլալ առանց կարդացած ըլլալու մեր Խորենացին ու Եղնիկը, Եղիշէն ու Փաւստոսը... չի կրնար մեծ արուեստագէտ ըլլալ. եթէ չընթրնէ ցեղին ոգին...»*[34]: Հպարտութեան զգացումը սերմանելու նպատակով, կ'ըսէ, չնայած մեր սակաւութեան, նշենք մեր մեծաթիւ գրագէտները եւ հերոսները, հրատարակուած մեր գիրքերուն անհամարութիւնը, հայրենասէր ֆէտայիները, Շապին Գարահիսարի ըմբոստներէն մինչեւ «Չեկայի զնտաններուն» եւ Սիպերոյ մէջ հայրենասիրութեան համար նահատակուած անանուն հերոսները, ինչպէս նաեւ Սիամանթոյէն, Վարուժանէն մինչեւ Չարենց մեր ազգային հերոսները: «Լոյսի ցաւերը» կ'արծարծէ նաեւ կրօնի ազդեցութիւնը հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ: Ան կը տեսնէ, որ ընդհանրապէս ազգերը մեծ կ'ըլլան անգթութեամբ, քրիստոնէութիւնը կը համարէ մեր ժողովուրդին թուլացման պատճառներէն մէկը, իր հիացումը կ'երթայ հեթանոսական շրջանի թագաւորներուն, նաեւ Փառանձեմի նման թագուհիներուն, որոնք մեծ դեր կատարած են աշխարհի պատմութեան մէջ:

32 Նոյն, էջ 122:

33 Նոյն, էջ 65:

34 Նոյն, էջ 71:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 34

Այս մտածումները Սարաֆեան զետեղած է արձակին հերոսին մէջ, որ իր արտաքին եւ ներքին ալեկոծումին մէջ կը ձգտէր մնալ կայուն: Եւ իր փափաքը ի հարկէ, բանի մը կառչելու կարօտը, որ զոհացած չէր զտներ աւելի անկայուն կը դարձնէր զինք: Այսպէս, Տիգրան Ժիրայրեան մեր ամբողջ ժողովուրդին խտացումն էր, յարձակողական հայ մը, որուն մէջ կը շարունակուէր Մեծն Տիգրան մը եւ որուն համար գաղափարները պէտք է ծառայէին հայրենիքի զարգացման, եւ ոչ թէ իրենց անձնական շահերուն համար փոխէին իրենց «գոյնը»: Սարաֆեանի եւ իր հերոսին գերագոյն ցաւը Սփիւռքը չկարենալ կարգաւորելու եւ փրկելու ամլութիւնն է, որ տեղ գտած է նաեւ արձակի խորագիրին մէջ:

Սարաֆեան, նման ամէն հայու, կը տառապէր ստորազգայութենէ եւ կը վախնար որ ժողովուրդին մէջ յառաջացած երկպառակութիւնը աւերներ գործէ եւ սերունդները առաջնորդէ ձուլումի: Կ'անդրադառնար իր տառապանքին եւ կը շեշտէր թէ *«օտարամոլութիւնը, ստորազգացութիւնը, անբուժելի սիւրեր են մեր մէջ. չտեսութիւնը, միամտութիւնը, դատողութեան պակասը, զգայնութիւնը մեր դարաւոր թշնամիներն են, սիալները սիալներու վրայ բարդեցինք, հայրենիք մը ունինք, յոյսով կը նայինք անոր եւ կասկածը կը սահի մեր նայուածքին մէջ: Կը նայինք մեղադրանքով, մենք որ սիրել կ'ուզենք զայն, կ'ըմբռնենք իր վերելքը հպարտ ենք իրմով եւ ստրկութիւն կը տեսնենք»*[35]:

Կը տուայտի յոյսին եւ յուսահատութեան միջեւ: Կը կասկածի, որ հանճարեղ ու շինարար ժողովուրդ մը՝ հայուն նման, դիւրին ձուլուի, կամ անհետանայ, մանաւանդ որ պատմութիւն ունինք եւ հայրենիք: Երբ կը գիտակցի, թէ ամէն անհատ պիտի տայ իր տալիքը ժողովուրդին, յաջորդ սերունդին, այսինքն ունենայ թոռ եւ կեանքը շարունակուի անով, տէր ըլլայ իր կէս ձգուած գործին եւ դարձեալ կէս ձգելով անցնի աշխարհէն, զայն փոխանցելով յաջորդին: Այսպիսով դժուար պիտի ըլլայ ձուլումը, երբ շարունակող սերունդներ ըլլան, որոնց այնքան կարիքը կար սփիւռքի մէջ, ուր քարէն հաց հանեցին, տունի եւ կառքի տէր եղան, համոզուելով որ օտարութիւնը կը զօրացնէ մեզ: Իբրեւ օրինակ այս յոյսին, վերջաւորութեան կը նկարագրէ Ժիրայրեանի մղած պայքարը ալիքներու դէմ, որ խլել տանիլ կ'ուզէր զինք, մինչ ինք կառչելով ժայռին, կը մաքառէր եւ յաղթելով դուրս կուգար ու կը կանգնէր իր պարթեւ հասակով, զոհ իր յաղթանակէն:

35 Նոյն, էջ 124:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 65

ԱՆԷԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՕՍԸ

«Ամբողջ մարմինս կը ֆգտի դէպի հոյակապ անէացում մը... կը քաշէ երկինքը զիս»[36]: Այս յաճախ կ'ըսեն իմաստասէրներէն անոնք, որոնք նիրվանա մը կ'ունենան իրենց մտածումներուն վրայ իշխող: Ն. Սարաֆեան չունէր այդ, ինչո՞ւ պիտի ձգտէր անոր իր «Հսկում» արձակին մէջ: Չափազանցած չենք ըլլար, եթէ ըսենք, որ մեր ազգային եւ մարդկային դժբախտութիւններով շատ աւելի տառապած է Սարաֆեանի հոգին, քան իր անձնականներով:

Հսկումը պիտի ըլլայ այն պահը, երբ մեր պապերը իրենց բարձրաձայն աղօթքը պիտի ընեն առ Աստուած աւերակներուն եւ թաց հողերուն տակէն, որոնք կը բարձրանան քիչ-քիչ կեանքի կարօտով: Իրենց աղօթքով պիտի տանջեն իր հոգին, պիտի անդրադառնայ որ իրմէ ու իր անցեալէն մեծ մաս մը, զոր կարելի չէ վերագտնել, հոն են, կը զգայ հզօր ձգողութիւն մը, բայց չի կրնար միանալ անոնց: Գլխաւոր երեք զրուցակիրներ անուղղակիօրէն կ'արթնցնեն անէանալու ձգտումը, իրենց դժբախտութիւններու պատկերով: Մէկը՝ Սարաֆեանի ենթագիտակիցի ձայնն է կեանքի վերլուծումներով, միւսը՝ Թաթոսը, իր ունայնութեան քարոզով եւ երրորդը Տիկին Հայկուհին՝ հաւատարմութեան եւ զոհողութեան տիպարը՝ իր ապերախտ զաւակով: Արձակագիրը իր ենթագիտակիցին հետ կը պայքարի, կ'ուզէ հոգեկան սպիտակ աշխարհ մը, ուր չըլլան զիրար սպաննողներ, ուրիշի երջանկութեան ու յաջողութեան նախանձողներ, չըլլայ ցաւոտ անցեալ... եւ կարելի ըլլայ խաղաղեցնել մակընթացութիւններու խոյանքը եւ տեղատուութիւններու ձգած ահաւոր մերկութիւնը, ուր սէրը ձգտի ազատիլ իր կապանքներէն, լացէն, իր սպառիչ սպառումներէն, ուր պիտի չզգայ իբրեւ հայ առանձին մնալու վախը, պիտի չտեսնէ հայ նոր սերունդներու ձուլումը, ազգային ամէն ինչի կործանումը:

Տող առ տող կը խտանան միտքերը եւ երեւան կու գան Սարաֆեանի մտավախութիւնները եւ ազգային ցաւերը, որոնց պատճառով թերեւս կը փափաքէր անէանալ, բայց պիտի շարունակո՞ւի այդ փափաքը... *«Ամբողջ օրը հայու մը երես եթէ չտեսնեմ կը խենթանամ»*[37], այսպէս պիտի ըսէր Սարաֆեանի ենթագիտակիցը եւ պիտի ուզէր, որ իր այդ շարունակ փնտռած հայը չըլլար միայն մտաւորական կամ զինուորական, ըլլար ՀԱՅ մարդ, որ կարենար ազգի նոր սերունդը ազատել փտածութենէն, մղել որ *«մէկդի դնեն խենթ ու խելառ գրքերը եւ յարաբերութեան մէջ մտնեն մեծ ազգերու դրդոց հետ»*[38], բանան իրենց պատուհանները, որ ազգը «չհոտի», որ կարի-

36 Նիկողոս Սարաֆեան, «Հսկում», «Հայրենիք», Պոսթըն, 1933, Հոկտ., էջ 1:

37 Նոյն, էջ 8:

38 Նոյն, էջ 10:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 36

քը չունենայ օտարին, սփիւռքի մէջ, եւ ռուսին հայրենիքի մէջ: Այն ատեն, վստահելով նոր սերունդին բարձրաձայն պիտի ըսէր. *«Ձգեցէք որ ժողովուրդի զաւակը առաջնորդէ իր ժողովուրդը»*[39]:

Հետզհետէ պիտի երեւի, որ այդ ներքին ձայնը՝ ենթագիտակիցը, ցեղին ձայնն է, ամբարուած ցասումը ժողովուրդի մը, որ կը զգայ թէ դառնագին ու ամօթալի պարտութիւն մըն է իր ներկայ պատմութիւնը, երբ չի կրնար իր արդար իրաւունքները ձեռք բերել եւ ըլլալ ինք իր տէրը: Երիտասարդ սերունդը, որ չի գտներ յոյս մը զինք խանդավառող, երազ մը, որ բարձրացնէ իր նայուածքները, բարոյական աջակցութիւն մը, որ սատարէ իր թռիչքներուն, կամ հայրենական հսկողութիւն մը, որ սրտանց հետեւէր իր քայլերուն, միաժամանակ պէտք է ըսել, որ յաջորդական համաշխարհային պատերազմներու պատճառով ամբողջ աշխարհի երիտասարդութիւնը կը տառապէր նմանօրինակ ցաւերէ, դարը պղտոր էր, բայց չէր համեմատուեր մեր ազգի, այդ սերունդի զաւակներու ցաւին հետ:

Թաթոսը ունէր ընտանեկան դժբախտութիւն. կինը կ'ուզէր ամուսնալուծուիլ եւ ամուսնանալ ուրիշի հետ: Հայ տղամարդը ինչպէ՞ս թոյլ տար, ո՞ւր էր հայ կիներուն բարոյական վարքը, այդքա՞ն արագ պիտի ձուլուէին օտար բարքերու մէջ: Անձնական վիշտը մէկդի դրած նախանձով կը նայէր օտար աղջիկներու եւ տղոց, որոնք իրարու ձեռք բռնած կ'անցնէին ողողելով փողոցը: Ցաւով կը հառաչէր. *«Է՜, մենք ազգ ենք... Ա՛ս լակոտները երկիր ունին, տէր ունին, առաջնորդներ ունին, ասոնք բոլորն ալ վաղը մէյ-մէկ մարդ պիտի դառնան... իսկ մե՞նք...»*[40]:

Ինչո՞ւ «հսկում» եւ «անէացում»: Հսկում մեր մեռելներուն, եւ հսկում նոր սերունդի պայքարող հոգիին, իսկ երբ կարելի չէ, կայ մէկը երկինքի մէջ որ կրնայ հսկել բոլորին, բայց հասնելու համար անոր պէտք է դառնալ հոգի ու անէանալ:

Տիկին Հայկուհին, թուրքին չյանձնուելու համար ինքզինք սպաննած հերոսի մը կինը, օտարութեան մէջ ուրիշներու տուները մաքրելով մեծցուցած է իր մէկհատիկ զաւակը, որ արդէն օտար աղջկան հետ կ'ապրի, հազուադէպօրէն կու գայ մօրը քով, երբ անօթի է կամ հիւանդ, ծեծով կը խլէ մօր ձեռքէն անոր լումաները, զայն ենթարկելով անօթութեան, յաճախ զայն անարգելով ուրիշներու առջեւ, կը վշտացնէ մինչեւ այդ տարիքը իրեն համար աշխատող պատուաւոր մայրը, որ ամուսնոյն յիշատակը կը պահէր հաւատարմութեամբ: Արձակագիրը ականատես կ'ըլլայ մօրը խոշտանգումին, երբ զաւակը ոչ միայն մարմինը կը սեւցնէ ծեծի

39 Նոյն, էջ 8:

40 Նոյն, էջ 17:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 67

տակ, այլեւ բռունցքով աչքը կը հարուածէ, արիւնելով արդէն լացէն զատ ուրիշ բան չտեսած մօր աչքը...: Ինչպէ՞ս չփափաքէր արձակագիրը անէանալ այս ցաւերուն ի տես, մանաւանդ երբ ձայնը կը շարունակէ *«որ հոն է մեր իրական կեանքը. մեր ապրումները, մեր աշխատանքները, մեր վայելքները ոչինչին մէկ մասն են՝ այն իրական եւ հեռաւոր կեանքին, որ կ'աշխատի, կը հսկէ, կը պատրաստուի մեր ընդգրկած եւ սիրած նպատակներէն տարբեր բանի մը»*[41]:

41 Նոյն, էջ 18:

Բայց ո՞վ է որ կը յանձնուի անէացման, ճիշդ էր որ ան ամէնէն դիւրին միջոցն էր, բոլոր անլուծելի հարցերէն, վիշտերէն, կարօտներէն ազատելու, ինչպէս ըրած են շատ մը մտաւորականներ, բայց ըստ Սարաֆեանի քաջութիւնը անոր մէջ չէր: Այդ պարտականութենէ խուսափելու ամէնէն աժան միջոցն է: Քաջութիւնը գոյատեւելով, տանջուելով, պայքարելով բոլոր հարցերը լուծելն էր, եթէ չլուծուէին իսկ, նուազագոյնը քայլ առ քայլ անոնց հետ մնալ, հսկել, որ աւելի չխորանան վիշտերը, անդիմադրելի կացութիւնները: Ան համոզուած իր այս տեսակէտին, կը նախընտրէ մնալ ու հսկել հայու վայել քաջութեամբ, քան անէացմամբ տիրանալ իր երազներուն ու կարօտներուն. *«կը սուրար սիրտս. փիւնիկի մը պէս իր շարչարանքներէն ու անչնչական հրդեհներէն վերածնիլ ուզող հոգիի մը հեւքերը, որքան կ'առաջանար այնքան կը թեթեւանար... այնքան աւելի կը խաղաղէր»*[42]:

42 Նոյն, էջ 19:

Ասոնցմէ զատ կար ինքնասիրութիւնը, որ կրնար անէացման գաղափարին յաղթահարող մղիչ ուժը դառնալ, նաեւ յոյսը, ամէն սպասումէ ետք լոյս գտնելու. ահա թէ ինչպէս պիտի պատասխանէր ունայնութեան եւ անէացման գաղափարախօս՝ իր ենթագիտակիցին. *«Պիտի սպասեմ, որովհետեւ սպասում մըն է կեանքը, մեծ եւ դժնդակ հսկում մը: Պիտի սպասեմ, մինչեւ որ ծերանաս, այնքա՜ն հեւաքրքիր եմ քու վերջնական արտայայտութեանդ: Պիտի նայիմ, պիտի նայիմ շարունակ, այնպէս որ կարենամ տեսնել քեզ երկար ատեն դեռ՝ գոնէ, մեր բաժանումէն վերջ: Կը սիրեմ քեզ եւ միայն քեզ է որ կը սիրեմ, որովհետեւ կեանքն ես դուն, գոյութեանս ապացոյցը, ամբողջ տիեզերքի մը շտեմարանը... վեր ես դուն ինծի համար, վեր ամէն բանէ: Ո՞վ է որ չի սիրեր ինքզինքը, մօտեցիր, ով կարող է ինէ զատ հասկնալ քեզ, միացիր ինծի, ոչ մէկ պատուար թող մնայ քու եւ իմ միջեւ»*[43]: Գրողը վերլուծելէ ետք անէացման ձգտումին դրդապատճառները ու հետեւանքները, կ'որոշէ հսկումով յաղթել, որովհետեւ իր պարտականութեան գիտակից հայ մտաւորականն էր:

43 Նոյն, էջ 65:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 38

ՎԱԽԸ ԱՐՄԱՏԸ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

«Ապրած հասած եմ տեղ մը, ուր պէտք է քակուին այլեւս գերութեան բոլոր կապանքները»[44]: Ի՞նչ բանի գերին էր Սարաֆեան, ինչէ՞ն կ'ուզէր ազատիլ, ի՞նչն էր որ շարունակ անհանգիստ կ'ընէր զինք: Յաճախ կը հանդիպինք վախի զգացումին: Վախ՝ մինակութենէ, ծուլումէ, պարտականութեան թերացումէ. ձեւով մը իր այս վախերուն գերին դարձած էր ան, եւ կ'ուզէր ազատիլ անոնցմէ: Այս հոգեվիճակը լաւագոյնս դրսեւորուած է «Եղիր» արձակին մէջ, զոր գրած է իր հասուն տարիքին, երբ ալ կ'ուզէր ձերբազատիլ տկարութեան ամէն զգացումէ ու զգալ որ իր մէջն ալ կայ մեծութիւն մը եւ *«կը զգամ զիս Արարիչն ու տիեզերքը իմ մէջս պարփակող մեծութիւն մը, երբ կը համարեմ զիս անոնցմէ վեր բան մը, զօրաւոր ու ամենակարող կը զգեմ զիս»*[45], բայց այդ զգացումին զուգահեռ չ'ուզեր իսկապէս այդքան մեծ ըլլալ, որովհետեւ կը զգայ որ ան կաշկանդումներու կրնայ ենթարկել զինք, այդ աստիճան մեծ ըլլալու համար պէտք էր բնազդային՝ սեռային վայելքներէն, արուեստի ու սիրոյ երջանկութիւններէն զրկուիլ: Այդ զգացումը «կը մատն(ուիմ)է (զինք) քիչ-քիչ խորունկ յուսահատութեան մը», կ'անդրադառնայ որ իրեն նման տխուր մանկութիւն ու պատանեկութիւն ունեցող անձի մը համար անհրաժեշտ են վայելքի ու երջանկութեան զգացումները, իսկ մեծութիւնը իր օրէնքներուն գերին կրնայ դարձնել զինք, բառ մը որմէ կը վախնար: Ուստի պիտի նախընտրէր ըլլալ մեծութիւն մը իբրեւ մարդ, հայ ազգին վայել, արժանի ՀԱՅ մարդ:

Վախը կ'արտայայտուի. *«Կը սասպկանայ վախը: Անսահման վախ մը մանկութեան, որ կը մեծցնէ ամէն արարք, գանգաձները կը վերածէ հրէշներու: Դաժան ու ահաբեկիչ սարսափ մը մանկութեան օրերուս պէս: Լուռ սահմռկում մը՝ անցեալին առջեւ: Սարսափ մը գալիքէն, մարդերէն ու երկինքէն... վախ մը բոլոր սիալներէս զորս կրնամ գործել տակաւին... բոլոր չարիքներէն, որոնցմէ զգուշացած եմ միշտ...»*[46]: Վերլուծելով այդ զգացումը, կ'ըսէ. *«Գիտեմ թէ թշուառութիւն մըն է այս վախը, բայց գիտեմ նաեւ անիկա արմատն է ամէն բանի: Ան աղբիւրն է քաջութեան եւ մեծութեան»*[47]: Այս արդէն ինքնին վախի փարատումն է, որ տեղի պիտի տայ, աւելի խորունկ մտածելու իր հոգիին անհանգստութեան դրդապատճառներուն մասին, եւ կ'ենթադրէ թէ անպայման ցանկութիւն մը, ձգտում մը կայ իր ներսիդին, բայց որովհետեւ ըստ գիտութեան մարդոց կարելիութիւնները կու գան արգանդէն, այ-

44 Նիկողոս Սարաֆեան, «Եղիր», «Նայիրի», Պէյրութ, 1948, էջ 513:

45 Նոյն, էջ 515:

46 Նոյն, էջ 515:

47 Նոյն, էջ 515

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 69

սինքն սահմանափակ է մեր պատասխանատուութիւնը, այդքա՛ն միայն որքան կրնանք, մինչ այս անզօր մխիթարութիւն մը կը սեպէ Սարաֆեան, որովհետեւ կը զգայ ու գիտէ որ ինք պատասխանատուութիւն մը ունի, ու կը հարցնէ՝ դարձեալ վախով. *«Ո՞վ է որ կ՚ուզեմ ըլլալ միշտ եւ միշտ ու ըլլալ չեմ կրնար...»*[48]:

Այս կ՚անհանգստացնէ Սարաֆեանի հոգին. *«Ըլլալ, բայց ի՞նչ», որ կարենայ մարդը պահել արդար ու հոգուով լեցուն: Համոզուած է, թէ պէտք է ըլլան կիրքն ու դառնութիւնը, ցաւն ու քէնը, կեանքի պայքարը, որպէսզի ըլլանք լեցուն, առատաշէոն ու արդար, բայց ինք «խոնջ(է) այս բոլորէն», հանգիստ չի զգար ինքզինք, դեռ կայ անանուն վախ մը, իսկ անդին «եղի՛ր» ձայնը աւելի կը հալածէ զինք, մղելով այս անգամ խորհելու թէ «մինակ ես(է) Ատլանտեանի այս ափին, կը խորհի(ս), մնալ այս մենութեան մէջ՝ ուր միակ հայն ես(է): Մայրդ աշխարհ բերած է քեզ պանդխտութեան ճամբաներուն վրայ: Չունիս հայրենիք, չունիս պատմութիւն, հայրենիքդ կ՚ուրանայ քեզ... մոլար ու թափառական ես... կը խորհիս հանգչիլ, կը զգաս քիչ-քիչ սերունդներու կամքը մէջդ...»*[49]. Ի՞նչ ըլլալ. այս վիճակով հանդերձ, ճգտումը կայ լոյս մը ըլլալու եւ լուսաւորելու իր մէջ ապրող հայութիւնը, *«որովհետեւ ցեղս եմ(է), իր մաքառումներէն ու վիաւորութիւններէն վեր եկող իր անսպառ յոյսով: Ունիմ անոր ծարաւը լոյսին»*[50]: Իր հոգիին մէջ վշտոտ ու մութ հայութիւն մը կար եւ այդ էր որ կ՚ուզէր՝ լուսաւորել: Կը գիտակցի, թէ կեանքը առասպել մըն է եւ զեղեցիկ է անոր համար, մեր հրճուանքը կու գայ մեր տուայտանքներէն, թէ ուրախութիւնը պտուղն է մեր տխրութեան եւ *«վսեմ է հայրենասիրութիւնը երբ մինակ ես Ատլանտեանի ափին, եւ կը զլանան քեզի հայրենական հողդ, կ՚ուրանան քեզ իբրեւ հայ եւ կը ստիպուիս վերջին այդ հայութիւնը պաշտպանել ստահակներու դէմ»*[51]: Կ՚որոշէ՝ *«երբ փակուին բոլոր դռները առջիդ, կը պահես միշտ բաց՝ անոնցմէ մէկը: Ան լուսաբացն է ամբողջ էութեանդ: Ազգութիւնդ է: Պիտի օրհնես նոյնիսկ քեզ հալածողները, ազգակից կամ օտար, անոնք որ իրենց խեղճութեամբ, անամտութեամբ, չարութեամբ եւ դաժանութեամբ կ՚արթնցնեն այդ հայութիւնը մէջդ»*[52]:

Վախը, որ կը զինք մղէր լինելութեան, հայ ժողովուրդի վիճակն էր՝ բաժնուած ինչպէս հին օրերուն, հռոմէացիներու եւ պարթեւներուն միջեւ, այսօր ալ՝ Սփիւռքի եւ հայրենիքի: ճակատագիրը հայուն կարծէք սկիզբէն վճռուած է, ըլլալ միշտ բաժնուած երկուքի, ապրիլ վախով՝ յանկարծ մէկ թեւը կորսնցնելու վտանգով: Ասոր ի պատասխան, ինք կը գտնէ «եղի՛ր» հնչող ձայնին իմաստը. հայ ըլլալ նոյնիսկ հոն «ուր միակ հայն ես»: Այս գիտակցութիւնը ամե-

48 Նոյն, էջ 516:

49 Նոյն, էջ 518:

50 Նոյն, էջ 519:

51 Նոյն, էջ 519:

52 Նիկողոս Սարաֆեան, «Կախարդանք», «Հայրենիք», Պոսթըն, 1932, Մարտ, էջ 3:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 70

նամեծ կամքի արտայայտիչն էր, որ կրնար ազատել Սարաֆեան հայը, օտար զգացումներու գերութենէն, յաղթահարել վախը, ծնունդ տալով լինելութեան անընկճելի քայլին: Այս թեման կը գտնենք նաեւ երկու այլ արձակներու մէջ, «Կախարդանքը» եւ «Ողբը»: «Կախարդանքը» ինչպէս յիշած եմ «Ն. Սարաֆեանի կեանքը» բաժնին մէջ. պատանի Սարաֆեանի առանձին քալելով ճամբորդութիւնն դէպի Վառնա:

Հոս նկարագրած վախը, տարբեր է, քան ինչ որ էր հասուն տարիքին: Տասնըվեց տարեկան պատանին, սահմանին վրայ, ֆրանսացի զինուորներու կողմէ խոշտանգուելէ եւ բանտարկուելէ ետք, ռուս զինուորի շինել հագած կը հասնի սրճարան մը, ուր կայ թուրք մը. պարտասուն պատանին աթոռներուն վրայ կ'ուզէ քնանալ, մինչ *«չար մտածումներ կը թեւածէին, կը շարժէին, կերպարանք կ'առնէին շուրջ(ի)ը: Օտարութիւնը, դրամի պակասը, անցագրի եւ ճամբու արգելքները կը հալածէին զիս(զինք), մինչ արդէն միրճած դիւային, կախարդական ոլորտներու մէջ՝ կը տառապէր հոգիս(ն) ու ահաբեկիչ կը գտնէր ամէնէն անմեղ տեսարաններն անգամ: Կը չարչարուէր հասարակ բաներու շփումէն վախնալով աղարտուիլ կամ ստրկանալ: Կը վախնայի կեանքէն՝ քաշած ու տեսած ըլլալով ռուսական յեղափոխութեան զարհուրելի օրերը, կը սիրէի կեանքը, իմս մանաւանդ...»*[53]:

Պատանի Սարաֆեան երկար ճամբորդութենէ մը անօթի ու հիւծած հասած էր ահաւոր զգայնութեան մը. սրճարանի գոց փեղկերուն ետեւէն անցնող ամէն մէկ քայլ կը հարուածէր իր սիրտը «որ շղթայուած թռչունի մը պէս կը թեւածէր ու կ'իյնար վերստին իր խաւար աթոռին վրայ»: Իր անձով ներկայացուցած է թուրքին հանդէպ պատանի հայուն հոգեվիճակը, որ հակառակ իր վատառողջ վիճակին, կը մերժէ թուրքին հրամցուցած գաւաթ մը թէյը, աչքերը սեւեռելով անդին դրուած կացինին, զգացնելով թուրքին իր ցեղին ատելութիւնը անոր հանդէպ:

Վախը աւելի կ'ամրացնէ իր մէջ հայութիւնը, քունը աչքերը կը տանի, բայց ինք յամառօրէն կ'ուզէ բաց պահել զանոնք եւ հսկել ինք իր վրայ: Ինչպէս կը տեսնենք հզօր կամք կը ծնի վախէն դարձեալ, սակայն տեսնելէ ետք թուրքին բացառաբար խնամեալ մօտեցումը, վախը կը զիջի քունին հսկայ տառապանքէ ետք: Տարիներ ետք, իր այդ տառապանքը *յիշելով եւ բաղդատելով այդ օրերը իր ներկային, Սարաֆեան հարց պիտի տայ. «Ինչո՞ւ արդարեւ, չկրնամ քնանալ հիմա, որ յոգնած եմ նոյնքան եւ որ ոչ մէկ սարսափ կը չարչարէ զիս»*[54]: Պարզ է, որ հոս նոյնիսկ կ'ուզէ շեշ-

53 Նոյն, էջ 8:

54 Նոյն, էջ 8:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 71

տել հոգեկան տագնապը, ցաւը որ կը գտնուէր իր մէջ եւ պիտի ըսէ *«ես պիտի չկրնամ փոխուիլ, վայելել խաղաղութիւն մը: Գերին եմ ես օրար եւ անծանօթ ուժի մը: Կախարդուած եմ ես...»* ակնարկելով իր ժողովուրդին լուսաբացը տեսնելու եւ ազգին մէջ լոյս մը դառնալու կախարդանքի տագնապին:

«Ողբը» վախը յաղթելու մէկ այլ տարբերակը ցոյց կու տայ, կը նկարագրէ պատերազմի ընթացքին իւրաքանչիւր ռումբի պայթումէ ետք, մահ սպառնացող վախին ի հակազդեցութիւն ֆրանսուհիի մը սիրոյ երգի մը մեկնաբանութիւնը: Այս արձակին մէջ ան կը փոխանցէ կեանք խորհրդանշող սիրոյ ազդեցութիւնը. լինելութեան ձգտումը եւ կամքը ունենալու գծով: Վախէն յառաջացած այդ երգը մշակոյթն է եւ մարդկային յառաջադիմութիւնը, յոյսի մը յուզիչ ձայնը, ողբը մարդկութեան, լացը արարք դառնալու անկարողութեան. տրտունջը ներքին աքսորէն ազատագրուելու անզօրութեան, կարօտը՝ կեանքը փոխելու եւ տեսիլին հասցնելու որոնումը նիւթին եւ հոգիին միջեւ, հոգիէ հոգի, մարդէն Արարիչ: Համոզուած է, որ կան երգեր, որոնք կ'ըսեն, թէ պէտք է հակազդել իրականութեան եւ ոչ թէ երեւոյթներուն: Այսինքն՝ ընդունիլ առօրեան իր պատրանքներով եւ չմտածել երեւակայական իրականութիւն մը, որովհետեւ կը մեռնին անկէ անդին արուեստն ու գեղեցկութիւնը. *«Երեւոյթ է լոկ կեանքն, ըլլամ լի վեհ ու հեզ / Ճըշմարտութեամբ մեր վերացման..»*[55]: Կը հաւատար, որ վախէն կրնար ծնիլ լինելութեան ձգտումը, որ կրնայ բարձրացնել անձնականութիւնը, որպէսզի առանց ստրկանալու, խաբուելու, մեռնելու հոգեպէս, կարենան ըլլալ հաւաքականութեան մէջ եւ իրենք իրենց մէջ: Ձգայուն ու խելացի: Վերանան բոլոր անարդարութիւնները եւ էակները իրապէս ապրին, ըլլան ազատ ու ստեղծագործ:

Սարաֆեանի գրիչը բազմակողմանի է, տիրական են ազգասիրութիւնը եւ հայրենասիրութիւնը: Նոյնիսկ երբ բնութիւնը կը գովերգէ, ալիքներուն, ժայռերուն ու սառոյցներուն ընդմէջէն կը տեսնէ հայը, անցեալը, ազգային վիշտը, ներկան ու ապագան, բնութեան լռութենէն ետք տեղի ունենալիք երկունքը, որ *«պիտի կապարուէր, բոցերու, լոյսերու ու ծուխերու եւրին, գուշակութիւններու եւ յայտնութիւններու մթնոլորտի մը մէջ»*, անշուշտ դրախտին մէջ *«ուր կ'երեւային անհամար ծառերու ուիւրագնաց թափօրներ, ֆիւներ՝ ճերմակ նժոյգներու պէս, գերբնական դարաւանդներ՝ ուր հրեշտակներ կը քալէին, լուսավառ աշտարակներ ու սանդուխներ»*, հոն՝ ուր պէտք էր ըլլալ հայը, իր տառապանքներէն ետք: Կը տեսնէ նաեւ Հայաստան աշխարհի ապագայի երազը,

55 Նիկողոս Սարաֆեան, «Ողբը», «Նայիրի», Պէյրութ, 1947, էջ 247:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 72

ուր սերունդները կ'աճին ու կը տարածուին հսկայ ծառերու նման եւ «առասպելական քաղաքի մը պղինձէ պատերը» իրենց շողքը կ'երկարեն ամէն ուղղութեամբ «փռելով հսկայ ստուերներ»: Ան ամէն առիթով կը յիշէ Հայաստանը, իբրեւ հսկաներու տանքէական երկիր, եւ աստուածային սրբութեամբ, վայրագ ու վեհափառ զեղեցկութիւն ունեցող:

Սարաֆեան ներկայ է իր արձակներուն մէջ, յաճախ կենսագրական նոթի պէս. «Վէնսէնի անտառը» եւ «Կախարդանք»ը: Կը փորձէ անցեալի յամառ ու կենդանի վերապրումը, կեանք, փիլիսոփայութիւնը աշխարհէն ու կեանքէն դառնացած գրողի: Երբեմն, ոճի առումով, խորքի պակասով կը ծանրանան տողերը, բայց միտքը լուսաւոր է, խուզարկող ու անհանգիստ հոգիին զգայնութիւնը կը պահէ իր թարմութիւնը, եւ երեւան կը բերէ իր անտաշ ինքնատպութիւնը: Վէնսէնի անտառի առանձնութիւնը կազմաւորեց միտքի իր անկախութիւնը ու ազատութիւնը:

Պէյրութ, 2013

«Ամբողջ օրը հայ-
յու մը երես եթէ չտեսնեմ
կը խենթանամ»

* * *

«Է՛, մենք գզգ ենք... Ամ լեկոտնե-
րը երկիր ուներ, տէր ուներ, առնձ-
նորդներ ուներ, գսոնք բոլորն ալ
վագը մէյմէկ մարդ պիտի դառ-
նան... Իսկ մե՞նք...»

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 73

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ ԹԱՐՄԱՑՆԵԼՈՒ ՑԱՆԿՈՒԹԵԱՄԲ

«ՆԱՐԵԿ»Ի ՑԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1002-էն 2013, Գրիգոր Նարեկացիի «Նարեկ» աղօթամատեանը տակաւին կը մնայ քննարկման, մեկնաբանման եւ միաժամանակ հիացման գրական կոթող մը: Իրականութիւն մը, որ միայն հանճարի մը արգասիքը կրնայ ըլլալ: Իսկ մինչեւ ներկայ թուական, «Նարեկ»ի գոյատեւման, յատկապէս քննարկման նիւթ դառնալու իրականութիւնը, անպայմանօրէն մտածել կու տայ գործին այժմէական ըլլալուն մասին: Այլ խօսքով, «Նարեկ»ը գլուխ գործոց ըլլալէն անկախ, եթէ անոր մէջ այժմէականութիւնը պակսի, ապա նաեւ ան կը դադրի համբաւի ու հիացումի արժանանալէ: Թէ ինչպէ՞ս եւ ո՞ւր կը կայանայ գործին այժմէականութիւնը, աւելի ուշ պիտի անդրադառնանք:

Կ'արժէ նկատել տալ «Նարեկ»ի այլ մէկ յատկութիւնը, անոր մեծ ժողովրդականութիւնը: Այնքան մեծ համակրանք գոյութիւն ունի «Նարեկ»ի եւ անոր սուրբ հեղինակին հանդէպ, որ հաւատացեալի, թէ ոչ հաւատացեալի, ուսեալի, թէ անուսի մօտ կարելի է զայն գտնել: Շատերու ներշնչարան դարձած է «Նարեկ»ը եւ անբաժան ուղեկից: Այլ խօսքով կարելի է պատկերացնել, որ «Նարեկ»ը իր առջեւ խոնարհելու ամպիոն մը ունի: Ամէն անձ, երբ ուզէ մօտենալ, սիրոյ ճնշումին տակ կը խոնարհի, հակառակ այն իրողութեան, որ «Նարեկ»ը ունի բարձրորակ ոճ, լայն ու խորհրդաւոր երեւակայութիւն եւ մեծ թիւով ընթերցողին անծանօթ բառեր:

Յաճախ կը մտածենք, թէ արդեօ՞ք ս. Գրիգոր Նարեկացի կը գիտակցէ՞ր, որ իր աղօթքներու հաւաքածոն, կամ ի

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 74

խորոց սրտէ բխած «խօսք ընդ Աստուծոյ»ն, դարերու երկար տեւողութեան վրայ տարածուած, հսկայ ժողովրդականութեան արժանի պիտի ըլլան եւ կամ իրենց այժմէականութիւնը պիտի պահեն մինչեւ ԻԱ դար: Ո՞ւր է այս մեծ յաջողութեան գաղտնիքը եւ ո՞ւր են «Նարեկ»ը վեր պահող արժէքները:

Յստակ երեւոյթ է «Նարեկ»ի երկու ակնյայտ յատկութիւններն ու արժէքները,- գրականն ու հոգեւորը,- որոնք մեզի առիթ կու տան այժմէականութիւնը փնտռել երկու անդաստաններու մէջ՝ առանց իրարմէ անջատելու: Ան ներդաշնակ կերպով կը համատեղէ գրական եւ հոգեւոր ապրումները, որոնք զիրար ամբողջացնելով աւելի գեղեցիկ ճամբորդութեան մը կը վերածեն դէպի երկնայինը ընթացքը:

Աղօթքը ինքնին պարան մրն է, որ մարդը կը կապէ Երկնաւորին: Մանաւանդ, երբ մարդ կը յոգնի երկրայինէն ու նիւթականէն. կ'ուզէ եւ կը փնտռէ ձեւ մը շօշափելու համար երկնայինը: Մարդ կ'ուզէ թռիչք մը, որ կարենայ զինք հեռացնել տաղտուկէն եւ ապրիլ խաղաղութիւնը: Ան կ'ուզէ ուժ մը, որ յաջողի զինք հոգեպէս զօրացնել եւ պատրաստել կեանքի մարտահրաւէրներուն: Ուստի, աղօթքը այս բոլորին խաչմերուկն է, որ նաեւ երկար ընթացք մը կ'ենթադրէ: Եւ «Նարեկ»ը այդ ընթացքն է, որ քայլ առ քայլ եւ աստիճան առ աստիճան մարդը կը մօտեցնէ Բարձրեալին՝ իր 95 աղօթքներով:

Ի՞նչ է այս աղօթական ընթացքը, զոր ս. Գրիգոր Նարեկացին ստեղծած է:

Պատկերացնենք զապանակի օրինակը: Ան եթէ լաւ չպրկուի ինքն իր մէջ, չի կրնար թռիչք առնել. նոյնն է աղօթքի երեւոյթը. եթէ ուեւէ մէկը լաւ թռիչք մը պիտի ուզէ ունենալ դէպի աստուածային եթերներ, պէտք է ինքն իր անձը «ճնշում»ի ենթարկէ. այլ խօսքով՝ սխալները ճանչնալ, խոստովանիլ ու զղջալ, ինչ որ «Նարեկ»ի մէջ լայնօրէն կը գտնենք: Ան իր խոնարհ հոգիով, աղօթքներու միջոցաւ, մարդկային մեղանչող իր անձը կը դնէ «ամէնուն կենդանարար Աստուծոյ եւ շնորհաձիր բարերար»ին դիմաց: Ան կ'ուզէ ինքզինք նուաստացնել եւ իր փոքրութիւնը ցոյց տալ, իսկ միւս կողմէ գովերգել եւ մեծարել Աստուծոյ սէրն ու ողորմութիւնը, որովհետեւ եթէ մէկը իր անձին փոքրութիւնը չտեսնէ, պիտի չկարենայ ըմբռնել Աստուծոյ մեծութիւնն ու զօրութիւնը: Հետեւաբար, իր աղօթական ընթացքը կը սկսի իր մարդկային տկարութիւնները ճանչնալով, խոստովանելով եւ անոնց մէջ զղջում դնելով:

Ճիշդ է, որ ս. Գրիգոր Նարեկացին ընդհանրապէս իր աղօթքներն ու խօսքերը կ'ուղղէ ուղղակիօրէն Աստուծոյ, բայց ան երբեմն տարբեր ձեւ կ'որդեգրէ խոստովանելու կամ իր մարդկային տկարութիւնը ճանչնալու համար: Ան փոխանակ խօսքը Աստուծոյ ուղղելու՝ կը սկսի ինքն իր անձին հետ խօսիլ: Օրինակ մը պարզելու համար, կարդանք բան Բ.-ը.

«Ու հիմա, ո՛վ իմ յանցաւոր անձս, որովհետեւ շրթունքով եւ խօսքով կը կանչես բարձրեալն Աստուծոյ, որ գործերով միայն կը գրաւուի եւ ստեղծաբանութեամբ չի կաշառուիր, որովհետեւ սիրտդ միշտ դէպի Եգիպտոս ուղ-

ղած ես, այս մասին քեզի նմանազոյն եւ յարմարաւոր ի՞նչ օրինակ դնեմ հոս» :

Կամ՝

«Ուստի, ա՛լ միտքս դրի, ո՛վ անպիտան անձս, խօսքի քարերով անողորմաբար քարկոծել քեզ, ինչպէս վայրենի գազան մը» :

Ինքն իր անձին հետ խօսելու այս ոճը, աւելի մտերմութիւն կը ստեղծէ, որովհետեւ ամէն մարդ միայն ինք իր անձը լաւ կը ճանչնայ եւ կրնայ ամենայն անկեղծութեամբ արտայայտուիլ: Ան նաեւ այս ձեւով ընթերցողին առջեւ դուռ մը կը բանայ, որպէսզի ընթերցողը ինքն իր անձին հետ մտերմութեան մէջ մտնէ եւ ինքզինք Աստուծոյ դիմաց դնէ:

Երկրորդ երեւոյթը վերեւ յիշուած տողերուն մէջ՝ իր խիստ վերաբերումն է իր անձին հանդէպ: Այնքան վարկաբեկիչ խօսքեր կ'ուղղէ իր իսկ անձին հանդէպ, որ նաեւ դաստիարակիչ պատգամ մը կը կրեն: Իմաստուն խօսք մը կ'ըսէ. «Ուրիշներուն ներէ՛ իրենց յանցանքները, բայց խի՛ստ եղիր քեզի դէմ, եւ դուն քեզի ո՛չ մէկ բան ներէ»: Եւ ահա այս խօսքն է, որ սուրբը կ'իրականացնէ՝ Աստուծոյ հանդէպ իր նախանձախնդրութեան պատճառով: Ան չ'ուզեր հանդուրժել մարդկային տկարութեամբ գործած իր մեղքերը եւ ամէն գնով ինքզինք կը վարկաբեկէ՝ չկրկնելու նպատակը ունենալով. այլապէս գիտենք, թէ Աստուծոյ մեծ սէրը պատրաստ է ներելու զղջացող սիրտին ու ներողութիւն խնդրող անձին: Նարեկացիին համար, իր գործած մեղքերը այնքան մեծ են, որ իր իսկ բառերով՝ «[իր] մեղքերու[ն] բացած վերքը ա՛լ

իրեն նմանը չունի...» :

Իսկ միւս կողմէ, ինքզինք վարկաբեկելու կողքին ուրիշ բեւեռ մը կը բարձրանայ, Նարեկացին իր աղօթքներուն մէջ գովերգութեան ու մեծարութեան ճամբով կը ներկայացնէ Աստուծոյ սէրն ու բարութիւնը: Հայերէն հարուստ բառապաշարի օգտագործումով, ան հարազատօրէն կը ներդաշնակէ Աստուծոյ սիրոյ եւ ողորմած պատկերը: Իրականութիւն է, թէ հարազատութիւնը կը ծնի հոգիէն, սրտէն, առանց յաւելեալ ճիգի: Աւելի յստակ տեսնելու համար՝

«Ամէն բանի տէր Աստուած, ամէն բանի մէջ զօրաւոր, անպարագիր եւ անբովանդակելի տեղ ամէնքին. ամբողջ իսկութեամբդ ամէնուն մօտ. ո՛չ մէկ վայրի մէջ չես սահմանափակուիր Դուն, բայց առանց Քեզի ալ տեղ մը

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 76

չկայ. առանց Քու ծագումիդ՝ ո՛չ մէկ բան լուսաւոր չ'երեւիր»:

«Նարեկ»ը լաւ միջոց է զԱստուած ճանչնալու: Բնականաբար ոչ ոք կրնայ իր մարդկային բնութեամբ ամբողջապէս ճանչնալ զԱստուած, բայց մարդկային կարողութեան սահմաններէն ներս, գեղեցիկ առիթ մըն է հրաշակերտ բառամթերքէն անդին տեսնելու Աստուծոյ կերպարը: Իսկ այս մարզին մէջ յաջողութիւն գտնելու պատճառը Նարեկացիին առանձնական ճգնութիւնն ու Լոյսի որոնումն է: Մարդ որքա՜ն աղօթական, ապաշխարութեան ու հոգեւոր կեանք պէտք է ունենայ, որ կարենայ հարազատութեամբ ներկայացնել Աստուծոյ Լոյսը՝ լոկ բառերով: Ինչպէս ուրիշ ճգնաւորներ եւ սուրբեր եւս, կրցան իրենց առանձնութեան մէջ լաւապէս ճանչնալ Արարիչը, բայց զԱստուած ուրիշներու ճանչցնելու շնորհքը ունեցողները քիչ են, եւ անոնցմէ մէկն է ս. Գրիգոր Նարեկացին:

«Նարեկ»ի ուրիշ յատկանշական կէտերէն են իր աղօթքներուն մէջ նշուած աստուածաշնչական մէջբերումները: Յատկանշականը աստուածաշնչական համարները, դէպքերը կամ անձերը մէջբերելը չէ, որովհետեւ բազմաթիւ են այն գիրքերը, որոնք Աստուածաշունչի համարներ ունին, այլ՝ հեղինակին որդեգրած մէջբերելու ձեւը: Այլ խօսքով՝ ան չակերտներու մէջ առնելով բառ առ բառ չի մէջբերեր Աստուածաշնչական համարներ, այլ Աստուծոյ հետ խօսելու ժամանակ, կը յիշէ Աստուածաշունչէն անձեր եւ կամ դէպքեր՝ զուգահեռ բերելով իր կեանքը: Մէջբերենք.

«Այն նմանութիւնը զոր, Եսայի մարգարէն պարսիկ հրոսակներուն ձեռքով Երուսաղէմի եւ Սամարիոյ յանկարծադէպ կործանումը նկարագրելու համար գործածեց, սխալ պիտի չըլլար կրկնել իմ հոգիիս խորտակումը բացատրելու համար» :

Որովհետեւ Նարեկացին իր մարդկային տկարութիւնը կ'ուզէ պատկերաւոր ցոյց տալ, անոր համար օրինակներ կը բերէ Աստուածաշունչէն, որ նաեւ ընթերցողին առիթ կու տայ նախ սուրբին զգացած ապրումները պատկերաւոր կերպով ապրելու, ապա Աստուածաշնչական դէպքերուն եւ անձերուն մասին ծանօթութիւն մը կազմելու համար: Իսկ աւելի՛ն, հեղինակը ցոյց կու տայ Աստուածաշունչին մէջ գրուած դէպքերն ու անոնցմէ եկած պատգամները դիտելու եւ ըմբռնելու ձեւը: Ան ցոյց կու տայ ընթերցողին Աստուածաշունչը հայելի դարձնելու կերպը, որ իւրաքանչիւր հաւատացեալի պէտքն է: Անոնք որոնք Աստուածաշունչը լաւապէս ճանչնալու սէրը ունին, «Նարեկ»ը այդ հետաքրքրութիւնը կը ստեղծէ: Ճիշդ է, մէջբերումներուն քով չէ դրուած գիրքին անունը, գլուխն ու համարը, ինչ որ սովորաբար կը կատարուի, բայց համարին տեղը թուագրուած ու գրքին ետեւը նշուած է:

Վերջապէս, «Նարեկ»ի լեզուն, լեզուամտածողութիւնը եւ ոճը իւրայատուկ եւ քաշողական են: Այնքան բառամթերքի շքեղութիւն եւ հաճելի ոճ մը ունի «Նարեկ»ը, որ ինքնաբերաբար հարկ եղած մթնոլորտը կը ստեղծէ: Յիշենք իր գրական մօտեցումները իրենց օրինակներով:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 77

Տաղերգու մը չի կրնար խուսափիլ քնարական լարերով Լոյսը գովերգելէ եւ փառաբանելէ: Անպայման, բնութիւնը իր բոլոր տարրերով տեղ պիտի գտնէ հեղինակի գիրին մէջ, յատկապէս երբ ան բնութեան ծոցէն կը դիմէ Լոյսին (նկատի ունիմ վանքին դիրքը լեռներուն վրայ).-

«Եթէ փուշերէն քաղցր պտուղ արտադրուեցաւ, որչա՜փ եւս աւելի կեանքի ծառէդ պէտք է ելնէ անմահութեան ճաշակ...» :

Լսենք զինք.

«Ես, ժանտագործ եւ արժանապատիժ օտարական, անսաստութեան ընթացքովս Բելիարի գունդը աճեցուցի. իմ ծուլութեամբս, գարշելի դեւերուն եւ ճարտար եւ խաբեբայ խաղացողներուն առիթ շնորհեցի կայթուկաքաւի եւ ոստոստումի ձեւերուն»:

«Ամէն բանի տէր Աստուած, ամէն բանի մէջ զօրաւոր, անպարագիր եւ անբովանդակելի տեղ ամէնքին. ամբողջ իսկութեամբդ ամէնուն մօտ...»:

Առանձնայատուկ ոճ մը ունի Նարեկացին, զոր ամէն ընթերցող կը նշմարէ եւ կը տպաւորուի անկէ: Այդ ոճն է՝ ածականներու կցորդութիւնը: Այնքան գեղեցիկ կերպով կը կցորդէ բառերն ու ածականները յաջորդաբար, որ շէնք շինելու պէս, քար առ քար, ընթերցողի սրտին մէջ սիրոյ աստիճաններ կը բարձրացնէ առ Աստուած.

«Ահեղ փառաւորութիւն, անհասութեան անուն, մեծութեան կոչում, անբաւութեան ձայն, անքննելի իսկութիւն, անմատչելիօրէն հեռաւոր, անընդմիջելիօրէն մերձաւոր, հեծութեան տեսնող, թշուառութեան նկատող, տրտմութեան այցելու, անճառութեան ամենաբոյժ ծագող, մխիթարութեան Աստուած»:

Ահա այս բոլոր յատկութիւններն են, որոնք կը պահեն գիրքին այժմէականութիւնը: Մինչեւ այն ատեն, երբ մարդը Աստուծոյ մօտենալու, ճանչնալու եւ ապրելու իղձը ունի. «Նարեկ»ին պէս ուժեղ աղօթքներ կրող գիրք մը կարելիութիւնը ունի լաւապէս այդ թռիչքը տալու: «Նարեկ»ը այդ գաղտնի ուժը ունի, մարդը միացնելու Աստուծոյ՝ հզօր կապով մը: Հետեւաբար «Նարեկ»ի աղօթքները վերծանելու համար էջեր կամ հատորներ բաւարար չեն: «Նարեկ»ը լայն եւ խոր հոգեկան ապրումներու մատեան է. որքա՜ն մարդ խորանայ, տակաւին աւելի խոր խորհուրդներ կան, ուր կ'արժէ սուզուիլ:

Լիբանան

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 78

ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆ

ԱՄՊՐՈԶ ՊԻԵՐՍ ԵՒ ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆ
ՆՈՅՆԱՏԱՂԱՆԴ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑՆԵՐ

Մեծ են այն ժողովուրդները որոնք կը տեսնեն, կը չափեն եւ կ'ըսեն իրենց ծիծաղելիութիւնը: Նաեւ այն գրողները՝ որոնք աչքի կապանքով չեն ապրիր եւ «իրենց լեզուն իրենց գրպանը չեն դներ», ինչպէս կ'ըսէ ֆրանսական առածը:

Ֆրանսական հրատարակչութիւն մը լոյս ընծայեց ամերիկացի լրագրող եւ պատմըւածքներու հեղինակ Ամպրոզ Պիերսի (1842-1913) անգլերէնէ թարգմանուած «Սատանայի Բառարանը» գիրքը: Այս գիրքը արժանացած է բազմաթիւ թարգմանութիւններու եւ հրատարակութիւններու:

Հաճոյքով դարձուցի էջերը այդ գիրքին, յիշելով մեր «Անմահ» Պարոնեանը (1843-1891), կ'ըսենք «անմահ», բայց այլեւս չենք կարդար անոր խորապէս ճշմարիտ եւ հատու ասացուածքները:

Զուգադիպութիւն. երկու գրողները իրարու գոյութենէն ապահովաբար անտեղեակ՝ իսկական ժամանակակիցներ են, ծնած՝ նոյն օրերուն. բաղդատել անոնց ծննդեան եւ մահուան թուականները:

Շատ մը բաներ կը թարգմանենք սնապարծութիւններու գոհացում տալու համար: Յակոբ Պարոնեան, իր երգիծական իմաստութեամբ անդրազգային դէմք է: Կարդացած ենք, կամ բեմի վրայ տեսած «Ազգային Ջոջեր»ը, «Աբիսողոմ Աղա»ն, «Ատամնաբոյժն Արեւելեան»ը, «Հոս հոսի ձեռատետրը», եւ այլ գործերը:

Դժգոհութիւն զգացի երբ Ամպրոզ Պիերսի «Սատանայի Բառարանը» տուն բերի, գիրք՝ որուն հեղինակը միջազգային ճանաչում ունի, թարգմանուած է տարբեր լեզուներու: Ինչո՞ւ Յակոբ Պարոնեան չի ճամբորդեր միջազգային ուղիներու վրայ:

Ո՞ր ամերիկացին, ֆրանսացին, ճաբոնցին, կամ չինացին, կը ճանչնայ «մեր» Պարոնեանը:

Կը ճանչնան ամերիկացի գրող եւ լրագրող Ամպրոզ Պիերսը: Ան ծնած է Միացեալ Նահանգներու Օհայօ նահանգը: Եղած է ինքնուս: Քաղաքացիական պատերազմին մասնակցած է: «Սատանայի Բառարանը» լոյս տեսած է 1906-ին: Առաջին անգամ ֆրանսերէնի թարգմանուած 1955-ին եւ Ժան Քոքթօ ներածական գրած է:

Մեր մենք մեզի դէմ գործած անարդարութեան (աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել անտարբերութեան մեղքին) դէմ բողոքելու համար, նախ կ'արտագրեմ փունջ մը Յակոբ Պարոնեանի արտակարգ եւ միշտ արդի ճշմարտութիւններէն, որպէսզի բաղդատենք, թարգմանաբար ներկայացնելէ առաջ Ամպրոզ Պիերսի «Սատանայի Բառարան»էն քաղուած «իմաստութիւններ»ը:

Երկու գրողները մեծ են, քանի որ իրենց «իմաստութիւնները» միշտ ժամանակակից են:

Յ.Պ.

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 79

Յակոբ Պարոնեան

Ինչե՞ր կ՚ըսէ «Մեր» Պարոնեանը
(Յիշեցման համար՝ զոհարներ)

Յակոբ Պարոնեան

- Մեծ անուանց ներքեւ յաճախ պզտիկ բաներ կը պահուին:

- Ո՞վ շողոքորթութիւն... ամէն տարիք կը սիրէ քեզ:

- Դժբախտաբար, մեր ազգին մէջ շատերու բարձրանալու գաղտնիքը բնական օրէնքով միայն կը լուծուի: Ծանրերը միշտ գետնաքարշ կը մնան:

- Երիտասարդութեան մէջ սիրելու համար կ՚ապրինք, իսկ ծերութեան մէջ՝ ապրելու համար կը սիրենք:

- Երիտասարդ մը կարծելու չէ, որ հաճելի է, այլ կարծելու է, ինչ որ ճշմարտութիւն է, որպէսզի ուրիշները իր վրայ չխնդացնէ:

- Գիտուն ըլլալուն ամէնէն պարկեշտ եւ ուղիղ ճամբան իւր տգիտութիւնն ճանչնալն է:

- Ցաւալի է, որ գիտունի գրչով լուծուելիք խնդիրները դերձակի մկրատով կը կտրուին շատ անգամ:

- Շատ անգամ ոչինչ չրսող խօսք մը նշանաւոր մարդու մը բերնէն ելած ըլլալուն համար իբրեւ պատգամ կ՚ընդունուի, եւ շատ անգամ նշանաւոր խօսք մը աննշան մէկէ ըսուած ըլլալուն համար կարեւորութեան չ՚առնուիր:

- Գիտութիւնը ժամացոյցի կը նմանի. զայն բանեցնելու համար միշտ լարել է պէտք:

- Չկայ մէկը, որ գիտութիւն վաճառող կատարեալ տգէտի մը ըսէ.- «Բարեկամ, դուք բան մը չէք գիտեր, քանի մը բարեկամներէդ քանի մը խօսք սորված էք եւ զանոնք կը կրկնէք միշտ, դուք այդ ընկերութեան մէջ խօսք առնելու իրաւունք չունիք. հրամեցէ՛ք սենեակէն դուրս»:

- Ոսկեղէն դարուն մէջ կաթին քիչ մը ջուր կը խառնէին, տասնրիններորդ դարուն մէջ ջուրին քիչ մը կաթ կը խառնեն :

- Օրէնքները հաստատողները այրերն են, իսկ բարքեր հաստատողները կիներն են:

- Կեղծ բարեկամները արեւու ժամացոյցի կը նմանին. երբ օրը պայծառ է՝ կը տեսնուին, երբ ամպոտ է՝ չեն տեսնուիր:

- Պարզութիւնն ու ճշմարտութիւնը այնպիսի գեղեցկութիւններ են, որ ամէն բանի մէջ կը փնտռուին ամէն բանէ առաջ:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 80

Ամպրոզ Պիերս

Ամպրոզ Պիերս
(Ambrose Bierce)

Ինչե՞ր կ՚ըսէ Ամպրոզ Պիերս
(Երգիծողի աչքը եւ լեզուն ընկերային ախտերու դարման են)

- Արտագաղթող. Անձ՝ որ կը մտածէ որ երկիր մը միւսէն լաւ է:
- Քաղաքավարութիւն. Կեղծաւորութեան ամէնէն ընդունելի ձեւը:
- Սէր. Ժամանակաւոր խենթութիւն զոր կարելի է բուժել ամուսնութեամբ կամ հիւանդը հեռացնելով անհանգստութեան պատճառ հանդիսացող ազդեցութեան դաշտէն:
- Հակակրանք. Զգացում ներշնչուած բարեկամի մը բարեկամէն:
- Դաշնակցութիւն. Միջազգային քաղաքականութեան մէջ երկու գողերու միութիւն, որոնց ձեռքերը այնքան խոր զացած են իրարու գրպանները, որ իրենց համար շատ դժուար է առանձին փորձուիլ երրորդով մը:
- Իրականացում. Ճիգի վերջը եւ սկիզբը ձանձրոյթի:
- Ծանօթ մը, անձ՝ զոր բաւական լաւ կը ճանչնանք անկէ փոխ դրամ առնելու համար, բայց ոչ բաւարար չափով՝ անոր փոխ տալու համար:
- Ժուժկալ. Տկար անձ՝ որ տեղի կու տայ փորձութեան առջեւ ինքզինքին մերժելով հաճոյք մը:
- Սահման. Քաղաքական աշխարհագրութեան մէջ երեւակայական գիծ մը երկու ազգերու միջեւ, որ կը զատէ մէկուն երեւակայական իրաւունքները միւսին իրաւունքներէն:
- Համբերութիւն. Յուսահատութեան կրտսեր ձեւը՝ ծպտուած որպէս առաքինութիւն:
- Նախագահութիւն. Քաղաքական դաշտի ամէնէն պարարտ խոզը:
- Գեղանկարները երկու եզրերով ներկացումներն են երեք եզրերով անկարեւոր առարկաներու:
- Եսասէր. Անճաշակ մը, աւելի հետաքրքրուած ինքն իրմով՝ քան ինձմով:
- Ապորիժէններ (Աւստրալիոյ բնիկները). Նուազ կարեւորութեամբ անձեր որոնք կը խանգարեն նոր գտնուած երկրի մը համայնապակերը: Շուտով կը դաղրին խճողելէ, եւ կը պարարտացնեն հողը:
- Անհեթեթութիւն. Հաստատում՝ բացորոշ կերպով անհամապատասխան սեփական կարծիքին:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 81

- Ընդհանուր ներում. Երկրի մը վեհանձնութիւնը յանցաւորներու նկատմամբ, զորս պատժել շատ ծախսալից պիտի ըլլար:

- Ինքնագոհութիւն. Սխալ արժեւորում:

- Ճակատում. Ձեւ մը՝ ատամներով քակելու քաղաքական հանգոյց մը, որ չ՚ուզեր տեղի տալ լեզուով:

- Գեղեցկութիւն. Կարողութիւն՝ որ կը-նոջ մը թոյլ կու տայ հմայելու սիրահար մը եւ սարսափեցնելու ամուսին մը:

- Աղմուկ. Ականջին մէջ՝ գարշահոտութիւն: Ոչ ընտանի երաժշտութիւն: Գլխաւոր արտադրութիւն եւ վաւերական նշան քաղաքակրթութեան:

- Ուղեղ. Սարք՝ որուն հետ մենք կը մտածենք որ կը մտածենք:

- Քրիստոնեայ. Անձ՝ որ կը հաւատայ որ Նոր Կտակարանը աստուածային ներշնչումով գիրք մրն է, հրաշալիօրէն պատշաճ իր հարեւանի հոգեկան կարիքներուն: Անձ՝ որ կը հետեւի Քրիստոսի ուսուցման այնքան որ անոնք անյարիր չեն մեղքի կեանքի մը:

- Կրկէս. Վայր՝ ուր ձիերուն, երիվարիկներուն եւ փիղերուն արտօնուած է տեսնել այրեր, կիներ եւ մանուկներ որպէս ապուշներ:

- Բանախօս. Մարդ՝ որ ձեռքը կը դնէ գրպանը, լեզուն՝ ձեր ականջը եւ իր հաւատքը՝ ձեր համբերութեան մէջ:

- Հասկցող. Մասնագէտ՝ որ ամէնագէտ է բանի մը մասին եւ ոչինչ գիտէ ամբողջ մնացեալին մասին:

- Պահպանողական. Քաղաքագէտ՝ որ կը սիրէ գոյութիւն ունեցող ցաւերը, զոր պէտք չէ շփոթել ազատականի հետ՝ որ կը ցանկայ զանոնք փոխարինել ուրիշներով:

- Ծովահէն. Ծովերու քաղաքագէտ:

- Քննադատութիւններ. Սին այն բազմաթիւ եղանակներէն, զորս տխմարները կը սիրեն իրենց բարեկամները կորսնցնելու համար:

- Լիրբ. Կոպիտ անձնաւորութիւն, որուն ձեւազեղծուած տեսողութիւնը կը տեսնէ իրերը ինչպէս որ են, եւ ոչ այնպէս ինչպէս պէտք է ըլլան:

- Յուսալքում. Վարակ՝ բարեկամի մը բարգաւաճման ի տես:

- Դիւանագիտութիւն. Հայրենասիրական արուեստ՝ սեփական երկրին համար ստելու:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:43 PM Page 82

- Շնորհաւորանք. Նախանձի քաղաքավարութիւն:

- Յիմար. Անձ՝ որ վարակուած է մտաւորական բարձր անկախութեամբ, որ չի պատշաճիր մտածման, խօսքի եւ գործելու ընդունուած չափանիշներուն, սահմանած իրենք զիրենք նկատի առած, դատաւորներու կողմէ, որ տարբեր է մեծամասնութենէն, ամփոփելով՝ անսովոր: Հարկ է նկատել, որ անձերը յիմար յայտարարած իշխանութիւնները պարտաւոր չեն փաստելու, որ իրենք կատարելապէս առողջ են:

- Երեւակայութիւն. Գաղափարներու պահեստանոց, որուն տէրերն են բանաստեղծները եւ ստախօսները:

- Ըմբոստութիւն. Յեղափոխութիւն՝ որ ձախողած է: Ապարդիւն փորձ՝ խառնակութեամբ մը փոխարինելու գէշ կառավարութիւն մը:

- Երկարեկեցութիւն. Մահէն վախի անհանգիստ շարունակութիւն:

- Ամուսնութիւն. Վիճակ կամ կացութիւն համայնքի մը՝ տէր մը, տիրուհի մը եւ երկու ստրուկ ունեցող, միասնաբար երկու անձ կազմող:

- Լիկէոն. 1./ Հնադարեան վարժարան՝ ուր կը զրուցէին բարոյագիտութեան եւ իմաստասիրութեան մասին: 2./ Արդի վարժարան ուր կը վիճին ոտնագնդակի մասին:

- Ուղղագրութիւն. Գիտութիւն՝ որ կը հեզէ աչքով ականջի փոխարէն:

- Իմաստասիրութիւն. Բազմաթիւ ուղիներ ունեցող ճանապարհ, որ կը տարածուի ոչ մէկ տեղէ ոչինչ:

- Քաղաքականութիւն. Մեծ սկզբունքներու քողի տակ շահերու պայքար: Հանրային գործերու ղեկավարում սեփական առաւելութեան համար:

- Խորամանկութիւն. Ինչ որ կը փոխարինէ ուղեղը յիմարներու պարագային:

- Աշխատանք. Ընթացքներէն մին, ըստ որուն Ա-ի ինչք ձեռք կը բերէ Բ-ի համար:

- Ծերութիւն. Կեանքի ժամանակաշրջան, երբ կը հանդուրժենք մոլութիւնները զորս կը շարունակենք սիրել, միաժամանակ սարսափով վանելով անոնք զորս ի գործ ածելու կարողութիւնը չունինք:

- Լրագրող. Գրող՝ որ կը փորձէ իր ճամբան գտնել ճշմարտութեան մէջ, եւ զայն կը ցրուէ բառերու փոթորիկի մը մէջ:

- Ճշմարտութիւն. Իրաւախոհութիւն՝ երեւոյթի եւ ճշմարտութեան միջեւ:

- Վհուկ. 1./ Քստմնելի եւ վանողական ծեր պառաւ մը, որ խոտոր գործեր ունի սատանային հետ: 2./ Գեղեցիկ եւ քաշողական երիտասարդ անձ, որուն խոտոր գործերը կը գերազանցեն սատանան :

- Գերյոգնութիւն. Ծանրակշիռ խանգարում՝ որմէ կը տառապին հանրային բարձր պաշտօնատարները, երբ ուզեն ձկնորսութեան երթալ:

- Խոնարհում. Մարդու կեցուածքը աստուծոյ մը նկատմամբ, շան մը՝ մարդուն նկատմամբ:

(Ֆրանսերէն թարգմանութենէն
քաղուած եւ հայացուած)

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 83

Երբ հայ գրող կը դատապարտէին, վճիռներ կ՚արձակէին: Վաւերաթուղթերը յիշողութեան պատուանդան են եւ ճշմարտութեան փաստեր: Դատարանի վճիռը կը վերաբերի երգիծագիր Լեռ Կամսարին:

ՈՐՈՇՈՒՄ ՆՈ. 3/141

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ

1/10-1955 թվի

Նախագահությամբ - Ալեքսանյանի

Անդամակցությամբ - Առաքելյան, Խաչատրյան, Ամիրխանյան, Խուրշուդյան

Դատախազի տեղակալ - Մաքսուդյան

Քարտուղարությամբ - Հախնազարյան

ՀԵԿ. ԸՆԿ. Շ.ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայկական ՍՍՌ դատախազի հսկողական քողոքը ըստ մեղադրանքի Արամ Թովմասի Թովմասյանի /Լեռ Կամսար/. Քր.օր.67 Հ. 1-ին մասով:

Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագույն դատարանի հատուկ կոլեգիան 1936թվի մարտի 4-ի դատավճռով Քր.օր.67.հ.1-ին մասով դատապարտել է ազատազրկման 3 տարի ժամանակով:

Արամ Թովմասի Թովմասյանը 1988 թվի ծնված, ծնվել է Բուրքիայում, Կոն քաղաքում, ազգությամբ հայ, անպարտիական, օրացետ: Մինչև կալանավորվելը զբաղվել է գրականագիտությամբ, գրական անունն է ,,Լեռ Կամսար,,: Կալանքի սկիզբը հաշված է եղել 1935թ. նոյեմբերի 28-ից, պատիժը կրել և ազատվել է:

Թովմասյանը դատապարտվել է այն քանի համար, որ լինելով նացիոնալիստ յուր մի շարք գրական աշխատություններում խցկել է քացարձակ հակասովետական տեսակետներ, փորձել է դիսկրիտացիայի ենթարկել կոմունիստական պարտիային և Սովետական կառավարությանը, գրավոր կապ է ունեցել Հայկական բուրժուական պարտիայի ներկայացուցիչների հետ, յուր նամակներում դժգոհություն է հայտնել ՀՍՍՌ-ի գոյություն ունեցող կառուցվածքից, մասնակցություն է ունեցել Վարազդատ Դերոյանի տանն ունեցած հակասովետական խոսակցությանը, դաշնակցականՀեիփսիկ Մուշեղյանի հետ և այլն:

Այժմ հսկողական քողոք է բերել Հայկական ՍՍՌ-ի դատախազը միջնոր-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 84

2.

դում է Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագույն դատարանը հատուկ կոլեգիայի 4/3-1936 թվի դատավճիռը Արամ Թովմասի Թովմասյանի նկատմամբ բեկանել և օրենքը կարճել հանցակազմի բացակայության պատճառով: Պատճառաբանելով, որ Արամ Թովմասյանի արարքի մեջ Քր.օր. 67.հ. 1-ին մասի նշանակներ չկան, Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագույն դատարանի նախագահությունը քննության առնելով օրենքի նյութերը և հսկողական բողոքը, գտնում է, որ հսկողական բողոքի հետ պետք է համաձայնել հետևյալ հիմունքներով:

/ Գործի տվյալներից երևում է, որ Թովմասյանին կալանավորելու համար հիմք է ծառայել գործով հարցաքննված կալանավորներ Վարազդատ Դերոյանի և Հրիփսիկ Մուշեղյանի ցուցմունքները /գ.դ.1,43,60/, իսկ խուզարկության ժամանակ նրա բնակարանից հայտնաբերվել է անտիպ երկու աշխատություն, այսպես կոչված, ,,Պլենար նիստ,, , որը պետական ապարատի զրված մի մարդու պատմությունն է, որոնք դատաքննչական օրգանների կողմից դիտվել են որպես հակասովետական փաստաթղթեր: Սակայն Վարազդատ Դերոյանը դատաքննության ժամանակ հրաժարվել է Թովմասյանի նկատմամբ նախաքննության ժամանակ տրված իր ցուցմունքներից, իսկ կալանավոր Մուշեղյան Հրիփսիկը դատարանում Թովմասյանի գործով չի հարցաքննվել: Ինչ վերաբերում է նախաքննության ժամանակ ուված նրա ցուցմունքներին, ապա Մուշեղյանը ցույց է տվել, որ Թովմասյանը հակասովետական արտահայտություն չի արել, այլ այդ արտահայտությունները ինքն է արել Թովմասյանի ներկայությամբ:

Այսպիսով այս ապացույցների հիման վրա չի կարելի Թովմասյանի կատարած հանցանքը Քր.Օր. 67.հ.1-ին մասի նշավակներով հաստատված համարել: Իսկ ինչ վերաբերում է Թովմասյանի բնակարանից հայտնաբերած երկու անտիպ աշխատություններին, դրանք նույնպես հիմք չեն կարող հանդիսանալ Թովմասյանին դատապարտելու համար:

Քանի որ Թովմասյանը օրակոնաբետ է, նրա ժանրը երգիծաքանությունն է, շատ հավանական է, որ նրա աշխատությունները եղել են սուր ծաղր այս կամ այն հիմնարկի կամ անհատի մասին, սակայն պետք է նկատի

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 85

3.

ունենալ, որ դրանք դեռևս մշակված և ավարտված օրդեր չեն եղել և չեն հրապարակվել և այդ աշխատություններում եղել են իդեոլոգիական խորթ տարրեր, ապա այն չպետք է դիտել որպես հակասովետական գործ, մանավանդ որ Թովմասյանը դատաքննության ժամանակ առաջադրված մեղադրանքում իրեն մեղավոր չի ճանաչել:

Եթե Թովմասյանի մոտ եղել են իդեոլոգիական խորթ տարրեր և առանձին արտահայտություններ, ապա դրանք նրա մոտ կրել են պատահական բնույթ և չի կարելի դիտել այդ հակասովետական արտահայտություններ:

Թովմասյանն ունի, այսպես կոչված, ,,Ազգային այբբենարան,, աշխատությունը, որտեղ 1918-20թվերին սուր ծաղրի է ենթարկել դաշնակցությունը, Արևմտյան Եվրոպային և ամերիկյան իմպերիալիստներին /այս օրրքը գ.թ.107/: Բացի այդ, լրացուցիչ ստուգման ժամանակ գործին կցված է մի քանի քաղաքացիների կողմից տրված բնութագրեր, որոնք Թովմասյանին բնութագրում են դրական:

Վերոհիշյալի հիման վրա Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագույն դատարանի նախագահությունը ղեկավարվելով Քր. դատ.օր. 297 հոդվածով

Ո Ր Ո Շ Ե Ց

Համաձայնել Հայկական ՍՍՌ դատախազի հանրային բողոքի հետ, բեկանել Հայկական ՍՍՌ Գերագույն դատարանի հատուկ կոլեգիայի 4/3 1936 թվի դատավճիռը Արամ Թովմասի Թովմասյանի նկատմամբ գործը կարճել՝ հանցանքը չապացուցված լինելու պատճառով:

ՀՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՆԱԽԱԳԱՀ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4: PM Page 36

ՈՐՈՇՈՒՄ ՆՈ. 3/141

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹԵԱՆ

1/10-1955 թուի

Նախագահութեամբ – Ալեքսանեանի
Անդամակցութեամբ – Առաքելեան, Խաչատրեան, Ամիրխանեան, Խուրշուդեան
Դատախազի տեղակալ – Մաքսուդեան
Քարտուղարութեամբ – Հախնազարեան

ՁԵԿ. ԸՆԿ. Շ. ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ

Հայկական ՍՍՌ դատախազի հսկողական բողոքը ըստ մեղադրանքի Արամ Թովմասի Թովմասեանի / Լեռ Կամսար/. Քր.օր.67 Հ. 1-ին մասով:

Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագոյն դատարանի յատուկ կոլեգիան 1936 թուի մարտի 4-ին դատավճռով Քր.օր.67.հ.1-ին մասով դատապարտել է ազատազրկման 3 տարի ժամանակով:

Արամ Թովմասի Թովմասեանը 1988 [1888, «Բ.»] թուի ծնուած, ծնուել է Թուրքիայում, Վան քաղաքում, ազգութեամբ հայ, անպարտիական, գրագէտ: Մինչեւ կալանաւորուելը զբաղուել է գրականագիտութեամբ, գրական անունն է «Լեռ Կամսար»: Կալանքի սկիզբը հաշուած է եղել 1935 թ.ի Նոյեմբերի 28-ից, պատիժը կրել եւ ազատուել է:

Թովմասեանը դատապարտուել է այն բանի համար, որ լինելով նացիոնալիստ [ազգայնական, «Բ.»] իւր մի շարք գրական աշխատութիւններում խցկել է բացարձակ հակասովետական տեսակէտներ, փորձել է դիսկրիտացիայի ենթարկել կոմունիստական պարտիային [համայնավար կուսակցութեանը, «Բ.»] եւ Սովետական կառավարութեանը, գրաւոր կապ է ունեցել Հայկական բուրժուական պարտիայի ներկայացուցիչների հետ, իւր նամակներում դժգոհութիւն է յայտնել ՀՍՍՌ-ի գոյութիւն ունեցող կառուցուածքից, մասնակցութիւն է ունեցել Վարազդատ Դերոյեանի տանն ունեցած հակասովետական խօսակցութեանը, դաշնակցական Հռիփսիկ Մուշեղեանի հետ եւ այլն:

Այժմ հսկողական բողոք է բերել Հայկական ՍՍՌ-ի դատախազը միջնորդում է Հայկական ՍՍՌ- Գերագոյն դատարանը յատուկ կոլեգիայի 4/3-1936 թուի դատավճիռը Արամ Թովմասի Թովմասեանի նկատմամբ բեկանել եւ գործը կարճել յանցակազմի բացակայութեան պատճառով: Պատճառաբանելով, որ Արամ Թովմասեանի արարքի մէջ Քր.օր. 67.հ. 1-ին մասը յանցակազմի [ձեռագիր յաւելում «Բ.»] նշանավակներ չկան, Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագոյն դատարանի նախագահութիւնը քննութեան առնելով գործի նիւթերը եւ հսկողական բողոքը, գտնում է, որ հսկողական բողոքի հետ պէտք է համաձայնել հետեւեալ հիմունքներով:

Գործի տուեալներից երեւում է, Թովմասեանին կալանաւորելու համար հիմք է [են, «բ.»] ծառայել գործով հարցաքննուած կալանաւորներ Վարազդատ Դերոյեանի եւ Հռիփսիկ Մուշեղեանի ցուցմունքները /գ.ր.1,43,60/, իսկ խուզարկութեան ժամանակ նրա բնակարանից

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 87

յայտնաբերուել է անտիպ երկու աշխատութիւն, այսպէս կոչուած «Պլենար Նիստ», որը պետական սպարատի զտուած մի մարդու պատմութիւն է, որոնք դատաքննչական օրգանների կողմից դիտուել են որպէս հակասովետական փաստաթղթեր: Սակայն Վարազդատ Դերոյեանը դատաքննութեան ժամանակ հրաժարուել է Թովմասեանի նկատմամբ նախաքննութեան ժամանակ տրուած իր ցուցմունքներից, իսկ կալանաւոր Մուշեղեան Հռիփսիկը դատարանում Թովմասեանի գործով չի հարցաքննուել: Ինչ վերաբերում է նախաքննութեան ժամանակ տուած նրա ցուցմունքներին, ապա Մուշեղեանը ցոյց է տուել, որ Թովմասեանը հակասովետական արտայայտութիւն չի արել,այլ այդ արտայայտութիւնները ինքն է արել Թովմասեանի ներկայութեամբ:

Այսպիսով այս ապացոյցների հիման վրայ չի կարելի Թովմասեանի կատարած յանցանքը Քր.օր. 67.հ.1-ին մասի նշաւակներով հաստատուած համարել: Իսկ ինչ վերաբերում է Թովմասեանի բնակարանից յայտնաբերած երկու անտիպ աշխատութիւններին, դրանք նոյնպէս հիմք չեն կարող հանդիսանալ Թովմասեանին դատապարտելու համար:

Քանի որ Թովմասեանը գրականագէտ է, նրա ժանրը երգիծաբանութիւնն է, շատ հաւանական է, որ նրա աշխատութիւնները եղել են սուր ծաղր այս կամ այն հիմնարկի կամ անհատի մասին, սակայն պէտք է նկատի ունենալ, որ դրանք դեռեւս մշակուած եւ աւարտուած գործեր չեն եղել եւ չեն հրապարակուել եւ այդ աշխատութիւններում եղել են, իդեոլոգիական խորթ տարրեր, ապա այն չպէտք է դիտել որպէս հակասովետական գործ, մանաւանդ որ Թովմասեանը դատաքննութեան ժամանակ առաջադրուած մեղադրանքում իրեն մեղաւոր չի ճանաչել:

Եթէ Թովմասեանի մօտ եղել են իդէոլոգիական խորթ տարրեր եւ առանձին արտայայտութիւններ, ապա դրանք նրա մօտ կրել են պատահական բնոյթ եւ չի կարելի դիտել այդ հակասովետական արտայայտութիւններ:

Թովմասեանն ունի, այսպէս կոչուած, «Ազգային Այբբենարան» աշխատութիւնը, որտեղ 1918-1920 թուերին սուր ծաղրի է ենթարկել դաշնակցութեանը, Արեւմտեան Եւրոպային եւ ամերիկեան իմպերիալիստներին / այս գիրքը գ.թ.107/: Բացի այդ, լրացուցիչ ստուգման ժամանակ գործին կցուած է մի քանի քաղաքացիների կողմից տրուած բնութագրեր, որոնք Թովմասեանին բնութագրում են դրական:

Վերոյիշեալի հիման վրայ Հայկական ՍՍՌ-ի Գերագոյն դատարանի նախագահութիւնը ղեկավարուելով Քր. Դատ.օր. 297 յօդուածով

ՈՐՈՇԵՑ

Համաձայնել Հայկական ՍՍՌ դատախազի հսկողական բողոքի հետ, բեկանել Հայկական ՍՍՌ Գերագոյն դատարանի յատուկ կոլեգիայի 4/3 1936 թուի դատավճիռը Արամ Թովմասի Թովմասեանի նկատմամբ գործը կարճել՝ յանցանքը չապացուցուած լինելու պատճառով:

ՀՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՅՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ
ՆԱԽԱԳԱՀ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4: PM Page 38

ՄԱՀ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ

ԱԲՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆԻ

Ծն. 21 Մայիս 1928, Ալեքսանտրէթ (այժմ՝ Թուրքիա)
Մահ՝ 15 Յունիս 2013, Պէյրութ, Լիբանան

Աբրահամ Ալիքեան յաճախած է Ալեքսանտրէթի Նուպարեան վարժարանը: 1939-ին, երբ Սանճաքը յանձնուեցաւ Թուրքիոյ, շրջանի հայութիւնը գաղթեց միջինարեւելեան այլ երկիրներ, եւ Ալիքեանի ընտանիքը եկած է Պէյրութ, ուր ապագայ բանաստեղծը աւարտած է Նշան Փալանճեան ճեմարանը: Երկրորդ Աշխարհամարտի աւարտին, 1947-ին, ներգաղթած է Հայաստան: Եղած է միջազգային գրականութեան դասախօս, Մոսկուայի մէջ: 1970-ականներու վերջերուն դուրս եկած է Խորհրդային Միութենէն, եւ շրջան մը Ֆրանսա մնալէ ետք վերադարձած է Լիբանան: Ընդարձակ ստեղծագործական եւ թարգմանական գրականութիւն ունի: Յիշենք՝ «Հորիզոն» (բանաստեղծութիւններ, Պէյրութ, տպ. Ճեմարանի, 77 էջ), «Նախերգանք»՝ (Երեւան, Հայպետհրատ, 1951, 70 էջ), «Նախերգանք» (Երեւան, Հայպետհրատ, 1952, 72 էջ), «Կանաչ սօսափ» (բանաստեղծութիւններ, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959, 168 էջ), Բարեյուսոյ հրուանդան (բանաստեղծութիւն, Երեւան, Հայպետհրատ, 1965, 103 էջ, լոյս տեսած է նաեւ դասական ուղղագրութեամբ, Փարիզ), «Աչքեր» (բանաստեղծութիւններ, Երեւան, Հայաստան հր., 1968, 175 էջ), «Նժար» (բանաստեղծութիւններ, Երեւան, Հայաստան հր., 1974, 128 էջ), Արեւամաղ (բանաստեղծութիւններ, Երեւան, Սովետական գրող հր., 1983, 220 էջ), «Հանդիպակաց ափեր» (յօդուածներ, Երեւան, Սարգիս Խաչենց հր., Երեւան, 2009):

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 89

ՐԱՖՖԻ ԹՈՔԱԹԼԵԱՆԻ

ՏԱՐԲԵՐ ՔԱՅԼԵՐԸ Ի՞ՆՉ ԿԸ ՅՈՒՇԵՆ

Կեղրոնացէ՛ք այն ինչին վրայ որ կը կատարէք, եւ այն ինչին վրայ որ պիտի կատարէք: Դուք էք տէրը ձեր որոշումներուն, ոչ ոք աւելի լաւ կը մտածէ քան դուք: Յաջողութեան բանալին՝ կամքն է. հզօր կամքն ու տքնաջան աշխատանքը հիմքն են յաջողութեան:

ՐԱՖՖԻ ԹՈՔԱԹԼԵԱՆ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4 PM Page 90

Արուեստագէտներու եւ արուեստասէրներու սեղմ շրջանակի ընդունելութեան մը ընթացքին ծանօթացայ Ռաֆֆի Թոքաթլեանի. գեղանկարչուհի մը, գեղագէտ քննադատ մը, լուսանկարիչ մը, գեղարուեստի ծանօթացումով խանդավառուող մը եւ ինք:

Ժամադրուեցանք: Եկաւ «ԲԱԳԻՆ»ի խմբագրատուն, բերած էր իր գործերէն ալպոմ մը: Դասական չեղող քանդակներու պատկերներ: Անտարբեր չէք կրնար մնալ: Կը մտածէք: Առեղծուած եւ յարափոփոխ իրականութիւն, ինչպէս դիցաբանական առասպելները:

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, արդէն այլ խնդիր է: Դիտել քանդակը, լսել: Պեղել քանդակագործը:

Ինք ալ սկսած է գծել մանկութենէն, բաւարարութիւն չէ զգացած, միշտ ուզած է քանդակագործ ըլլալ: Ներշնչման աղբիւր եղած են եգիպտական արձանները, որոնք զինք տպաւորած են իրենց մեծութեամբ: Գացած է Լուքսոր, ազդուած, երեւակայուած իրականութեան այդ համամարդկային ժառանգութենէն:

Ժամանակին հետ, հասունացումով, գտած է իր հորիզոնը, ստեղծած է իրեն յատուկ հաւասարակշռութիւն անցեալի, ներկայի եւ ապագայի տեսիլքի միջեւ, հինի եւ նորի միջեւ:

Ալպոմ մը՝ քանդակներու նկարներ:

Նկարը խորութիւն չունի եւ կարելի չէ դարձնել: Քանդակին շուրջ պէտք է դառնալ, աջ եւ ահեակ, նայիլ վարէն եւ վերէն: Տեսնել տարածութեան մէջ: Այն ատեն կը սկսի արուեստագէտին հանդիպելու արուեստասէրին «արկածախնդրութիւնը»ը:

«Կեանքին Գեղեցկութիւնը»

Քանդակներու նկարները կը նախապատրաստեն քանդակագործի խաղին մասնակցութեան. ճգողութենէն անջատուիլ՝ ինչպէս տիզերագնացները, անճարակ բժշկական ուսանողներու հետ մտնել մարդակազմութեան դասին, Պոլշոյի պարուհիներուն եւ պարողներու օդին մէջ կանգնելու վերսկսող փորձ տեսնել: Օդէն կախուած մնալու եւ սաւառնելու երազը:

Ո՞ւր կը սկսի առասպելը: Անոր յաջորդող իրականութիւն մը կա՞յ: Մեր անկատարութեան կամ սկզբնական բնական

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 91

կատարելութեան կորուստի ողբերգութի՞ւնը կը պատմուի: Կիսարթուն զառանցանքէ՞ն կու գան այս քանդակները, սկսած չաւարտածի թելադրականութեամբ, Շէքսփիր կ'ըսէ, որ «կեանքը յիմարի մը կողմէ ըսուած պատմութիւն մրն է, որ ոչինչ կը նշանակէ»:

Ի՞նչ բան սկսած է Ռաֆֆի Թոքաթլեան: Կ'ուզէ՞ աւարտել: Աւարտի հասնելու ցանկութիւն ունի՞: Այս քանդակները իր ներաշխարհի տակնուվրայութեան պատկերնե՞րն են, թէ՞ բնազանցական հարցում մը առաջի եւ վերջի, իրականութեան եւ ցնորքի մասին:

Թէ՞ պարզապէս զառանցանք:

Այս մտորումներով կը մտնեմ Ռաֆֆի Թոքաթլեանի քանդակներով բնակուած աշխարհը: Կամ մետաղեայ գիծերու ետին թաքնուած ներաշխարհը:

Նկարիչները երբեմն կ'ընդգծեն, որ ԳԻԾՆ է էականը, որպէս մեկնակէ՞տ, թէ՞ զումարուելով պատկեր: Ռ. Թոքաթլեան ի՞նչ կ'ըսէ ԳԻԾԻ մասին, քանի որ գիծը մակերեսի վրայ է, իսկ քանդակը տարածութեան մէջ:

«Ինծի համար ստեղծագործական առաջին քայլն է գիծը, ան ամէն ինչ է: Քանդակը գիծին մէջ է, քանի որ ուրուագիծը (սքէչը) գիծերով տեսնելու պարրաստութիւն է, արուեստագէտը իր պարկերացումները գիծերով կը կազմէ, մէկէ աւելի ուրուագծումներ: Կ'ընտրէ մին, այն՝ որ կը համապատասխանէ իր ստեղծագործական ակնկալութեան, որ իր մէջ էր, որ ֆեւ պիտի ստանայ»:

Ներկայացուած քանդակներուն մէջ ինքնատիպ ձեւեր կան, խտացեալ գիծեր, անոնք կարծէք քանդակի առարկային հետ կապ չեն ուզեր ունենալ, այլ առանձին ապրիլ, բայց նիւթը կը զսպէ անոնց խաղ եւ երազ դառնալու ցանկութիւնը:

Ռ. Թոքաթլեան կը խօսի: Չի բացատրեր.

«Իմ արձաններս մարդկութեան պատմութիւնն են, սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը, եւ դեռ նաեւ վաղուան պատմութիւնը, անոնք կը բացուին ապագային վրայ: Քանդակներուս համար ընտրեցի պրոնզը, թէեւ սկսած էի քանդակել մարմարով: Մարմարը պաղ նիւթ է: Մանրամասնութիւններ կան, որոնք միայն մետաղով կը տրուին, մետաղը թոյլ կու տայ արտայայտել ներշնչման թռիչքը:

«Նիւթին Պայքարը Ոգիին Դէմ»

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4: PM Page 92

«Le Joker»

Պրոնզը տաք նիւթ մըն է, մարմարին եւ պրոնզին միջեւ տարբերութիւնը մեծ է: Մարմարի պարագային կարելի չէ կարգ մը մանրամասնութիւններ քանդակել: Մարմարը կը սահմանափակէ, կը զսպէ ստեղծագործական թափը: Մեւրաղը լայն կարելիութիւններ կ'ընծայէ, գոյներով, խաղով, կրակով»:

Արդարեւ, ցուցասրահին մէջ կան թռչելու կացութիւններ, անկարելի թուացող հաւասարակշռութիւններ: Եթէ չգիտնանք, որ քանդակներ են մեր դիմացը, կրնանք խորհիլ որ բժշկական համալսարանի դիարանին մէջ դրուած մարմնի մասեր կան, կտրատուած, ջարդուած: Ի՞նչ կը պատմեն անոնք մեր նեռաշխարհին եւ մեր ժամանակին յարաբերաբար: Ի՞նչ կապ կայ անոնց եւ գեղագիտական վայելքի ու փնտռտուքի միջեւ: Ի՞նչ կը բերեն քանդակողէն դիտողին:

Ռաֆֆիի մտածման գիծը նոյնն է:

«Մարդիկ արհեստագիտութիւնը հնարեցին, առաջ չգացին, բնութեան ներդաշնակութիւնը խանգարեցին, գեղեցիկը ֆեւագեղծեցին, դէպի գէշը գացին: Ինչ որ կայ բնութեան մէջ, մեզ զարմացնող, ցնցող, մաս կը կազմէ բնական ներդաշնակութեան: Մարդիկ, արուեստասէրներ, կը հասկնան քանդակներուս պատրմած ներդաշնակութիւնը: Արուեստասէրներ քանդակներս կը գնեն, որովհետեւ կը սիրեն, անոնց առթած զգացումները իրենց հարազատ են, անոնց մէջ մարդկային կացութիւնը կը տեսնեն: Չեն գներ որպէս զարդ կամ գեղօր: Այս կէտը կարեւոր է»:

Դիտելով շարուած քանդակները, գործնապաշտութենէ խզուելով, կարծէք ներկայ կ'դլլանք նիւթականի եւ աննիւթականի միջեւ պայքարի մը, կամ երազն է որ չ'ուզեր թանձրանալ, նիւթ դառնալ: Հոգեբանութի՞ւն, բնազանցութի՞ւն, թէ՞ ինչպէս այդ կը տեսնենք կարգ մը հոգեկան տագնապներու պարագային՝ երկրորդ վիճակ մը, état second: Կը հարցնեմ, որ արուեստասէրը շփոթի չի՞ մատնուիր:

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 93

Նայուածքս կ'երթայ մէկ քանդակէ միւսը, մինչ Ռաֆֆի Թոքաթլեան կը շարունակէ մենախօսելու պէս.

«Ճիշդ է, գործերուս յատկանիշներէն մէկն ալ գերբնական ըլլալու մէջ կը կայանայ, անոնք կը պատմեն չիրականացող երազներու մասին, կը թելադրեն անմիջականէն, տեսնուածէն եւ ապրուածէն անդին բան մը, ներկան գերանցող, եւ այդ բանը նոյնը չէ բոլորին համար, այսինքն, իւրաքանչիւր անձ իր ուզածը կը տեսնէ, խառնուածքի եւ պահու հարց է: Արուեստի գործը մտածման եւ զգացումի տանող միջոց մըն է: Երբեմն մտածումներս կը գրեմ, կամ թուղթի վրայ կ'արձանագրեմ ներշնչումս, եւ ապա քանդակը կը շարունակէ մտածումս, գրածս»:

«Երրորդ Աչք»

Ներկայացուած քանդակներու տրորուած մարմինները, կմախքաձեւ մարմիններէն քերծուած միսերը, ցաւագին են: Մարդկային հաճոյքի կամ գեղագիտական վայելքի համար միսը եւ մորթը գրգիռ կը յառաջացնեն: Իսկ ի՞նչ բանի հրաւէր են տրորուած մարմինները, կամ ի՞նչ բանի խոստովանութիւն:

«Կ'ակնարկէք ալպոմի քանդակներու: Այդ գործերս Վենետիկ ցուցադրուած են: Ինչպէս սկզբնական ներշնչումս, անոնք մարդը եւ մարդկութիւնը կը ներկայացնեն, սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը: Ինչպէս ըսի, մենք խանգարած ենք եւ կը խանգարենք, կ'աղճատենք բնութիւնը, հետեւաբար նաեւ մարդը, որ բնութեան մաս կը կազմէ: Արհեստագիտութիւնը բարիք չեղաւ, ապականութիւնը աւելցուց, այդ դժբախտութիւնն է որ կը պատմեմ»:

Քանդակները, պրոնզի ընծայած կարելիութիւններուն նպաստով, թռիչք ունին: Բայց անոնց ետին կա՞յ ապրում մը, ցաւ մը, որ լացի չվերածուելու համար կը փորձէ ըլլալ տեսակ մը հոգիի փրկութեան երգ:

Ռաֆֆի Թոքաթլեան կ'ըսէ. *«Ես մարդկութեան ըմբռնումս կ'արտայայտեմ իմ ֆետովս: Ինչպէս որ կը տեսնեմ, կը զգամ: Միշտ մօտ կը մնամ սկզբնական մաքրութեան: Մարդուն ներքին*

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4: PM Page 94

ապրումներուն եւ փոթորիկներուն մասին կը վկայեմ, կը վկայեմ նաեւ մարդու եւ ժամանակի մասին, մարդը ժամանակին մէջ, մարդը իր գործած չարով եւ բարիով, վերիվայրումներով, նուաճումներով»:

Զարմանքով կը դիտեմ քանդակները: Ամբարտաւանութիւն մը չկա՞յ անոնց խոստովանութեան մէջ, կարծէք կ'ուզեն լրացնել մեծ ստեղծագործութեան անկատարութիւնը: Այս ցանկութիւնը խենթութիւն չէ՞, ինչպէս կ'ըսեն՝ սրբազան, կամ պարզապէս խենթութիւն:

«Բնութիւնը միշտ կը յարգեմ, կը պաշտպանեմ: Միշտ պէտք է կրկնել, որ բնութիւնը կատարեալ է: Իսկ մենք կ'աղճատենք բնութիւնը: Քանդակներուս մէջ կայ բարկութիւն բնութեան դէմ գործուած նախայարձակումներուն համար: Սրբազրել անհաւասարմութիւնը: Պէտք է մնալ բնութեան հետ, չհեռանալ անկէ: Կ'ուզեմ որ այս լսուի»:

«Կեանքին Պարը»

Մէկդի դնելով կարգ մը շրջանակներու յատուկ ոչինչ նշանակող ձեւականութիւնները, քիչ մրն ալ կեղծիքը, չէ՞ք խորհիր որ արուեստասէրը կը դնէք անհասկնալիութեան պատին առջեւ: Կամ ձեր գործերը կը սահմանէք ընտրանիի մը, որ գիտէ հասկնալ, վերլուծել:

«Նման միտում չունիմ: Կը փափաքիմ որ մարդիկ գան, դիտեն, դատեն, խօսին: Խօսին գործին հետ: Արուեստի գործը, այդ ֆետով, ինքզինք կը վերստեղծէ իւրաքանչիւրին հետ: Եւ իւրաքանչիւր անձ կը հասնի գեղագիտական եւ մտածման վայելքի: Այդ արուեստագէտին վարձատրութիւնն է»:

Երբ կը ստեղծագործէք, արուեստասէրին ապրումը կամ կարծիքը նկատի կ'ունենա՞ք, ան ինչպէս կրնայ թրթռալ ձեզի հետ, կամ անմիջական ներկան նշանակութիւն մը ունի՞ ձեզի համար, թէ՞ պարզապէս դուք ձեզ կը դնէք համամարդկայինի եւ ապագայի սահմանագիծին վրայ:

«Արուեստասէրին կարծիքը եւ գնահատանքը բնականօրէն կը բերեն հասկցուած ըլլալու գոհունակութիւնը, բայց նաեւ աւելին, բան մը փոխանցած ըլլալու ուրախութիւնը, քանի որ գործերուս մէջ մարդը, մարդկութիւնը եւ ժամանակը կան, որպէս գերիրականութիւն, կամ կայ մեր գոյութեան առասպե-

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:44 PM Page 95

*լը, հեպեւաբար դիպողը, արուեսրասէ-
ղը, երբ նոյնիսկ դէմ առ դէմ չեմք եղած,
երբ թափանցէ, զոհունակութիւն կը
պատճառէ»:*

Ռաֆֆի Թոքաթլեանի գործերէն կան Հայաստանի Հանրապետութեան նախագահական պալատին մէջ, Արդի Արուեստի ցուցասրահը եւ Յունաստանի Մարաթոնի թանգարանը: Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսարանի թանգարանին մէջ կը գտնուի իր «Յարութիւն» թելադրական քանդակը, որ կրկին, նիւթէն աննիւթական անցում մըն է, երկրի ձգողութենէն անջատում մը:

Ճիշդ կամ սխալ, Ռաֆֆի Թոքաթլեան կ'ըսէ, որ հայերը քիչ կը գնահատեն արուեստը: Այս մտածումը ուրիշներ ալ արտայայտած են: Ի հարկէ, հայ արուեստագէտը բնական է որ ճանաչում ակնկալէ իր ազգակիցներէն, բայց նաեւ եթէ խորհինք հայ արուեստասէրներուն տոկոսի մասին, մեր համրանքին բաղդատած, անոնք աւելի՞ կամ նուա՞զ են ֆրանսացիներէն, անգլիացիներէն, գերմանացիներէն, ամերիկացիներէն:

Դրական երեոյթ մը. դպրոցականներ կ'այցելեն ցուցասրահ եւ կը շփուին արուեստի գործերուն: Այդ շփումէն կրնան ծնիլ եւ արուեստագէտներ եւ նոյնքան կարեւոր՝ արուեստասէրներ, մանկավարժական մօտեցում մը, որպէսզի արուեստ գնահատողներու տոկոսը աճի:

Եթէ Մոսկուա, Վենետիկ, Նիւ Եորք, մարդիկ կ'երթան տեսնելու այս ինքնատիպ քանդակները, յաւելեալ պատճառ չկայ, որ դրացնութեան իրաւունքով, մենք ալ չտեսնենք:

Այս քանդակները վաղուան հորիզոնն են: Երեւակայութիւն. ծերացած քանդուող մոլորակէն թռիչք առնելով՝ անդինի տեսիլք մը:

«Գաղտնիքը Դիմակին Ետեւ»

Եւ առասպելը կը վերածնի իւրաքանչիւր արուեստասէրի հետ:

Յ. Պ.

29 Մարտ 2013
Պէյրութ

Pakin 2-2013 FINAL2:Pakin 2-2013 FINAL1.qxd 8/15/2013 10:4: PM Page 96

ՁԱՅՆԱԳՐԵԱԼ ՇԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
Դ. հատոր
Անթիլիաս - 2012

ՎԵՐԱԴԱՐՁ ԴԷՊԻ ԱՆՑԵԱԼ
Հեղինակ՝ **ԳՐԻԳՈՐ ԳՐԱՃԵԱՆ**
Պէյրութ, 2013

ՎԿԱՅԱՐԱՆ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
Գիրք Ե.
Պատրաստեց՝ **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԻՍԿԱՀԱՏԵԱՆ**
Պէյրութ - 2013

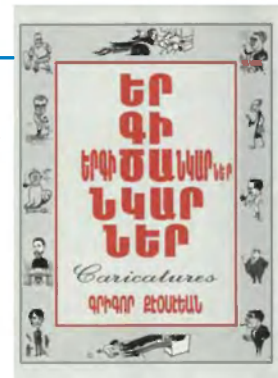

ԵՐԳԻՇԱՆԿԱՐՆԵՐ
Հեղինակ՝ **ԳՐԻԳՈՐ ՔԷՕՍԷԵԱՆ**
2013

ԱՆԹՈԼՈԳԻԱ 18-33
Կազմեցին եւ խմբագրեցին՝
ԼԻԼԻԹ ԳԱԼՍՏԵԱՆ
ԱՐՔՄԵՆԻԿ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ

ԴԱՄԱՍԿՈՍՑԻ ՄԻՀԻԱՐԻՆ ԵՐԳԵՐԸ
Խմբագիր՝ **ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ**
Երեւան - 2013

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

ՌԱԳԻՆ

Pakine

ԾԱ. տարի, թիւ 2

Գրականութիւն - արուեստ - իմաստական աշխարհ

Գարուն / Սպիտակ / Յունիս 2013

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Յակոբ Պալեան

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ
Նաղօ Գէորգեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Սարգիս Կիրակոսեան (Լիբանան)
Մովսէս Հերկելեան (Լիբանան)
Շուշիկ Տասնապետեան (Լիբանան)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան (Լիբանան)
Անուշ Թրուանց (Հայաստան)
Արքմենիկ Նիկողոսեան (Հայաստան)
Հրանդ Մարդարեան (Մ. Նահանգներ)
Անտիս Հաճեան (Մ. Նահանգներ)
Յարութիւն Պէրպէրեան (Գանատա)

ԷԶԱՂԲՈՒՄ
Անի Փէլիվանեան-Սարգիսեան

Հասցէ՝
Պուրճ Համուտ
Շաղղոյեան կեդրոն
Բ. յարկ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի
«Վահէ Սէթեան»
տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղղոյեան կեդրոն,
Պուրճ Համուտ
Հեռ. (01) 241263/4
Ֆաքս՝(01)260329
Փոստարկղ՝ 80-1096 Պ.
Համուտ
E-mail:imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն՝
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ 2013
ԾԱ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

■ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ, ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿԱՐԱՅԻՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԸՆՉՈՒԹԻՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ - Յ. Պալեան 1

■ԱՐՁԱԿ
ԱՐՏԱՀԻՆ ԼԵԶՈՒՆ - Ի. Չիֆթճեան 4
ՔԵՌԻ ՍԱՍԻՍԸ ԿԱՍ ՉՍՏԱՑԱԾ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ - Արմինէ Պետրոսեան 9
ԱՆՍԵՂՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆԽԱՎԱՐԿԱԾ - Սուսաննա Յարութիւնեան 16

■ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ
ՕՐՀՆԵՐԳԵԼՈՎ ՀԱՍԿԵՐԸ ԿՐԱԿԻՆ՝
ԿԸ ԾՆԻՍ ԱՆՁՐՊԵՏԸ ՏԱՂԻՆ - Ս. Կիրակոսեան 20

■ԱՐՁԱԿ
ՍՓԻՒՌՔ(ՆԵՐ)Ի ԱՐՁԱԿ(ՆԵՐ)Ի ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ - Յ. Պալեան 24
ՆՈՐԱՅՐ ԱԴԱԼԵԱՆԻ ԱՐՁԱԿԸ - Լեւոն Սութաֆեան 30
ՎԷՊՆ ՈՒ ՎԻՊԱԿԱՆԸ՝ ԸՍՏ ՅԱԿՈԲ ՊԱԼԵԱՆԻ - Լեւոն Սութաֆեան 38
«ԿԱՆԳ ԱՌ, ԵՍ ԱՅՍՏԵՂ ԵՍ»
ՀԵՆՐԻԿ ԷԴՈՅԵԱՆԻ ԲԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀԸ - Յ. Պալեան 41
ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ.
ԾՆՆԴԵԱՆ 100 ԵՒ ՍԱՀՈՒԱՆ 40-ԱՄԵԱԿ - Դոկտ. Սեդա Քիլէճեան 50
«ՆԱՐԵԿ»Ի ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ - Սեպարգիր 73

■ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ
ԱՍՊՐՈՂ ՊԻԵՐՍ ԵՒ ՅԱԿՈԲ ՊԱՐՈՆԵԱՆ
ՆՈՅՆԱՏԱՂԱՆԴ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑՆԵՐ - Յ. Պ. 78

■ԱՐԽԻՒ
ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐԻ ԴԱՏԱՎՃԻՌԸ 85

■ՄԵՐ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸՆ
ՍԱՀ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԱԲՐԱՀԱՄ ԱԼԻՔԵԱՆԻ 88

■ԱՐՈՒԵՍՏ
ՐԱՖՖԻ ԹՈՔԱԹԼԵԱՆԻ
ՏԱՐԲԵՐ ՔԱՆԴԱԿՆԵՐԸ ԻՆՉ ԿԸ ՅՈՒԾԵՆ - Յ. Պ. 89

ՎՐԻՊԱԿ

«Բագին» 2012-ի 4-րդ թիւին՝ 50-ամեակին նուիրուած բացառիկին բովանդակութեան մէջ (ներքին կողք), Մովսէս Այնթապեանը կարդալ Մացակ Այնթապեան:

ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
ԿԸ ՅԱՆՁՆԵՆՔ ՀԵՏԵՒԵԱԼԸ.

ԿԸ ԽՆԴՐԵՆՔ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ՉՂՐԿԵԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՐՈՆՔ ՆԱԽԱՊԷՍ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ ԳԻՐՔՈՎ, ՄԱՄՈՒԼՈՎ ԿԱՄ ՀԱՄԱՑԱՆՑՈՎ:

Կողքի նկարը՝ «Յարութիւն»
Ռաֆֆի Թոքաթլեանի

ԱՊՐՈՂ ԾԱՌ ՄԸ
Հեղինակ՝ **ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ**
Կազմող՝ **ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ**
Երեւան-2012

ՃԻՒՂԵՐ ՏԱՐԵԻՆԵՐ
Հեղինակ՝ **ԱԼԻՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ**

ՀԱՃԵՆՈՅ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԻ 90ԱՄԵԱԿԻ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՒԹԵՐ ԵՒ ՎԱՒԵՐԱԳՐԵՐ ՈՒ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
Կազմեց եւ խմբագրեց՝ **ԴՈԿՏ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ**
Halgazian University Press

ԿՈՆԴԱԿՆԵՐ, ՊԱՏԳԱՄՆԵՐ ԵՒ ՔԱՐՈԶՆԵՐ
Հեղինակ՝ **ԽՈՐԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ**
Անթիլիաս - 2013

ՍԵՐՄԱՆԵՄ
Հեղինակ՝ **ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ**
2013

ՏԻԳՐԻՍԻ ԱՓԵՐԷՆ
Հեղինակ՝ **ՄԿՐՏԻՉ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ**